

Ayurvedasrama Series—8.

BESHAJAKALPA

A

Treatise on the
Technology of the Ayurvedic Science

BY

VENKATACHARYULU

with a telugu commentary

“ PRAKASIKA ”

BY

Vaidyaratna,
Ayurvedamarthanda, Bhishangmani,
Pandit, D. Gopalacharlu, A.V.S.,

*Principal, Madras Ayurvedic College and
Senior Physician, Madras Ayurvedic Free Dispensary, Madras,
Examiner, Mysore Government Ayurveda Vidwat Examinations and, of
D. A. V. College, Lahore, and, Ayurveda Mahamandal Allahabad,
Examiner & Member, Text Book Committee Delhi Ayurvedic & Unani Tibbi College
Member of the “ Sree Sayajee Ayurveda Vidyapeetha ”,
Commentator on Susruta, Madhavanidana, Pathyapathya, &c.,
Ex President 7th Congress of Anuvaidya Samaj Malabar 1909, and
Ex President Akhila Bharatavarsha Ayurvedic Conference Bombay 1918
and Gold Metallist in the Various Industrial and
Agricultural Exhibitions in India*

AYURVEDASRAMA, MADRAS.

1914.

Registered Copy-right.]

[Price Re. 1-0-0.]

MADRAS :

PRINTED AT

THE AYURVEDIC PRINTING WORKS

12 Thambu Chetty Street, George Town.

AND PUBLISHED FROM

AYURVEDASRAMA, MADRAS.

ఆయుర్వేదాశ్రమ గ్రంథమాల-౨.

శ్రీమద్ధన్వంతరయేనమః.

వేంకిటాచార్యులవారిచే రచించబడిన

భేషజకల్పము.

ఇది

చెన్న పురి ఆయుర్వేదకాలేజ్ ప్రెస్సిపాలును,
చెన్న పురి ధర్మ ఆయుర్వేద వైద్యశాలా ప్రధాన చికిత్సకులును,
మైసూరు దొరతనమువారియొక్కయు,
పంజాబు డి. ఏ. వి. కాలేజివారియొక్కయు, అల్లహాబాదు
ఆయుర్వేద మహామండలివారియొక్కయు ఆయుర్వేద విద్యత్పరీక్షకులును,
డిల్లీ ఆయుర్వేద యూనాని తిబి కాలేజియొక్క పఠనగ్రంథ నియమన
సభాసభ్యులును, ఆయుర్వేద విద్యత్పరీక్షకులును,
శ్రీసయాజీ ఆయుర్వేద విద్యాపీఠ సభ్యులును,
సుశ్రుత-మాధవనిదానాది గ్రంథములకు వ్యాఖ్యానకర్తలును,
కేరళ ఆయుర్వేదసమాజ సప్తమ సమ్మేళనాధ్యక్షులుగను,
బొంబాయి అఖిల భారతవర్షీయ ద్వితీయాయుర్వేద సమ్మేళనాధ్యక్షులుగను
నుండినట్టియు,

భగవంతుండనుండలి దేశీయమహాసభానుబంధముగ జరిగిన
మహాచిత్రవస్తు ప్రదర్శనములలో ననేక స్వర్ణపదకములను బొందినట్టియు,
శ్రీమత్పంచమజార్జి సార్వభౌమునిచే ప్రదత్తముగ
“వైద్యరత్న ” బిరుదానవిరాజమానులునగు

ఆయుర్వేదమార్తాండ, భేషజ్జగణి

పండిత డి. గోపాలాచార్యులు, ఎ. వి. ఎస్., గారిచే

విఘ్నముగ విశేషార్థములతో వ్రాయబడిన

“ప్రకాశిక ” యను నాస్థితీకతో కూడినది.

రిజిస్టర్డ్-కాపీరైటు.]

౧౯౧౪.

[వెల రూ. ౧-౦-౦.]

వైద్యరత్న, పండిత డి. గోపాలాచార్యులవారియొక్క

చెన్న పురి :

12 తంబు శెట్టివీధియందు గల

స్వకీయాను శ్వేద ముద్రాయంత్రమున ముద్రింపబడి

ఆయుర్వేదాశ్రమమున బ్రకటింపబడియె.

వైద్యరత్న పండిత డి. గోపాలాచార్య,
ఎ. వి. ఎస్. అండ్ ఎ. ఎమ్. బి.

పీఠిక.

శ్రీమదనంకల్యాణగుణవిభూషితండగు శ్రీ శ్రీనివాసుని యనుగ్రహ విశేషంబునను దేశబాంధవులును ఆయుర్వేదవైద్యాభిమానులునునగు నాంధ్రీ సోదరుల యభిమానప్రోత్సాహములవలనను ఇప్పుడీ యెనిమిదవగుచ్ఛమును ప్రకటించుచున్నాడను. ఇంతవరకు నీ గ్రంథమాలయందు ప్రచురింపబడి యుండు గ్రంథరత్నములలో కొన్ని సంస్కృతమూలములకు వ్యాఖ్యానరూప ములుగను కొన్ని భేషజద్యరూపములుగను వ్రాయబడినవై యున్నవి. మాచే నింతవరకును సంపాదించబడియుండు వైద్యగ్రంథములలో మరియొకవిధమగునవి కొన్నిగలవు. అవి అంధ్రీభాషయందు పద్యరూపమున వ్రాయబడినవై యున్నవి. అంధ్రీవైద్యుల యుపయోగమునకై యింతకుపూర్వము చింతా లముక్రిందట నే అంధ్రీజననీసీయపుత్రులగు కవివైద్యశిఖామణులు అంధ్రీ భాషామోక్షామణి కలంకారములుగ రచియించియుంచిన యీవిధములగు గ్రంథంబులనుగూడ ప్రచురించిట నాకర్తవ్యంబులలో ముఖ్యమగుటచే నట్టి గ్రంథ మొకటి యిప్పుడు ప్రచురింపందలంచి అందు చూర్ణవటక కషాయ స్నేహస్పృత అరిష్ట ఆసవాదిరూపంబులగు భేషజంబుల విధానంబును తదుప యుక్తంబులగు నోషధిమానాది వివరణంబును నను నీమొదలగు కల్పనములను దెలుపు “భేషజకల్పము” ను గ్రంథరత్నంబును ముక్కుందు వెలువరింప దొర కొంటిని. ఈగ్రంథము సంస్కృతముననుండు భేషజకల్పమునకు పద్యరూప మగు నాంధ్రీకరణము.

సంస్కృతభేషజకల్పము.

ఈగ్రంథమును ప్రచురించునప్పటికి దానిని సరిదూచుకొనుటకు పీఠిక యొక్క పదియవపేజీయందు గనబరచినప్రకారము మాచే పది భేషజకల్పపు ప్రతులు సంపాదించబడినవి. వానినిబట్టి చూచినచో నాగ్రంథము భరిద్వాజ మతానుసారంబుగ చందనాచార్యాత్మజుండగు గంగాధరాచార్యునిచే కూర్చ బడిన యొక యాయుర్వేదసంహితాగ్రంథమునందలి కల్పస్థానములోని కొన్ని భాగములని తెలియదగియున్నది. ఈగంగాధరుని పుత్రుడగు మాధవాచార్యుడు

అష్టాంగహృదయమునకు దీపిక యను నొక శ్యాఖ్య వ్రాసినట్లుగుపడుచున్నది. మరియు నీయన తండ్రియగు చందనాచార్యుడును వైద్యశాస్త్రమున ప్రసిద్ధ సిద్ధాంతప్రవర్తకుడుగ తెలియుచున్నది. దీపికాకర్తయగు మాధవాచార్యుడు తన గ్రంథమునకు మొదట ననంతుడు రంగ నాథుడు మొదలగు తనవంశస్థులు విఖ్యాత వైద్యశాస్త్రప్రవర్తకులని తెలిపియున్నాడు. కావున ప్రస్తుత శ్రీరద్వాజమత వైద్యగ్రంథమునకు కర్తయగు గంగాధరాచార్యుడు విఖ్యాతవైద్యుల వంశస్థుడనియు వైద్యక సంప్రదాయముల నెరింగినవాడనియు నిశ్చయింపదగియున్నది. ఇట్టి యీగంగాధరకృతికి ఆత్రేయగోత్రజుడును అవధానసగస్వతియును మహాభాగుని తనయుండునునగు వేంకటేశపండితుండను వైద్యవిద్వదవలంబుండు వ్యాఖ్యానమును రచించియున్నాడు. దీని ననుసరించి యాంధ్రమున భీమజ కల్పము పద్యరూపమున శ్రీవేంకటాచార్యులవారిచే రచియింపబడినది.

ఆంధ్రభీమజకల్పము.

ఇట్లు రచింపబడిన యీగ్రంథముయొక్క ఆదియందును ఆశ్వాసాంత గద్యములయందును నగుపడు నాధారములనుబట్టి విచారించిన నీయన బహుసాని కులజాతుడనియు ప్రియజనకుడు శరణ్యాచార్యుండనియు గురువు కందాళ - రంగాచార్యులవారనియు త నాంధ్రగీర్వాణభాషాకవితారసవిజ్ఞాండనియు తెలియవచ్చుచున్నది. వేంకటాచలార్ధశ్వరుని తన యిష్టదైవముగ భజ్యుకొనుటచే నీయన తిరుపతిప్రాంతవాస్తవ్యుడని యూహించదగియున్నది. సాయుజ్యముగ వైష్ణవులు “వై నార్” అనువానికి “సుందరాచార్యః” అనియు “పోరేత్తనాయక నార్” అనుటకు “సమంతుంగవాచార్యః” అనియు నిట్లు అరవభాషయం దేర్పడియుండు తమనామములను సంస్కృతమునకు మార్చి యుపయోగించుటకలదు. ఇట్లే ఈగ్రంథకర్తయు తనవంశనామమును “బహుపాదకుల” మనియు పితృనామమును “శరణ్యాపాద” యనియు మార్చి యుండవచ్చును. కాని వీనికి మూలములగు ద్రవిడనామములు తెలియరాలేదు. కొందరీయన ముడుంబి వేంకటాచార్యులవారిని జెప్పెదరు. అది సరియని తోచదు. ఏలయన; ఆవేంకటాచార్యులవారు రసప్రదీపిక యనుగ్రంథమును నాంధ్రపద్యకావ్యముగ రచించియున్నారు; అందు తాను శ్రీవల్సెగోత్రజుడననియు ముడుంబివంశజాతుడననియు వేదాదీశుడు తన యిష్టదైవమనియు

జూపియున్నాడు. మరియు నాగ్రంథ మిచ్చటగాని యీగ్రంథ మచ్చటగాని యుట్టుటనము చేయబడియుండలేదు. కావున వీరిద్దరును భిన్నులని జెప్పవలసి యున్నది ఇంతకంటె నీకలివైద్యుని కాలాదుల నిర్ణయించుటకు తగు తృప్తి కరములగు నాధారములు కానరావు.

గ్రంథము.

వీరిచే నాంధ్రీకరింపబడిన యీగ్రంథము నాలుగశ్వాసములుగ విభజింపబడి యందు క్రిమముగ నోషములు దేశములు కాలములు శౌపథశాలలు మాసములు వాని కలియొగములు స్నేహోదులసాకములు మొదలగునవి వివరింపబడినవి. అట్టి వివరణయున వ్రాతప్రతులయందలి శ్లేషమునలననో మరి యే కారణముననోగాని కొన్ని భోగములు విశువబడుటయు పూర్వోత్తర సందర్భములు సూర్యుండుటయు సంధివిందుడు వచ్చినవి. అదిగాక మూలమున చెప్పబడిని నల్లయందు మొదలగువానిని నిర్వాససారాదులయందు చెప్పియున్నాడు. మూలమునగల గుర్తులుశుద్ధ విశువబడినది. ఇట్టి విషయములను తిలకించినచో నీయన కాలానుసారముగ గ్రంథవిషయములను కొంత ముచ్చిస్థులు గూడ నగుపడును.

ద్వితీయాశ్వాసమున చేయబడిన మాసముల చర్చనుబట్టిచూడ వీరి కాలమునో మాసములను గురించి అనేకవిధములగు పద్ధతు లేర్పడెననియు అందు నిశ్చితగుంప మేర్పడలేదనియు తెలియవచ్చును. కాని గ్రంథకర్త సూత్రము పరిశ్రమచేసి కొన్ని విషయములను తేల్చియున్నాడని యొప్పుకొనక తప్పదు. ఇట్లే మాసవినియోగాదులయందును సందిగ్ధవిషయములను చర్చించియున్నాడు. ఇట్లు గ్రంథరచనమంతయు చూచినచో నీగ్రంథకర్త యిప్పు కొందరు సామూఖ్యవైద్యులవలె అనుభవపూత్రముచే వైద్యము చేయనేర్చినవాడు గాక ఆయుర్వేదగ్రంథముల సనేకముల విమర్శనాపూర్వకముగ నచలోకించి విషయముల బొగ్గునెరింగి యనుభవమునకు దెచ్చుకొనిన మహానుభావుడని తెలియవచ్చును. ఇట్లు రచియించబడిన యీగ్రంథము విషయమునందేగాక శైలియందును మృదుమధురముగ నున్నది. కాని యతులయందును ప్రాసములయందును ఛందస్సునను భాషయందునుగూడ నచ్చటచ్చట కొన్ని ద్వియతు లగుపడుచున్నవి.

వ్యాఖ్యానము.

గ్రంథమును మొదట మూలముమాత్రము ముద్రించవలయునని తలచి తిని. కాని వైద్యపరిభాషకు సంబంధించిన పదములు వివరించవలసి యుండుటచే చిన్నటీక యవసరమని తోచెను. తరువాత నాప్రకారము చేయుటకు గడంగ విషయ మంతకంతకు పెరిగి చర్చనీయాంశము లధికమై విషయ మధికముగ చేర్చవలసివచ్చినది. కావున సంస్కృత భేషజకల్పపు ప్రతులనేకములు చేర్చి తదనుసారముగను అష్టాంగహృదయాది గ్రంథాంతరముల సహాయమునను అన్యూనాధికముగ విషయములను జేర్చి “ప్రకాశిక” యను వ్యాఖ్యను యధామతిని వ్రాసితిని.

కృతజ్ఞత.

ఈ వ్యాఖ్యను వ్రాయుట కుపయోగించునటుల తమవద్దనుండు తాళ పత్రలిఖిత గ్రంథములనొసంగి నాకత్యంతసహాయము నాచరించిన నుహినూరు మహారాజులవారి ఆస్థాన వైద్యవిద్వాంసులగు మ॥ అశ్లే. అన్నయ్యపండితుల వారికిని, మచిలీబందర్ వాస్తవ్యులగు శ్రీమాక. అగ్ని హోత్రం. అప్పలా చార్యులవారికిని, చెన్న పురమందలి ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తువారికిని అనేక కృతజ్ఞతా పూర్వక వందనము లర్పించుచున్నాడను.

మరియు నీ వ్యాఖ్యానరచనయందు నాకు దోడ్పడిన ఆయుర్వేదాశ్ర మాస్థాన విద్వాంసులగు బ్రహ్మశ్రీ. విద్వాక, వైయాకరణ. నుదురుపాటి. విశ్వనాథశాస్త్రిలవారికిని, వైయాకరణ, శ్రీమాక. ప్రతివాదిభయంకర. కృష్ణ మాచార్యులవారికిని వందనశతంబు లర్పించుచున్నవాడను.

సమాప్తి.

ఇట్లు చాలశ్రమకొర్చి వ్రాయబడిన యీగ్రంథము నాంధ్రులుదూచి యిందలి విషయముల గ్రహించి నాకుత్సాహమును గలిగింప కోరుచున్నాను. మరియు భ్రమ ప్రమాదాదులచే కలిగిన లోపములున్న తెలిపినచో రెండవ కూర్పున సవరించుకొనుచున్నాను.

ఆయుర్వేదకలాశాల,
12, తంబు శెట్టివీధి.
18-12-14.

వైద్యరత్న,
పండిత డి. గోపాలాచార్యులు,
ఎ.వి ఎస్., ఎ.ఎమ్. బి.

(శ్రీ)

విషయానుక్రమణిక.

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
ప్రథమాశ్వాసము.		యోగ్యములగు మూలికలు	౧౬
ఇష్టదేవతాప్రార్థనాదికము	౧	ఆయాఋతువులయందు గ్రహింప	
తాత్పర్యప్రారంభము	౨	దగు నొనానాధులయంగములు	,,
గ్రంథావతరణము	౩	అన్ని ఋతువులయందును గ్రహిం	
వస్త్ర్యంతములు	౪	పదగిన ఓషధ్యవయవములు	౧౭
గ్రంథప్రారంభము	౫	వసంతాదిఋతువులయందు తీ	
ఆరుకాలంబులు	౬	రాదిగ్రహణము	౧౮
మూడుదేశములు	,,	సౌమ్యాగ్నేయాపగృల యుత్ప	
బాంగలదేశము	౮	త్రిస్తానము	౧౯
అనూపదేశము	,,	ఓషధులసారభాగములు	,,
సాధారణదేశము	౯	కందసారములు	,,
సౌమ్యాగ్నేయములను ద్వివిధా		త్వక్సారములు	౨౦
షగులు	,,	మూలసారములు, మూలత్వక్సా	
ఓషధిగ్రహణాహ్వాభూమి	,,	రములు	,,
విదువిధములగు భూములు	౧౦	సారసారములు	౨౧
పృథ్వీగుణాధికభూమి	౧౧	పత్రసారములు	౨౨
ఉదకగుణాధికభూమి	,,	పుష్పసారములు	౨౩
వహ్నిగుణాధికభూమి	౧౨	ఫలసారములు	,,
వాయుగుణాధికభూమి	,,	బీజసారములు	,,
అకాశగుణాధికభూమి	,,	క్షౌరసారములు	౨౪
భూమిభేదమున నోషధిగుణముల		క్షీరసారములు	౨౫
భేదము	౧౩	నిర్యాససారములు, సర్వసారములు	౨౬
ఓషధిగ్రహణము, పూర్వవిశిష్ట		మూలికలను భద్రపరచుట కుపా	
త్యము	౧౪	యము	౨౭

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
ఆరోగ్యశాలానిర్మాణము	౨౮	కుడవానిమానంబులకు దైవగుణ్యా	
ఓషధుల వీర్యకాలము	౩౦	సామ్యవచనంబులు	,,
పొట్టుదీసి యుపయోగించు వస్తువులు	,,	పలమునకు దైవగుణ్యానిషేధము	౬౦
పచ్చిగనే గ్రహించు వస్తువులు	౩౧	పలమునకు చతురస్ర సువర్ణనిర్ణయము	౬౧
పెసలు మొదలగువాని నుపయోగించువిధము	౩౨	ప్రస్ఫుతమునకు దైవగుణ్యానిషేధము	,,
అలాభప్రతినిధిద్రవ్యములు	,,	అంజలికి దైవగుణ్యములేదు	౬౨
అనిర్దిష్టయోగ్యప్రయోగము	౩౬	ఖర నాదమతము	,,
ఆశ్వాసాంతము	,,	వైవిషయముల కుదాహరణములు	౬౩
ద్వితీయాశ్వాసము.		శుష్కశ్వాసధులప్రయోగము	౬౪
మానప్రశంస	౩౯	సామనిరామద్రవములు	౭౧
పలప్రశంస	౪౦	సామనిరామద్రవములపరిమాణము	౭౨
ద్రవ్యమానము	,,	మతాంతరమున పరిమాణము	,,
పలమానపీవరణము	౪౧	ప్రస్థమానభేదము	,,
నిష్కమానవిభాగము	౪౩	మాగధప్రస్థప్రమాణము	౭౩
ధాన్యమానము	,,	దాక్షిణాత్యమతము ననుసరించిన	
తులామానము	౪౪	తొక్కికప్రస్థప్రమాణము	,,
మతాంతరము	౪౭	గజతురగాదిచికిత్సకమానము, తన్నిషేధము	౭౫
మరియొకమతము	౪౯	ద్రవ్యభేదమునుబట్టి భోజమతమున	
ఇంకనొకమతము	౫౦	ప్రస్థమానములు	,,
జ్వరభ్రమతము	౫౧	కషాయపంచకము	౭౬
దైన్యమానము	,,	పంచవిధకషాయంబుల గుణతార	
ఆశ్వాసాంతము	౫౫	తమ్యము	౭౭
తృతీయాశ్వాసము.		కషాయంబుల పరస్పర గుణభేద	
పూర్వోక్తమానవినియోగము	౫౭	వివరణము	,,
ఆర్ద్రద్రవంబులకు పరిమాణదైవగుణ్యము	౫౮	స్వరసకషాయగుణములు	,,
		కల్కకషాయగుణము	౭౮

విషయము	పుట	విషయము.	పుట.
శృతకషాయగుణము	,,	కషాయమున గలుపదగు తేనె పరి	
శీతకషాయగుణము	,,	మితి	౯౦
ఫాంటకషాయగుణము	౭౯	శర్కరపరిమితి	౯౧
స్వరసకల్కపరికల్పనములు	,,	కషాయసానమునకు కాల నియ	
చూర్ణపరికల్పనము	౮౦	మము	,,
త్రిఫలనిర్ణయము	,,	భోజమతమున కషాయభేదములు	,,
చూర్ణకల్కములకు గుణభేదము		పానకషాయవిధి	౯౨
కలుగమి	౮౧	గంధూషకషాయవిధి	,,
శృతి శీత ఫాంటక సాయ పరికల్ప		పానీయకషాయవిధి	౯౩
నము	,,	నేక కషాయవిధి	,,
పానకషాయము	౮౨	ఆశ్చర్యకషాయవిధి	౯౪
కషాయము ద్వేయపద్ధతి	,,	వ్రాతాశనకషాయము	,,
మతాంతరము	౮౩	ఆననతొలనకషాయము	,,
కషాయపానవిధి	౮౪	అభ్యుష్ణజలకషాయము	౯౫
వాతాదిగతులయందు పయోగింప		వస్త్రీకషాయవిధి	,,
బడు కషాయపుష్టితి	౮౬	వమనకషాయవిధి	,,
ప్రాతస్సంధ్యల బుచ్చుకొనదగు		విరేకకషాయవిధి	౯౬
కషాయపరిమితి	౮౭	స్నానకషాయవిధి	,,
శమనశోధ నౌషధముల సేవించు		పేయకషాయవిధి	,,
టకు కాలము	,,	స్నేహకషాయవిధి	౯౭
రాత్రుల కషాయముల బుచ్చుకొ		చరకమలమున కషాయభేదములు	
నుటకు తగుసమయము	,,	తద్విధులు	,,
దోషభేదమున ప్రతివాపపరిమాణ		కషాయపాకము	౯౮
భేదము	౮౮	కషాయపరిమితి జెప్పనప్పటి పద్ధతి	౯౯
శాకాదులపాకము	౮౯	కృష్ణాత్రేయమతము	,,
కషాయముత్రాగుటకు పాత్రములు	,,	జలధిన్నములగు కషాయద్రవముల	
పానక్వాధౌదులయందు ప్రతివా		యుపయోగము	,,
పదార్థాదులకు ప్రమాణభేదము	,,	స్నానాదుల గుపయోగింపఁగల క	
		షాయము	౧౦౦

విషయము.	పుట	విషయము.	పుట.
సుశ్రుతాచార్యమతమున స్నేహ		సామాన్యముగ స్నేహపాకకాల	
క్వాధము	౧౦౧	పరిమితి	౧౨౨
రవిగుప్తమతమున స్నేహక్వాధ		ద్రవభేదమునుబట్టి స్నేహపాక	
కల్పనము	”	కాలభేదము	”
ఆంధ్రప్రయోగము	౧౦౨	మతాంతరము	౧౨౩
త్రైవిధతైలములు	”	స్నేహవరోపణము	౧౨౪
మతభేదమున నుపయోగింపబడు		స్నేహపాకలక్షణము	”
ద్రవ్యముల పరిమాణము	”	పాకభేదంబులును వానిలక్షణం	
ఔషధభేదముచే పాకకాలభే		బులును	౧౨౬
దము	౧౦౩	స్నేహపీడనక్రమము	౧౨౭
అనుక్తమాంసపరిమితి	౧౦౪	తైలపాకదోషములు	౧౨౮
మతాంతరమున ఔషధిపాకప్రకా		వడపోయదగని ఘృతములు	౧౨౯
రము	౧౦౬	తైలరక్షణము	”
కషాయ మింకిపోయినప్పటి కృ		ధన్వంతరిపూజ	౧౩౧
త్యము	”	లేహ్యములు	”
పరిమాణములు చెప్పబడనపుడు		లేహ్యవివరణము	”
చేయవలసిన కీతులు	౧౦౭	మృదాబ్ధిండదృఢీకరణము	౧౩౨
అనుక్తకల్కకల్పనము	౧౦౮	జలమానములు వాని యుపయో	
మతాంతరము	౧౦౯	గము	౧౩౩
మరియొకమతము	”	అరిష్టకషాయపాకక్రమము	౧౩౪
తైలంబులజేర్చు పాలప్రమాణము	౧౧౦	మతాంతరము	”
స్నేహవరోపణక్రమము	”	ఆత్రేయమతము	”
కట్టెల గుణదోషములు	౧౧౧	అరిష్టకషాయావతరణము	౧౩౬
ఆశ్వాసాంతము	౧౧౨	బెల్లమునకు శుద్ధి	”
చతుర్థాశ్వాసము.		క్రొత్తచెల్లమును శుద్ధి జేయుక్ర	
తైలద్రవ్యముల పరిమితిచెప్పనితరి		మము	౧౩౭
చేయవలయు విధము	౧౧౬	తేనెకు శుద్ధి	”
మతాంతరములు	౧౧౭	లేహ్యోపయోగిక గుడపాకలక్ష	
		ణము	౧౩౯

విషయము.	పుట	విషయము.	పుట
ప్రతివాపదాన్త పరిమాణము	౧౪౦	జలాదుల న్యూనాధిక్యమున గల్గు	
ప్రతివాపదాన్తమున కలుపురీతి	„	దోషము	౧౪౧
శేషోద్యుల తేనెను జేర్చుక్రమము	౧౪౧	అభిగూలక్షము	౧౪౨
అరిష్టాదుల నుంచదగిన పాత్ర		అభియాపరిమాణము	౧౪౩
నియమము	„	అభియాసంస్కారము	౧౪౪
అరిష్టకల్పనమున గుఱాని ప్రమా		అభిగూపాక్షము	౧౪౫
ణము	౧౪౩	తేనెగలుపుట	౧౪౬
మతాంతము	౧౪౪	గుఱరహితాభిగూపాక్షము	„
అరిష్టపాకానంతరకృత్యము	„	అశ్వాసాంతము	౧౪౭

1. క.	{	మైసూరు మహారాజాస్థాన విద్యద్వైద్యులగు ఆష్టై, అన్నయ్య		
2. ఖ.		{	పండితులవారిచే పంపబడిన తాటాకులప్రతి.	
3. గ.			{	చెన్న పురియందలి ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తుస్తక భాండాగా
4. ఘ.				రమువారొసగిన తాటాకులప్రతులు.
5. జ.	{	మచిలీబందరు వాస్తవ్యులగు శ్రీమాన్, అగ్ని హోత్రం-అప్పా		
		చార్యులవారు పంపిన తాటాకులప్రతి.		
6. చ.	{	ఆయుర్వేదకలాశాలా పుస్తక భాండాగారములోని.		
7. ఛ.		ఆంధ్రలిపి కాగితపుప్రతి వ్యాఖ్యానముతో		
8. జ.		“ “ మూలముమాత్రము		
9. ఝ.		కన్నడపులిపి “ “		
10. ఞ.		“ “ “		

విజ్ఞానము.

ఆయుర్వేద వైద్యగ్రంథములు సంస్కృతము లేక తెనుగు భాషల
యందు వ్రాయబడియుండునవి అచ్చటచ్చట విరివిగనుండవచ్చును. ఆయు
ర్వేదాభిమానులగువారు మా ఆయుర్వేదాశ్రమ కార్యాలయమునకు ఆ గ్రంథ
ముల వివరమును నామ దెల్పిన వానిని వ్రాయించి ముద్రించుటకు తగుప్రయ
త్నము జేసెదను.

ఆయుర్వేదకలాశాల, } ఇట్లు విన్నవించు,
చెన్నపురి. } వైద్యరత్న, పండిత డి. గోపాలాచార్యు,
ఎ.వి.ఎస్., ఎ.ఎమ్.బి.

శ్రీరస్తు.

శ్రీమతేశ్రీనివాసాయనమః.

శ్రీధన్వంతరయేనమః.

భేషజకల్పము.

ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము.

ప్రశమాశ్వాసము.

—(ఇష్టదేవతా ప్రార్థనానికము.)—

సీ॥ శ్రీవేంకటేశుని చిత్తమందున జేర్చి
కందాళ వంశరంగ గురుదలచి ।
శ్రీభాగవతులకు శేషత్వ మొనరించి
విబుధ వర్గంబుల వినుతిజేసి ।
సోమభీమాదుల క్షేమంబు దలపోసి
యాత్రేయ ముఖ్యుల నభినుతించి ।
బాహుమాధవ ప్రముఖుల జింతించి
ధన్వంతరి ప్రవర్ధనము బొగడి
అశ్వినీ దేవతాప్రజ్ఞ నాత్మనుంచి
ఆధునిక వైద్యమాహాత్మ్య మనుమతించి ।
బాలురకు లీలబోధ సంపదఘటింప
గ్రంథమొనరింప బూనిన కాలమునను॥

—) తాత్పర్య ప్రారంభము. (—

ఉ॥ శ్రీలసదక్షియుక్తమున జందులువారు సుధార్థబృహ్మలకై ।
చాలగఁజిమ్మిలోకతత సంస్పృతితోగ భయంబుఁబాపగా ।
మేలగుఁగృత్యముల్ నెరపి మించి జరించుచు సర్వలోకజా ।
లాలయుఁడైనయావిభు శ్రియఃపతిసెంచెద నిష్ప్రసిద్ధికై॥

గీ॥ రోగజాలమెల్ల లోకంబులం జేరి । మనుజుకోటినార్చి మనగుదుండ ।
దానినుత్తరింప ధన్వంతరీరూపు । డైయెసంగెనెవ్వ డతనిదలతు॥

క॥ చరకునిసుశ్రుతు నత్రిజు । వరగుణులాయాశ్విసేయ వైద్యోత్తములకై ।
వరుసకై వాగ్భటునన్యుల । సురుచిరవైద్యాభిమధన సులందలతుకై॥

ఉ-మా॥ భ్యాతినిమించుదీవియను నన్వయమందున పూతతాలనద్ ।
గౌతమగోత్రయుక్తమున గారపమందిన కృష్ణమూర్యుడకై ।
భూతలదేవుపాత్రకుండ పుణ్యచరిత్రకు రాజ్యలక్ష్మీకికై ।
పూతుఁడురామకృష్ణనకుఁ బుత్రుఁడ వైఖనసూత్రనిష్ఠుడకై ।
ఆతతకీర్తియా మహిళురాధిపకృష్ణనరేంద్రునాస్థిలికై ।
నేతయటంచుఁబాండితిని నిస్తులకీర్తి గడించి సంస్కృతా ।
ధ్యేతృకలాలయాంగ భిషగీయవిభాగపు దేశికుండునై ।
వీతమలాఘరాంబునిధి బాతుఁడునెయల పుట్టసామిసం ।
ప్రీతికిఁబాత్రుఁడైనివిధ రీతులనొప్పెడు వైద్యవాల్మీకిలో ।
లోతు నెరింగితికైసుజన లోలుపుడొ మన జాగ్జిఖండితా ।
రాతిముదంబుతోనొసగ రక్తిఁజెలంగితి “వైద్యకత్న” నా ।
నూతనమాబిరుందమతి మోదమునందగ గంటినిద్ధరకై॥

క॥ వంగంబుల గవిరాజులు । భంగంబితయును లేని పరమప్రీతికై ।
సంగతిఁజేసి “భిషజ్మణి” । వింగమ్మని జెప్పిరెంతో వేడ్కదలిర్పకై॥

మ॥ అటబొంబాయి సమీపదేశ బుగులత్యంతోత్త మోదంబునకై ।
“దిటపొరక్తిని వైద్యవిద్యజగతికై దీప్తికై జెలంగంగజే”

యటచేనిన్ను దలంతు మెప్పుడును “నాయుర్వేదమాత్తండ”యై ।

పటువౌబేరున” నంచునన్తుతుక సంపన్నుడుగా జేసిరౌ॥

క॥ గోపాలాచార్యుండని । సూపాస్థితకీర్తులందు సాంపాదెడునే ।

నోపనకొలదిని బుద్ధికి । రూపించియెరింగినట్లు రూఢివలిర్పక॥

చ॥ వరమతివేంకటార్య కవివర్యుడు దాను తెలుంగు బాసకుక ।

సరసగతిక వివర్తనము సంస్కృతమందున నుండి జేయగా ।

బెరసిన పద్మములగలిసి భేషజకల్పమనం బ్రసిద్ధమై ।

వరలెడు గావ్యముకొనులభ వాక్యములక వివరింతు నేర్పుతో॥

తా॥ ఇప్టదైవమగు వేంకటేశ్వరులను గురువర్యులగు కందాళ. రంగాచార్యుల ఆయ్యావాల్లవారిని మనంబున దలంచి భగవద్ భక్తులకు నమస్కారములం జేసి దేవతలబొగడి సోముడు భీముడు మొదలగు నాంధ్రకవులదలచి వైద్యసంప్రదాయ ప్రవర్తకులగు ఆత్రేయ బాహట మాధవకర ధన్వంతరి ప్రముఖుల నుతించి ఆధునికవైద్యుల మాహాత్మ్యము నంగీకరించి బాలురకు సులభముగదెలియు వైద్యవిషయక గ్రంథమొకటి రచింప దలంపుబూని యుండు సమయమున,

—అంధావతరణము. —

గీ॥ స్వప్నమందున వేంకటశైలభర్త

యెనుటబొడకిట్టి బల్కెనమ్మదమొనర్ప ।

దెలిసిభేషజకల్పంబు దెనుగుజేయు

మతులితంబుగ నినుజెందు సమలకీర్తి॥

౨॥

తా॥ కలియుగ మహాద్వైతంబుగ శ్రీ వేంకటేశ్వరుండు స్వప్నంబున నగుపడి భేషజకల్పంబును దెనుగింపునునియు గానివలన నగ్నికమగు కీర్తిగలుగు ననియు చెప్పెను.

క॥ ఇయిలానతిచ్చి శ్రీవేం
కటభర్త తిరోహితుండు గామేల్కొని యం ।
తటనద్భుత ముదములగని
యటుజేయుటకు నునిశ్చయంబు దలిర్పన్ ॥ ౩॥

తా॥ ఇట్లాజ్ఞనిచ్చి వేంకటాచలాధీశ్వరుండగు నద్దేవు డంతర్ధానంబు నందుటయు నేమేల్కొని యద్భుతమును సంతసమును బొంది వారియాజ్ఞ నెఱవేర్ప నిశ్చయించుకొనినవాడనై,

క॥ భారద్వాజుల గ్రంథ
ప్రారంభుల సంస్మరింతు భక్తిదలిర్పన్ ।
గోరిక భేషజకల్పం
బారూఢిగ దెనుగుజేతు నవగతరీతిన్ ॥ ౪॥

తా॥ భేషజకల్ప గ్రంథకర్తయగు భారద్వాజమునితీక్షుల సంస్మరించి యాగ్రంథంబును నాదెలిసిన లెఱంగున దెలుగుజేతును.

క॥ సిద్ధప్రక్రియ మునిసం
బద్ధముగావించె గూఢ పద్ధతిగ్రంథం ।
బిద్ధర దానిన్ వెల్వడ
సిద్ధాంతము జేతుగొనుడు శ్రీమతులారా॥ ౫॥

తా॥ సిద్ధులపద్ధతి ననుసరించి గూఢమార్గమున బద్ధముగావించబడి యుండు నాగ్రంథమును సిద్ధాంతముజేసి వెడల్పుచున్నాను. గాన నో బుద్ధి మంతులారా? స్వీకరింపుడు.

—(షష్ఠ్యంతములు.)—

క॥ స్ఫురణీయ యోగిగతికిన్
కరిదంతుత త్రాణరతికి కరుణాకృతికిన్ ।

మరుదవన కర్మభృతికిఁ-

హరముఖకృత నుతికి వెంకటాచలపతికిఁ॥

౬॥

తా॥ స్ఫురింపదగిన యోగులకు గతియైనవానికిని, గజభర్తను రక్షిం
చుటయం దాసక్తిగలవానికిని, కరుణాస్వరూపుడైనవానికిని, దేవతారక్షణ
వ్యాపారమును భరించినవానికిని, హరుడు మొదలగువారిచే నుతులనందువాని
కిని, వేంకటేశ్వరునకు,

వ॥ సమర్పణంబుగా నా రచియింప సంకల్పించు భేషజకల్పం

బను వైద్యశాస్త్రంబునకు ప్రారంభంబెట్టిదనిన॥

౭॥

తా॥ స్పష్టము.

—(గ్రంథప్రారంభము.)—

శా॥ కైలాసాద్రిని పార్వతీపశుపతుల్ కాంక్షావినోదంబుచే ।

లీలాకౌతుక మానహిల్ల మరుకేళిందేలి నర్తింపుచున్ ।

ఆలోలాక్షి శివుంగనుగొనుచు నిత్యానందయైబల్కెనీ ।

లీలన్సంస్తుతిజేసి కొంతవడి హాళిలోకరక్షార్థమై॥ ౮॥

తా॥ కైలాసపర్వతంబున పార్వతీ పరమేశ్వరులు విలాసోత్సాహ
ములతో మన్మథక్రీడలందేలి విహరింపుచుండుతరి నొకసమయంబున పార్వతీ
దేవి ఈశ్వరు నవహాకించి లోకరక్షణము కొఱకీవిధమున స్తుతింపుచు
బల్కెను.

సీ॥ నాథ త్రిలోకేశ నాగభూషణ కామ

దమన పరాజితశమన వామ ।

దేవ గణాధిప దేవతావల్లభ

ధనదాప్త నీకు వందనమొనర్తు ।

శివ మున్నువింటి నశేషమోషధరసేం

ద్రాదులు తత్ప్రకారములుతత్ప్రకారములు !

యోజనంబులు దేవరాజ నీవలననే

నికవినగోరుదు ప్రకటముగను !

వానియునికి స్థలంబులు వానియుతువు

వానిమానంబులును వానివరుస వాని !

మహిమ వానికి ప్రతినిధుల్ మట్టి వాని

గుణగణం బానతీయుము గోతురంగ॥

౯॥

తా॥ త్రిలోకములకు ప్రభువైనట్టియు సర్వభూషణుడైనట్టియు కాముని శక్తించినట్టియు యమునిగెలించినట్టియు నోవామదేవా! గణాధిపా! దేవతల ప్రభువా! కుభేరసభా! నాథా! నీకునమస్కారము చేసెదను. శివా! యింతకు పూర్వ మోషధులును, రసశ్రేష్ఠములును, వానిప్రకారములును, వాని ప్రయోజనములును నీవలన వినియుంటిని. ఇకనవి యుండుచోట్లును, వాని ఋతువులును, వాని మానంబులు (కొలతలు), వాని వరుసలును, వాని మహిమయు, వానికి బదులుపస్తువులును, మన్నను, వాని గుణసమూహములును వినగోరుచున్నాను. ఓ ఋషభ వాహనా! ఆనతీయుము (అనియడిగెను.)

చ॥ వినిశివుణ్ణిబల్కె వినవే రమణీమణి దేవి నీలసద్.

ఘనసమవేణి సంస్ఫురితతామర సారుణపాణి నీవుబ ।

ల్కినయది లోకరక్షణము లీలదనర్చు నశేషరీతులొ ।

ప్పను వినుపింతు సావహితభావమునక వినుశైలనందనా॥

తా॥ ఆచూటల నాలకించి నల్లనిమేఘమువంటి వేణికలుగుదానా! ప్రకాశించెడి పద్మమువంటి హస్తములుకలదానా! దేవీ! పార్వతీ! నీవడిగిన

విషయము లోకములకు రక్షణజేయును. కావున సమస్తరీతులు నొప్పునట్లు వినుపింతు. సావధానమతివై వినుమని ఈశ్వరు డిటుల జెప్పెను.

క॥ కాలమునకు దేశమునకు

నోలిగ శాస్త్రోక్తమునకు నుచితక్రమముల్ ।

దేలగసమకూ ర్చాపథ

జాలంబమృతస్వరూప సరణింజెందుక॥

౧౧॥

తా॥ దేశకాలములకును శాస్త్రమునకును తగియుండు క్రమమున నాపథముల సేకరించిన నవి ఆమృతస్వరూపములైయుండును.

—(ఆరుకాలంబులు)—

క॥ ఆరగుకాలంబులు కును

మారంభము గ్రీష్మముక ఘనాగమమునన్ స ।

చ్చారదముక హేమంతము

నారయశిశిరంబులనెడు నాఖ్యలుమెరయక॥

౧౨॥

తా॥ వసంతము, గ్రీష్మము, వర్షకాలము, శరత్కాలము, హేమంతము, శిశిరము, అని కాలము లారువిధముల నుండును.

—(మూడుదేశములు.)—

గీ॥ సరసగతినిమూడు జాంగలానూపసా

ధారణంబులనగ దగుచుదేశ ।

ములుతదీయరూపములు వివరింతుత

ద్రూఢవస్తుజాల రూఢిదెలియ॥

౧౩॥

తా॥ దేశములు జాంగములు అనూపములు సాధారణములని మూడు విధములనుండును. అందు మొలచు వస్తువుల రూఢిదెలియునట్లు వానిరూపము తెలింగింతు.

—(జాంగలదేశము.)—

చ॥ పులిసములుక్ గిరుల్ ఝరులు భూరుహముల్ మృదుకంట
కంబులుక్ । జలకము లుప్పనై దనరు చాలగద్రవ్వగ
నాకసంబు మి । క్కిలిగనిపించు మానవులు క్లేశముచే
గృశియింతు వాతరో । గులుకటువౌరసంబు సమకూ
డును జాంగలలక్షణంబులై ॥ ౧౮॥

తా॥ ఇసుకతిన్నెలు, పర్వతములు, ప్రవాహములు, మృదువగుముండ్లు
గలచెట్లు, చాలలోతున నుప్పనగు జలములగుపడుట, ఆకాశము విస్తార మగు
పడుట, మనుజులు వాతరోగముగలిగి క్లేశయుక్తులై కృశించియుండుట,
కటువగు రుచిగలుగు ద్రవ్యంబులగలిగించు భూములు నివి జాంగలప్రదేశ
లక్షణములై యొప్పును.

—(అనూపదేశము.)—

మ॥ మెరుపుక్ శైత్యము నాచుగప్పమడుగుల్ మీనంబులుక్
రాభ్యుభూ । ధరముల్ వృక్షములుం దృణోచ్ఛయ
ము హింతౌలంబులుక్ తాళముల్ । నరులుక్ స్థూలులు
గండమాలలు గళగ్రంధుల్ కఫవ్యాధిమా । ధురిఁజె
న్నారురసంబనూపమునకుక్ దోచుక్ లలామంబులై ॥

తా॥ మెరుగును చల్లదనమును గలభూములును, నాచుగప్పి చేపలుగల
మడుగులును, రాళ్లును, కొండలును, చెట్లును, విస్తారము గడ్డియు, ఈతచె
ట్లును, తాటిచెట్లును, లావుగనుండు మనుజులును, గండమాలలు గళగ్రంధులు
కఫవ్యాధులును కలిగియుండుటయు, తీయనిరుచిగల ద్రవ్యంబులుగలుగు ప్రదేశ
ములును అనూపదేశలక్షణములుగ నెరుంగునది.

—(సాధారణదేశము.)—

గీ॥ జాంగలమనూపమను భేద సరణరెండు

నాదనర్చును సాధారణంబు నాద్య ।

దేశమున చేదువగరులు తెలియునన్య

దేశమున నుప్పుపులుసులు తేజరిల్లు ।

౧౬॥

తా॥ సమమగు వాతపితృకఫరూప దోషత్రయము క్తంబును, శీతోష్ణ వాతాతపాదుల సాధారణంబుగ నుండునదియు, జాంగలానూపోభయ గుణ యుతంబునునగు సాధారణ ప్రదేశము జాంగలగుణము లధికములుగనుండిన జాంగలసాధారణమనియు, అనూపగుణంబు లధికములుగనుండిన అనూపసాధారణంబనియు నిరుతేరంగుల జెప్పబడును. అందు మొదటిదానియందు చేదువగరులను రసంబులుగల ద్రవ్యంబులును రెండవదానియందు నుప్పు పులుసులను రసంబులుగలుగు ద్రవ్యంబులును పుట్టుచుండును.

—(సౌమ్యాగ్నేయములను ద్వివిధౌషధులు.)—

గీ॥ రమణివిను వహాషధంబులు రాజవహ్ని

భేదమున రెండువిధముల బాలుచుశిశిర ।

కాలమున చంద్రసంబంధగణముగ్రీష్మ

మందుదగువహ్నిగణములు బొందుపరుప॥

౧౭॥

తా॥ దేవీ! సౌమ్యా (చంద్రసంబంధములగు నౌ) షధంబులనియు, వహ్నియ (అగ్ని సంబంధములగు నౌ) షధంబులనియు నోషధులు రెండువిధంబులనుండును. అందు చంద్రదోషధంబులు శిశిరకాలంబునను వహ్నిషధంబులు గ్రీష్మకాలంబునను సమకూర్పవలయును.

—(ఓషధిగ్రహణాహ్వాభూమి.)—

నీ॥ చుట్టినీరొప్పుచు నుగ్మగల్గుచు మంచి

దర్భలుగల్గి నిద్దంపుమెరుపు ।

బడసినల్లనిరూపు పచ్చనిరూపైన

దనరి మాధుర్యంబుదగిలి మంచి ।

ః రిమళంబునమించి పాషాణవల్మీక

సైకతంబులులేక చైత్యసభలు ।

తోట దేవునిగుళ్ళు కోట స్మశానముల్

బడకనాగట దున్నబడని బలిమి॥

సాలములులేక వర్ణరసంబుగల్గు

జాంగలమునైన సాధారణాంగ భూమి ।

నైన ఋతుకాలపక్షంబు లరసియశాప

ధములు గొని తెచ్చి దాచ సత్వము దనర్చు॥ ౧౮॥

తా॥ చుట్టును సుశృంగల నీరుగలిగి దర్భలుగలిగి మంచికాంతిగలిగి నల్లనైనట్టిగాని పచ్చనైనట్టిగాని రూపముగలిగి మధురమగు రుచియు మంచి పరిమళంబునుగలిగి రాళ్ళు, పుట్టలు, ఇసుకయునుండక బౌద్ధసభలు, తోటలు దేవాలయములు, కోటలు, స్మశానములు నిర్మింపబడక దున్నబడక మద్దిమొదలగుగొప్పవృక్షములచే వ్యాప్తముగాక మంచివర్ణంబును రుచియుకలిగియుండు జాంగలప్రదేశమునగాని సాధారణ ప్రదేశమునగాని ఋతువును కాలంబును పక్షంబును విచారించి గ్రహించి దాచినయెడ నౌషధములు సత్వము (బలము) కలిగియుండును.

—(విషవిధములగు భూములు.)—

క॥ భూమిజలానలవాయు

వ్యోమగుణాధిక్య సరణి బొందుచునెయ్యె ।

భూములు దనర్చు దత్త

తేమంబులు వేరువేర జెప్పెదతరుణి॥

౧౯॥

తా॥ తరుణీ! భూములు పృథివి, జలము, వాయువు, అగ్ని, ఆకాశము అను పంచభూతములలో నొక్కొకదానియొక్క గుణముల నధికముగ కలిగియుండుటచే నైదువిధములనొందును. వానివాని లక్షణముల వేరువేరుగ నెఱింగించెద.

—(పృథ్వీగుణాధికభూమి.)—

గీ॥ గొప్పచెట్లు గడ్డి గూడిన సస్యంబు
గట్టిమట్టి నల్పుగల్గు రాళ్లు ।
పాలుపుమిగుల నవియె భూమిగుణాధిక
భూమి లక్షణముల బోల్పవచ్చు॥

౨౦॥

తా॥ గొప్పచెట్లును, గడ్డితోగూడిన సస్యంబులును, గట్టిమట్టియు, నల్లనిరాళ్ళును కలిగియుండిన భూమిగుణ మధికముగనుండు భూమియొక్క లక్షణములని తెలియవచ్చును. ఇట్టి భూములయందు గురుత్వము, స్థైర్యము, గంధము మొదలగు పృథివీగుణంబులుండును.

—(ఉదకగుణాధికభూమి.)—

గీ॥ చలువ నునుపుకాంతి చక్కనగల్గి వృ
క్షములు సస్యములు తృణములు నెప్పి ।
యూరు చేరువ జల ముదకగుణాధిక
భూమిలక్షణములు పొసగుచుండు॥

౨౧॥

తా॥ చలువయు, నునుపును, చక్కనికాంతియుగలిగియుండు నేలలచేనొప్పుచు అట్టి నేలలు మంచివృక్షములు, తృణములు, సస్యములు, వీనిచే ప్రకాశింపుచు కొంచము త్రవ్వగానే వైభాగముననే జలమూరునవియై యుండు ప్రదేశములు ఉదకగుణ మధికముగనుండునవియని తెలియవలయును. ఇట్టి భూములయందు స్నిగ్ధత్వము, సాంద్రత, ద్రవత్వము, స్థైర్యము మొదలగు గుణములుండును.

—(వహ్నిగుణాధికభూమి.)—

గీ॥ వరుసతోడనొప్పు వహ్నిగుణాధిక
భూమియందుచిన్ని పూలుగల్గి ।
తెల్లబారుచెట్లు తీగలుచుల్కన
మట్టివెచ్చనై యు మహిదనర్చు॥

౨౨॥

తా॥ అగ్నిగుణ మధికముగనుండు భూములయందు చిన్న పువ్వులు
గలిగి తెల్లబారుచెట్లును తీగలును చులకనగు మట్టియు వెచ్చనగు భూమియు
నుండును. ఇట్టి భూములయందు గంధాదికమగు నితరగుణములును అధికముగ
తీక్షణత, వైశద్యము మొదలగు నుష్ణసంబంధములగు గుణములు నుండును.

—(వాయుగుణాధికభూమి.)—

గీ॥ అలరుచుండు నెప్పు డనిలగుణాధిక
భూమినల్ప సస్యములు రసంబు ।
కొద్దివృక్షములును కొంచెపు తొట్టలు
పలుచనై న మన్ను బభ్రుకాంతి॥

౨౩॥

తా॥ వాయుగుణ మధికముగనుండు భూములయందు కొద్దిగ పైరు
లును, అల్పరసంబును అచ్చటచ్చట తొట్టలునుగలచెట్లును, పలుచనిమన్నును,
బూడిదెకాంతియు నుండును. ఇట్టి భూములయందు నితరగుణములును అధికముగ
లాఘవము వైశద్యము మొదలగు వాయుగుణములు నుండును.

—(ఆకాశగుణాధికభూమి.)—

క॥ గగనగుణాధిక భూమిం
దగునల్లని మన్నురుచులుదప్పిన నీళ్ళు ।
మిగులంగ భూమవృక్షము
లోగిని మహావృక్షతతులు నెప్పొనరంగ॥

౨౪॥

తా॥ ఆకాశగుణ మధికముగనుండు భూములయందు నల్లనిమన్నను, రుచితేనినీళ్ళును స్వములు, (మద్ది) మొదలగు చెట్లును అందుగు మొదలగు గొప్పవృక్షముల సమూహములును నుండును. ఇట్టి భూములయందు ఆకాశగుణములగు శబ్దము, వైశద్యము, లాఘవము మొదలగున వధికముగనుండును.

—(భూమిభేదమున నోషధిగుణములభేదము.)—

గీ॥ భూమిసలిఃగుణాధికభూమి బుట్టు
నౌషధములు విరేకయోగార్హములగు ।
ననల పవమాన గగన గుణాధికలను
బుట్టినవి వాతికృతులకు బోల్చినచ్చు॥

౨గీ॥

తా॥ భూజలములయొక్క గుణ మధికముగనుండు భూములబుట్టిన యౌషధములు విరేచనయోగ్యములు. అగ్ని, వాయు, ఆకాశముల గుణము లధికముగనుండు భూములబుట్టునోషధులు వమనకార్యముల కుపకరించును.

“తత్రక్షౌంబుగుణోద్రిక్త భూమిజాతంవిరేచనం । వమనంవహ్ని పవన ఖగుణోల్బణభూమిజం । తదేతద్వివిధంప్రోక్తం బృంహణంలంఘనంస్మృతమ్॥ సర్వభూతగుణోత్కృష్ట భూమిజంతాథయాత్మకం । ఆకాశగుణభూయిష్ట భూమిజంశిమనంస్మృతమ్॥” అని సంస్కృతమున గానంబడుచున్నది. పైప్రమాణశ్లోకములంబట్టి పృథ్వీ గుణములగు గంధ రసములు అధికముగాగల భూమియందు జనించిన యౌషధి విరేచనకరమై బృంహణముగూడనగుననియు, అగ్ని వాయు ఆకాశగుణములగు రూపస్పర్శ శబ్దములు అధికములుగాగల భూమిలో జనించిన యౌషధులు వమనకరంబులై లంఘనకరంబులుగ నుండుననియు, పృథివ్యాదిపంచభూతములయొక్క గుణములన్నియు సమముగనుండు భూమినిజనించిన యౌషధులు వమనవిరేచనాత్మకము లగుననియు, ఆకాశగుణమునూత్రము యొక్కడుగనుండు భూమిజనించిన యౌషధులు శమనంబులనియు విశేషార్థములు గానంబడుచున్నవి. యీవివరణమునే అష్టాంగహృదయ వ్యాఖ్యయందు శ్రీహేమాద్రి విపులముగ బెలిపియున్నారు.

ఉ॥ ఏగుణసంపదల్ దనరి యింపలరారుచు నుండుభూములం ।

దాగుణసంపదల్ గలుగు నౌషధసంఘమటంచు నిత్యమున్ ।

బాగలరంగ నెమ్మది ప్రభావమునందల పోసినుంచివై ।

ద్యాగమవేత్తసంగ్రహణ మాదరరీతిని జేయనొప్పెడిన్ ॥

తా॥ బాగుగ వైద్యశాస్త్ర మెఱింగినవాడు ఆయా భూభేదముల
యందుండు గుణములే అందుబుట్టు నౌషధములయందుగూడ నుండునని నిశ్చ
యముగా నెఱింగి గుణభేదముననుసరించి యౌషధసంగ్రహణము జేయవలయును.

—(ఓషధిగ్రహణము, పూర్వదినకృత్యము.)—

సీ॥ వినుమింక పూర్వతి వినుపింతు నోషధి

గ్రహణంబుజేయు ప్రకారమంత ।

శుభచరిత్రము భక్తి శుచిగల్గు మానవుం

డుపనాసమొనరించి యుచితదేవ ।

తలగొల్చి భూదేవతలకు పూజన జేసి

యశ్వినీదేవత లర్చనంబు ।

గావించిభక్తి వేంకటశైల భర్తకు

మ్రొక్కియక్కడ నాల్గుదిక్కులందు ।

నల్పదేవతతుల కానంద మొనరింప

చల్లిబలులుమంచి సమయమందు ।

మూలికలకుపోగు ముదముతోడుత గట్ట

వలయు వరుసపూర్వ వాసరమున॥

౨౭॥

గీ॥ అపరదినమందున రహస్యమునను నుచిత

మాయసము గానిదానితో నమరద్రవ్వి ।

తెచ్చిమంత్రజసత్వంబు తేటపడగ

దాచవలె నర్థభాస్కరోదయమువేళ॥

౨౮॥

తా॥ ఓపార్వతీ! ఇక నోషధుల సంగ్రహించు ప్రకార మెరింగింతు వినుము. మంచిచరిత్రమును శుచియు భక్తియుగల నరుండు ఓషధినిదీయు దిన మునకు పూర్వదినమున ఉపవాసము జేసి యుచితులగు దేవతలకును అశ్వినీదేవత లకును బ్రాహ్మణులకును పూజలుజేసి శ్రీవేంకటేశ్వరునకు నమస్కరించి తుద్ర దేవతల సంతోషవెట్టుట కచ్ఛోట నాలుగుదిక్కులయందును బలులనుచల్లి మంచిసమయమున మూలికలకు నూలుపోగుచుకట్టి రావలయును. అటుపై నా మరునాడు సగము సూర్యుడుదయించు సమయమున రహస్యముగ ఇనుము కంటె నితరమగు నాయుధముచే త్రవ్వియెత్తి మంత్రముల ప్రభావమువలయు నట్లు భద్రపరచి యుంచవలయును.

సంస్కృతి భేషజకల్పమున రక్షాబంధన విధానమునకు మంత్రంబును గానంబడుచున్నయది. మఱియు “సూత్రైస్తత్త్వక్రియామోగ్య వృత్తైఃక్షమా దిభిర్నవైః” అని యుండుటవలన వ్యాధులుమున్నగువానికై యోషధులగ్రహిం చుతరి ఆయాక్రియలకు దగినట్టులు శ్వేతరక్తాది వర్ణములుగల పట్టు నూలు దార ములనుచెట్టునకు రక్షగట్టవలెననియు దెలియుచున్నది.

మఱియు “యేనత్వాంఖనతేబ్రహ్మ యేనత్వాంఖనతేహరిః। తేనాహం త్వాం ఖనిష్యామి పఞ్చశాఖేనపాణినా” అను మంత్రముచే నోషధుల గ్రహిం చవలెనని దెలిసెడిని.

గ్రహింపదగిన యోషధినిజెప్పనపుడు “అసంబాధమమార్గస్థం విజ్ఞాతం వీర్యవత్తరం । అవగాహంమహీమూలం ఉదీచీందిశమాశ్రితం । రాత్రౌనమూలి కాగ్రాహ్యో రాహూరన్యత్రదర్శనాత్ ” అని విశేషములజెప్పెను.

అట్టి యోషధి నితర మూలికలచే నావరింపబడక మార్గమునువిడచి యితరస్థలమున నుండునదియు తనకు సందేహ మించుకేనియులేక స్పష్టముగ దెలిసినదియు మిక్కిలి లోతున భూమిలోదిగి లావై వేరుగల్గినదియు తాను

నివసించు స్థలమున కుత్తరపుదిక్కున నుండునదియు నగు దానిని రాత్రి గాక పగటియందు గ్రహించవలెను. చంద్రగ్రహణమున మాత్రము రాత్రివేళ గ్రహించదగును అని యర్థము.

మఱియు “పూర్వాగ్రము త్తరాగ్రంవా పాతయేదధవోద్ధరేత్” అని యుండుటవలన ఔషధమునకై వృక్షమును గ్రహించునెడ వైజెప్పిసరీరిగ త్రవ్వి వృక్షమును తూర్పుకొనగనైనను ఉత్తరపుకొనగనైనను పడవేయవలె ననియు, మూలికల గ్రహించవలసెనేని భూమిలో తూర్పుదెసనైనను ఉత్తరపుదెసనైనను బ్రాకియుండు మూలికను గ్రహించవలెననియు చందనాచార్య వ్యాఖ్యవలన దెలిసెడిని. ఈయన్వయము మిక్కిలి మనోహరముగనున్నది.

—(యోగ్యములగు మూలికలు.)—

ఉ॥ చిచ్ఛునగాలబోక జలసేచన మాతపభేలనంబులన్ ।

హెచ్చక జంతుఖాదనము లేమియెఱుంగక భూతసంహదల్ ।

మచ్చుపడంగదారితల మాని జనించిన మూలికావళుల్ ।

దెచ్చినచోగదంబుల మధించి దనర్చును తేటనెంతయున్ ॥

తా॥ నిష్పచేగాలక అధికమగు నీటిదెబ్బనుగాని గాలిదెబ్బనుగాని తినక జంతువులచే తినబడక పంచభూత సంపదలను కనుపరచుచు మార్గమును విడిచి యితరస్థలముల మొలచినదై యుండు మూలికాసమూహమును దెచ్చిన రోగంబుల రూఢముగ నశింపజేయును.

—(ఆయాఋతువులనుండు గ్రహింపదగు నోషధులయంగములు.)—

మ॥ వానకాలములందు కొమ్ములువాసి యాకువసంతమం ।

దీనెలున్ మరి బండుటాకులు గ్రీష్మమున్ శిశిరంబునన్ ।

గానిచాంద్రమసౌ షధంబులుగల్గుటన్ శిశిరంబునన్ ।

దానఔషధపంక్తి గ్రీష్మమునందు జెందుటవల్లెయా॥ 3౦॥

ఉ॥ దుంపలుతోళ్ళుపాలు రుచిచోచుశరత్సమ యంబునందునా
 ర్జింపగ లావు మూలికలు జెన్నలరారు హిమాగమంబునం
 దింపగుపువ్వులున్ ఫలము లేఋతునందు దనర్చునత్తరిన్ ।
 బెంపుగదెచ్చి దాచదగు భేషజసిద్ధికి తత్వవేత్తకున్॥ ౩౧॥

తా॥ వర్షకాలమునందు కొమ్మలను వసంతకాలమునం దాకులను గ్రీష్మ
 కాలమునందును శిశిరకాలమునందును ఈనెలను పండుటాకులను గ్రహింపవల
 యును. అందును చంద్రసంబంధములగు నోషధులు శిశిరంబునను అగ్ని సంబం
 ధములగు నోషధులు గ్రీష్మంబునను కూర్చుటయు క్తము. మరియు తీగలు,
 దుంపలు, పట్టలు, పాలు వీనిని శరత్కాలమునందును చేవలను మూలికలను
 హేమంతకాలంబునను తీసి దాచియుంచవలయును. పుష్పములను ఫలములను
 వానివానికాలములయందు దీసియుంచవలయును. ఇట్లుదీసిన యోషధులు
 వీర్యవంతములై బౌషధసిద్ధికి మిగులనుపయుక్తములుగనుండు.

ఇచ్చో మొదటి పద్యముయొక్క రెండవపాదమునకు సంస్కృత
 మున నిట్లుగానబడుచున్నది “శీర్ణప్రసూనపక్షానాం మూలంశిశిరఘృతయోః”
 దీనినిబట్టిచూచినచో ఆకులురాలినచెట్లయొక్క వేళ్ళు శిశిరకాలంబునను చిగి
 ర్చిన చెట్లవేళ్ళు గ్రీష్మకాలమునను గ్రహింపవలయునని యేర్పడుచున్నది.

—(అన్ని ఋతువులయందును గ్రహింపదగిన ఓషధ్యవయవములు.)—

గీ॥ కొమ్మ తామరనాళ మిగుళ్ళు జిగురు
 బూడిదలు ముళ్ళు తైలంబు లూడ స్వరస ।
 శృంగములు టౌరములు నారుఋతువులందు
 దెచ్చిదాచినచో గుణస్థిరతగల్గు॥

3౨॥

తా॥ కొమ్మలు, తామరతూండ్లు, చిగుళ్ళు, జిగురులు, భస్మములు,
 ముండ్లు, తైలములు, ఊడలు, స్వరసములు, మట్టి మొదలగువాని మొగ్గలు,
 టౌరములు, నివి యేఋతువునందైనను గ్రహింపవచ్చును.

—(వసంతాది ఋతువులయందు క్షీరాదిగ్రహణము.)—

శ్లో॥ పాలు చేవలు నాకు లింపైన తోళ్ళు
వరుస నిర్యాసములు వేళ్ళు సరసముగను ।
ముదముతోడ వసంతంబు మొదలుగొనిన

ఋతువులను దెచ్చిదాచిన కృతిదనర్చు॥ 33॥

తా॥ పాలు, చేవలు, ఆకులు, పట్టలు, జిగురులు, వేళ్లు వీనిక్రమముగ వసంతము, గ్రీష్మము, వర్షము, శరత్తు, హేమంతము, శిశిరము, అను కాలము లయందు దీసియుంచవలయును.

మఱియు సంస్కృతమున మతాంతరము నవలంబించి యీశ్లోకములు జెప్పబడియె. “సౌమ్యర్తువృథవాసౌమ్యం స్వాదుతిక్తకషాయకమ్ । అన్యదన్యర్తుషుగ్రాహ్య మష్టులవణమూషణమ్ । శీతవర్షాశరద్ధేమ వసంతోష్ణాగమర్తుషు । క్రమేణమాలపత్రత్వ జ్ఞిర్యాసక్షీరసారకాః । ఆదదీతఫలంపుష్పం యథర్త్వి త్యచరేజగుః” మేఘములు వర్షము గాలియును నీమూటియొక్క శీతగుణముచే సౌమ్యములగు వర్షాశరద్ధేమంత ఋతువులయందు మధురతిక్త కషాయరసముల తోగూడిన సౌమ్యాషధముల గ్రహించవలెననియు, సూర్యునియొక్కయు గాలియొక్కయు తీక్షణగుణముచే నుష్ణప్రధానము లగుటంజేసి యాగ్నేయము లగు శిశిరవసంత గ్రీష్మములను మూడుఋతువులయందును అష్టులవణ కటురసములుగల యాగ్నేయాషధముల గ్రహించవలెననియు, శీత (శిశిర) ఋతువు నందు మూలములను, వర్షర్తువున ఆకులను, శరత్కాలమున పట్టలను, హేమంతమున జిగురును, వసంతర్తువున పాలను, గ్రీష్మఋతువున చేవను వరుసగ్రహించవలెననియు, పండ్లు కాయలు పువ్వులు ఈ మూడిటిని అవియే ఋతువుల జనించునో ఆఋతువులయందే గ్రహించవలెననియు నర్థము. ఇందులో “శీతవర్షా” అనియుపక్రమించి మూడుపాదములచే జెప్పిన విషయము ప్రకృతమాలముననున్నది. తక్కినవిషయము గానంబడదయ్యె. ముఖ్యమున కీవిషయమంశయు మతాంతరమునుట సుస్పష్టము.

—(సౌమ్యాగ్నేయశాపధులయత్పత్తిస్థానము.)—

మ॥ హిమవద్వింధ్య మహీధరస్థలములం దింపారగా నోషధో ।
త్తమముల్ బుట్టు హిమాద్రియందు మొలచున్ తా రేశ
సంబంధముల్ । కొమరై వింధ్యగిరింజనించి నుతి కెక్కున్
వహ్ని సంబంధముల్ । శమముందీక్షుము తేజరిల్లువరుసన్
సారంగలోలేక్షణా॥ ౩౪॥

తా॥ హిమవత్పర్వత వింధ్యపర్వత ప్రదేశములయందు ఓషధులు బుట్టు
చుండును. అందు హిమవత్పర్వత ప్రదేశమున చంద్రసంబంధములగు నోషధ
ములు బుట్టి శీతగుణము కలిగియుండును. వింధ్యపర్వతప్రదేశముల అగ్నిసం
బంధములగు నోషధులుబుట్టి తీక్ష్ణగుణము కలిగియుండును.

మధురతిక్త కషాయరసయుక్తములను శీతగుణముకలవియునగు నోష
ధులు సౌమ్యములనియు అమలవణకటురస యుక్తములును తీక్ష్ణగుణము కలవి
యునగు నోషధులు ఆగ్నేయములనియు తెలియవలయును.

గీ॥ అనినవిని గారిపల్కె భూతాధిపతికి
దేవ నీబల్కు విధమెల్ల తెలిసివేడ్క ।
నాదుచి త్తంబు బడసెనీ మీదబల్క
వలయునయ్యయి సారమున్ వామదేవ॥ ౩౫॥

తా॥ ఇట్లుబల్కిన ఈశ్వరునితో, “దేవా! వామదేవా! నీవిదివరకుజెప్పిన
పద్ధతులన్నియు దెలిసి సంతసమును కలిగించినవి. ఇక ముందు వానివానిసార
ముల జెప్పవలయు” నని పార్వతీదేవి జెప్పెను.

ఓషధుల సారభాగములు.

—(కందసారములు.)—

సీ॥ చెంగల్వకోష్ఠ మంజిష్ఠ కచోరముల్
నేలగుమ్మడి వస నేలతాటి ।

పసుపు పెన్నే రతివస తుంగముస్తలు
 చిలుకనాలుక చాగ చెన్నజరుకు ।
 పుల్లబచ్చలి రాన్న పిల్లిపీచర దంతి
 యల్లంబును సుగంధి యడవికంద ।
 నాగరముస్త తెన్నగ కందసారముల్

తా॥ చెంగల్వకోస్తు, మంజిష్ఠ, కచ్చోరములు, నేలగుమ్మడి, వస, నేలతాటి, పసుపు, పెన్నేరు, రతివస, తుంగముస్తలు, చిలుకనాలుక, చాగ, చిన్నజెరుకు (నాగేటిచాలుకూర,) పుల్లబచ్చలి, కళింగరాష్ట్రకం (సన్నరాష్ట్రము) పిల్లిపీచర, దంతి, అల్లము, సుగంధిపాల, అడవికంద, నాగరముస్తలు, ఇవి దుంపయందు బలముగల యోషధులని యెఱుంగవలయును.

—(త్వక్సారములు.)—

గుమ్మడు లొద్దుగ తుమ్మ కొడిశే ।
 మట్టి కానుగు నేరేడు మానుబసుపు
 బూరుగ లవంగ మోదుగ బారిజములు ।
 రేలమొదలైనవియు వివరింప దగును
 మానుచెక్కల సారంబు మలయుననుచు॥ ౩౬॥

తా॥ గుమ్మడు, లొద్దుగ, తుమ్మ, కొడిశే, మట్టి, కానుగు, నేరేడు, మానుబసుపు, బూరుగ, లవంగము, మోదుగ, బారిజము, రేల యొమ్మొదలగు నవి మానుచెక్క పట్టియందు బలముకలవిగ నెఱుంగునది.

—(మూలసారములు, మూలత్వక్సారములు.)—

సీ॥ మూలసారంబులు ములక వాకుడు కోల
 పొన్నలు ముయ్యాకుపొన్న నాగ।

బల మహాబల యతిబల పేరమద్దులు
 చిరుమద్ది వావింట చిట్టి వట్టి ।
 వేళ్ళు గల్జేరు మువ్వెంపలి కురువేళ్ళు
 తెల్లగల్జేరు యాదిత్యభక్తి ।
 గోరింటయుం దూలగొండి ముల్ గోరింట
 లప్పార తెగడలు నుప్పిదోయి ।
 మొదలుగాగల వస్తువుల్ మూలచర్మ
 సారములనం దగును గన్నేరు నీలి ।
 చిత్రమూలంబు తెగడ విచిత్ర సరణి
 వకుళ సుకుమారి హిమశైల వరకుమారి॥ 32॥

తా॥ నేలములక, వాకుడు, కోలపొన్న, మయ్యాకుపొన్న, జీబిలిక,
 పెద్దముత్తవపులగము, పిన్నముత్తవపులగము, పెద్దమద్ది, చిరుమద్ది, వావింట,
 చిట్టి, వట్టివేళ్ళు, గల్జేరు, వెంపలి తెల్ల వెంపలి ములువెంపలి అను మూడు
 విధముల వెంపలులు, కురువేళ్ళు, తెల్లగల్జేరు, ప్రొద్దు తిరుగుడు, గోరింట,
 దూలగొండి, ములుగోరింట, చిరుబొద్ది, తెగడ, రెండువిధములగు ఉప్పులు,
 (తెల్లఉప్పి నల్లఉప్పి), మొదలగునవి వేళ్లయందు బలముగలవిగను గన్నేరు,
 నీలి, చిత్రమూలము, నల్ల తెగడ, యట్టి తెగడ, ఇవి వేళ్ళపట్టలయందు బలము
 కలవిగను దెలియవలయును.

— సార సారములు. —

గీ॥ ఒప్పు సోమిదమాను నిప్ప శ్రీగంధంబు
 చండ్ర వేము రక్తచందనంబు ।
 వెలయు దేవదారు వేగిన లివిసార
 సారములు దనర్చు సరసగతుల॥

తా॥ సోమిదపుచెట్టు, ఇప్ప, మంచిగంధము, చండ్ర, వేప, రక్తచందనము, దేవదారు, వేగిస, ఇవి చేవయందు బలముకలవిగదెలియునది.

—(పత్రసారములు.)—

సీ॥ గుంటకలగర కొయ్యగూర యుచ్చిత నేల

యుశిరిక కసివింద యుప్పియుగము ।

గంజాయి యుమ్మెత్త కాకర వావిలి

పుల్లబచ్చలి కుప్పి పొన్నగంటి ।

మండూకపర్ణియు మారేడు తంగేడు

జిల్లేడు మోదుగ చెప్పతట్ట ।

పులిచించలంబు తెక్కలి నెల్లి గుంజ గల్

జేరును దుష్టుప చేదుపొట్ల ।

ప్రాచితీగ హరిక్రాంత బ్రహ్మదండి

గొడుగుతామర కూతురు బుడమ గరిక ।

ఆనగము పుచ్చ సహదేవి యాఘపర్ణి

చక్రవర్తంబు గుమ్మడి ఛదబలములు॥

3౯॥

తా॥ గుంటకలగర, కొయ్యదోటగూర, ఉచ్చిత, నేలయుశిరిక, కసివింద, రెండువిధములగు యుప్పి, గంజాయి, ఉమ్మెత్త, కాకర, వావిలి, పుల్లబచ్చలి, మూరుకొండ, పొన్నగంటి, మండూకపర్ణి, మారేడు, తంగేడు, జిల్లేడు, మోదుగ, చెప్పతట్ట, పులిచింత, తెక్కలి, కూరనెల్లి, గురివింద, గల్లేరు, దుష్టుపు, చేదుపొట్ల, ప్రాచితీగ, విష్ణుక్రాంతము, బ్రహ్మదండి, గొడుగుతామర, కూతురు బుడమ, గరిక, సార, పుచ్చ, సహదేవి, ఎలుకచెవి, చక్రవర్తి, గుమ్మడి, ఇవి ఆకుయందు బలముకలవిగనుండును.

—(పుష్పసారములు.)—

మ॥ కలిగొట్టు విరజాజి సంపెంగలశోకంబుల్ లవంగంబు పొ
 న్నులుచామంతులుమల్లెదాసనమునంద్యావర్తముల్ రేలము
 న్గలుజాజుల్ భుజపత్రిబండిగురివెందల్ గేదగుల్ కల్వలున్ ।
 అలరంగాబాగడల్ గణింపదగు నొయ్యంబుష్పసారంబులై ॥

తా॥ కలిగొట్టు, విరజాజి, సంపెంగ, అశోకము, లవంగము, పొన్న, చామంతి, మల్లె, దాసాని, నంద్యావర్తము, రేల, మునగ, జాజి, భుజపత్రి, బండిగురివెంద, మొగలి, కలువ, పొగడ, ఇవి పుష్పమునందు బలముకలిగి యుండును.

—(ఫలసారములు.)—

మ॥ పనసల్ మామిడిద్రాక్ష నారికడదబ్బల్ యీడమా రేడులున్
 గనదానిమ్మయరంటినిమ్మ మొరళి ఖర్జూరముల్ రేగుమూ
 డునుమాదీఫలగుమ్మడుల్ విరిగిదాళ్ళున్ నారదబ్బల్ గరం
 బునువెల్గల్ ఫలసారయుక్తులదలిర్పల్ లోకవిఖ్యాతమై॥౪౧

తా॥ పనస, మామిడి, ద్రాక్ష, కొబ్బరి, దబ్బ, ఈడి, మారేడు, దానిమ్మ, అరటి, నిమ్మ, మొరళి, ఖర్జూరము, మాగుడిఫలముల రేగులు, మాదీ ఫలము, గుమ్మడు, విరిగి, తాటి, నారదబ్బ, వెలగ, ఇవి ఫలమున బలము కలవిగ నెఱుంగునది.

—(బీజసారములు.)—

సీ॥ పెసలు రాజనములు పేరాముదము పొన్న

ప్రత్తి తగిరిశ సారపప్పు వేము।

పొగడ కానుగు మున్న లగసి మారేడు గచ్చ

కల్లె మామిడి జాజికాయ కరక ।

గిలిగిచ్చ చిల్లగింజలు నేలకుల్ మోదు

గులు నుత్తరేణి తక్కులములును ।

జీరక మిరియముల్ జీడి పిప్పళ్లు నో

మంబు యావాల్ కొదిమర్లు సెనగ ।

తాడి కారుగచ్చ యూడుగు రేగు వి

ళంగము లుశిరిక రంగు మీర ।

బీజసారయుక్తి దేజరిల్లుచు శేష

మున్నబుద్ధివలన నెందవలయు॥

౪౨॥

తా॥ పెసలు, సంబావువడ్లు, పెద్దాముదము, పొన్న, ప్రత్తి, తగిరిశ, సారపప్పు, వేప, పొగడ, కానుగు, మునగ, అవిసె, మారేడు, గచ్చ, కల్లె, మామిడి, జాజికాయ, కరక్కాయ, గిలిగిచ్చ, చిల్లగింజలు, ఏలకులు, మోదుగు, ఉత్తరేణి, తక్కులము, జీలకఱ్ఱ, మిరియాలు, జీడి, పిప్పళ్లు, ఓమము, అనాలు, దనియాలు, సెనగ, తాటి, కారుగచ్చ, ఊడుగు, రేగు, వాయువిళంగములు, ఉసిరిక, ఇవి బీజముందు బలముకలవిగనుండును. ఇంక నిట్టివి స్వయముగ నూహించుకొనవలయును.

సంస్కృతమునందు “రక్తాద్యాశ్శాలయస్తద్వ న్ముద్గాద్యాశ్చిమ్బిజాత యః” అనియున్నదిగాన నిచ్చోటకూడ “పెసలు రాజనములు” అనుపదములను శింబీధాన్యమునకును శాలిధాన్యమునకును నుపలక్షకములుగజేసి పెసలు అనుపదముచే మినుములు మున్నగువానిని రాజనములు అనుపదముచే ఎఱ్ఱవరి మున్నగు వరిధాన్యములను గ్రహింపందగును.

—(తొరసారములు.)—

సీ॥ చిత్రమూలము బ్రహ్మజెము డడ్డసరము చ

వ్యము కాన్లు గలిజేరు నెములు తెగడ ।

కలిగొట్టు దుందిల కలబుద బారిజ
 దింటెన మోదుగ త్రిఫల వంగ ।
 యిప్పు వాకుడు కల్లె యిరుగుడు జిల్లేడు
 పసుపు వావిలి యుప్పి ప్రబ్బ గొబ్బి ।
 మొగలి బోడతరంబు మునగ యుచ్చిత నీలి
 మద్ది వాయింట కామంచి నువ్వు ।
 మొక్కదేవదారు కుక్కవాయింటయు
 నుత్తరేణి మొదలు నొప్పుచుండు ।
 తూరమందు సారసంగతి నెనగూడి
 నౌపధములకెల్ల నమలమగుచు॥

౪౩॥

తా॥ చిత్రమూలము, బ్రహ్మజేముడు, అడ్డసరము, చవ్యము, కానుగు, గలిజేరు, నెమిలి (పూతికరంజమును కానుగులోనిభేదము), తెగడ, కలిగొట్టు, దుందిలము, కలబంద, బారిజము, దింటెన, మోదుగ, కరక, తాడి, ఉశిరక, వంగ, ఇప్పు, వాకుడు, కల్లె, ఇరుగుడు, జిల్లేడు, పసుపు, వావిలి, ఉప్పి, ప్రబ్బలి, నీరుగొబ్బి, మొగలి, బోడతరము, మునగ, ఉచ్చిత (ఉస్తి), నీలి, మద్ది, వాయింట, కామంచి, నూవు, మొక్కపుచెట్టు, దేవదారు, కుక్కవా యింట, ఉత్తరేణి యీమొదలగునవితూరమున సారముగలవై ఔషధప్రయోగయోగ్యములై యుండును.

—(క్షీరసారములు.)—

గీ॥ క్షీరసారంబులై నుతిజెందు తిల్వ
 కంబు జిల్లేడు యాస్ఫోటకంబు బ్రహ్మ ।
 జెముడు కన్యకునూ రాకుజెముడు పాల
 మాను నాదిగ వృక్షసంతాన మరయ॥

౪౪॥

తా॥ అన్నకు, జిల్లేడు, తెల్లజిల్లేడు, బ్రహ్మజేముడు, కన్యకుమారి, ఆకుజేముడు, పాలమాను, మొదలగునవి పాలయందు సారముగలవై యొప్పుచుండును.

—(నిర్యాససారములు, సర్వసారములు.)—

శ్లో॥ మారేడు మోదుగ మద్ది ధూపము వేము

మహిసాక్షి బూరుగు మాచిపత్రి ।

కడిమియు శ్రీవేష్టకంబు సర్జరసంబు

తుమ్మ యింగువ తెల్లతుమ్మ వెలగ ।

రేల గుగ్గులు చండ్ర చోళం బభిని తం

గేడు వేగిసలు సంకీర్తితములు ।

నిర్యాససారమై, నేలవేమును పుల్ల

బచ్చలి గరికి పర్వాటకంబు ।

చవ్యము గ్రంథితగరంబు చేదుపొట్ల

గుంటకలగర గొంతెమగోరు నడ్డ ।

సరము కలబంద పిప్పలి యరయ పుల్ల

చించలము సర్వసారముల్ సంచితముగ॥

రగి॥

తా॥ మారేడు, మోదుగ, మద్ది, తురుష్కధూపము, వేప, మహిసాక్షి, బూరుగు, మాచిపత్రి, కడిమి, శ్రీవేష్టకము, సర్జరసము, నల్లతుమ్మ, ఇంగువ, తెల్లతుమ్మ, వెలగ, రేల, గుగ్గులము, చండ్ర, బాలింతబోలు, నల్లమందు, తంగేడు, వేగిస ఇవి జిగురున సారముగలవని చెప్పబడినవి.

నేలవేము, పుల్లబచ్చలి, గరికి, పర్వాటకము, చవ్యము, గ్రంథితగరము, చేదుపొట్ల, గుంటకలగర, గొంతెమగోరు (నీతామ్మవారికురులు),

అడ్డసరము, కలబంద, పిప్పలి, పుల్లచించలము (పులిచింత), ఇవి సమూలము సారవంతములని తెలియవలయును.

సంస్కృతమున కందసారాదిగణముల చెప్పనపుడు ప్రతిగణమునందును “మూర్వామ్లికాద్యాః” “శ్యామాద్యాః” ఇవి మొదలగు వాక్యములలో నాదిశబ్దముగ న్నడుచున్నది. గాన నియ్యెడ కందసారాదిగణములయందు చెప్పిన యోషధులుగాక వానికి సమానములగు వానినెల్ల నాయాగణములయందు హించునది.

మ॥ పౌలుపౌదుంపలు వేల్లుతోల్లుఫలముల్ పూల్పాలు నిర్యాసముల్ । దళముల్ విత్తులు సారసారములు తొరంబుల్ యథాయోగ్య వృ । త్తుల నానందముతోడ బొందు పరుపన్ దోషంబులంద్రుంచి ని । మ్ముల నారోగ్యమొనర్చు సర్వజగమున్ బ్రోవన్ సమర్థంబులై ॥ ౪౬॥

తా॥ కందసారములు, మూలసారములు, త్వక్సారములు, ఫలసారములు, పుష్పసారములు, కీరసారములు, నిర్యాససారములు, పత్రసారములు, బీజసారములు, సారసారములు, తొరసారములు అను నీ భేదములను బాగుగ నెరింగి ఆయావస్తువుల సారభాగముల నాప.ధముల జేర్చిన దోషములనుబోగొట్టి జనులకు ఆరోగ్యమునిచ్చి రక్షించును.

—(మూలికలను భద్రపరచుట కుపాయము.)—

మ॥ వనముల్ సోకక ధూమముల్ దగలకన్ వహ్నింబ్రదాహింప బో । కను కీటంబులు బట్టకుండ చెద లెల్కల్ గొట్టకుండంగ కుం । డను నింజారగనుట్టిబెట్టవలె విన్నాణంబు గాచండ మో । హనపాపాణ పరంపరారనిత దివ్యా రోగ్యశాలాస్థలిన్ ॥ ౪౭॥

తా॥ ఓషధులను నీళ్లు తగులకుండులాగున పొగ దగలకుండునట్లు నిప్పుంటుకొనకుండ కీటకములు చెదలు ఎలుకలు మొదలైనవి తినకుండులాగున కుండలలో నిండుగ బెట్టి గాలిపోకుండునట్లు మూతలిడి అందమైనట్టి గొప్పరాళ్లచే గట్టబడిన ఆరోగ్యశాలలో నట్లపై నేర్పుగ జాగ్రతగ నుంచవలయును. ఇక్కొలమున కనుకూలమగునట్లు మంచి మూతలుగల జాడీలలోగాని సీసాలలోగాని సిద్ధమగు ఔషధములుంచుటయు నుచితము.

—(ఆరోగ్యశాలానిర్మాణము.)—

సీ॥ సాధారణాఖ్య దేశమున నానావిధ

భూజముల్ దీగలు భూధరములు ।

ననములదగ్గర వ్యాధులు లేనిచో

టరసి తూరుపున నుత్తరమునైన ।

సారోగ్యశాల నెయ్యనగట్టి తూర్పు ను

త్తరమైన వాకలేర్పరచి యందు ।

నొకగవాక్షముగూర్చి యకలంకగంధ పు

ష్పాదుల భూషించియందు చక్ర ।

ధరుని శంకరముఖుల దక్షముఖుల

ద్విరదవదనాచు లశ్వినీదేవు లత్రి ।

తనయు ధన్వంతరిని ఖగాధ్యక్షు శేష

ముఖుల నిలుపగవలయు సమ్మోదమొదవ॥

౪౮॥

తా॥ సాధారణప్రదేశమున అనేకవిధములగు చెట్లు తీగలు కొండలు అడవులుగలిగి వ్యాధులులేకుండ నుండుచోటును విచారించి తూర్పుముఖముగ గాని యుత్తరముఖముగ గాని సారోగ్యశాలనుగట్టి తూర్పుగ గాని యుత్తరముగ గాని ద్వారమేర్పరచి ఆశాలకొక గవాక్షముంచి మంచి గంధములు పు

ప్పము మొదలగువానిచే నలంకరించి అందు విష్ణువు, ఈశ్వరుడు మొదలగు వారు దక్షాదులు వినాయకాదులు అశ్వినీదేవతలు, ఆత్రేయుడు, ధన్వంతరి, గరుడుడు, శేషుడు మొదలగువారు వీరినందరిని ప్రతిమలుగ నుంచవలయును.

ఈయారోగ్యశాలా నిర్మాణవిధానము సంస్కృతమున నింతకన్న విపులముగ గానబడియెడు.

మరియు “తస్యాః ప్రాప్తిక్షేణే భాగే సర్వోపకరణాన్వితమ్ । బహు వాతాయనచ్ఛద్రం విశ్వాస్యజనసేవితమ్ । సర్వేషా మౌషధానాంచ పచ నాగారమిష్యతే” అను శ్లోకములచే నా యారోగ్యశాలకు ఈశాన్యభాగమున సర్వవిధౌషధ పచనసాధనములతో గూడినదియు అనేక గవాక్షములు కలదియు విశ్వాసపాత్రులగు నేవకులతో గూడినదియునగు ఔషధపచనశాల యుండవలయునను విశేషము చూపబడియున్నది.

గీ॥ సకలమైన దేవసంఘాత మయ్యు

చోటనిలిపి సకలసులభ వస్తు ।

జాల మొనరగూర్చి చంద్రసూర్యాది యో

గముల నౌషధముల గట్టవలయు॥

౪౯॥

తా॥ మరియు సమస్తదేవతల నాయాస్థలములయందు నిలిపి సమస్త సులభవస్తు సమూహములనుచేర్చి చంద్రసూర్యాది శుభగ్రహయోగమున నౌషధముల గట్టవలయును.

ఎ॥ అనిసవిని భవాని భవున కీ ట్లనియె.

౫౦॥

ఉ॥ శంకరసిక్కు వందన మొసంగెది సర్వము నీవుజెల్పుగా ।

శంకలుబాసె నింక వనశాలిక నౌషధపంక్తి దాచినక ।

కొంకక నెంతకాల మనుకూలగుణం బొనరించుచుండునో ।

బొంకక తెల్పుమీ వి నెడుబుద్ధి దనఁజ్ఞెను దేవ నావుడుక ॥

తా॥ ఓ ఈశ్వరా! తాముజెప్పిన సర్వవిషయములయందును సందేహములు నివర్తించినవి. వనమందలి యారోగ్యశాలయందు దాచబడిన యశాపథము లెంతకాల మనుకూలగుణమును కలిగియుండునో తెలుపుడు; ఆ విషయమెరుగు కోరికగలదు.

—(ఓషధుల వీర్యకాలము.)—

గీ॥ అనిన శంకరు డిటుబల్కు నద్రికన్య
నూనె బెల్లంబు గొతిమర్లు తేనె నెయ్యి ।
పిప్పలి విశంగముల్ దప్ప విడచినంత
మిగులునవి యేటికిని మున్నెసగు గుణంబు॥ ౧౨॥

తా॥ అనియడిగిన పార్వతింగూర్చి యీశ్వరు డిట్లనియెను. నూనె, బెల్లము, దనియాలు, తేనె, నేయి, పిప్పలి, వాయువిశంగములుగాక తక్కిన వన్నియు ఒకసంవత్సరమునకు లోపలి గుణము నిచ్చును.

ఉ॥ పల్లెరు జాజిపువ్వులు లవంగము పత్రము లొక్కయేడు రెం
డేళ్ళును మానుకొమ్మ లయిదేళ్లు దనర్చును బీజపంక్తిమూ ।
డేళ్ళును వేళ్లుజెన్నగు బదేళ్ళలరక జగటల్ బదంపడిక ।
యేళ్ళు నతిక్రమింప గుణవత్త ధరింపవు మత్తకాశిని॥ ౧౩॥

తా॥ పల్లెరు, జాజిపువ్వులు, లవంగము, లవంగపత్ర, ఇవి యొక వత్సరకాలమువరకును, మొదళ్ళు, కొమ్మలును రెండేండ్లవరకును, గింజలన్నియు నైదేండ్లవరకును, వేళ్లు మూడేండ్లవరకును, జిగురులు పదేండ్లవరకును గుణయుక్తములై యుండును. ఈకాల మతిక్రమించిన గుణయుక్తములుకావు.

—(పొట్టుదీసి యుపయోగించు వస్తువులు.)—

గీ॥ బిల్వపంచకంబు పిల్లిపీచర వెలి
యుల్లి తిప్పతీగ యొనర శుంతి ॥

పనుపు మొదలు నివియు పైపొట్టు వదలించి

గూర్చు నట్టి-దోట గుణము గల్గు||

గీ.౪||

తా|| ఐదువిధములగు మారేడులు, పిల్లిపీచర, వెల్లుల్లి, తిప్పతీగ, శుంఠి, ఇవి యాషఢముల జేర్చునపుడు పైపొట్టు దీసివైచిన గుణము కలుగును.

—(పచ్చిగ నే గ్రహించు వస్తువులు.)—

సీ|| కొడి శడ్డసరము గుమ్ముడి తిప్పతీగ వె

ల్లుల్లి ముల్ గోరింట నల్లగల్వ ।

మారేడు ములక కామంచి తామరుతూళ్ళు

నల్లంబు కలిగొట్టు నాముదంబు ।

పిల్లిపీచర దర్భ రెల్లు పల్లేరు వా

కుడు గుమ్ముడు సుగంధి కోలపొన్న ।

చెఱుకు మాంసము కాకిచెఱుకు రాజనము త

క్కెల కురువేళ్ళు దుందిలము కంద ।

చిరగడము తుంగముస్త తామరపుదుంప

పాల ముయ్యాకుపొన్నలు వట్టివేళ్ళు ।

పఱగ ఖర్జూరములు మొదల్ పచ్చివైన

గుణము గావించు నెండిన గుణములేదు||

గీ.౫||

తా|| కొడిశ, అడ్డసరము, గుమ్ముడి, తిప్పతీగ, వెల్లుల్లి, ములుగోరింట, నల్లగలువ, మారేడు, నేలములక, కామంచి, తామరతూండ్లు, అల్లము, కలిగొట్టు, అముదాలచెట్టు, పిల్లిపీచర, దర్భ, రెల్లు, పల్లేరు, వాకుడు, గుమ్ముడు, సుగంధపాల, కోలపొన్న, చెరుకు, మాంసము, కాకిచెరుకు, వరిదుంపలు,

తక్కెలి, కురువేరు, దుందిలము, కంద, చిరగడము, తుంగముస్తలు, తామర
దుంప, పాల, ముయ్యాకుపొన్న, వట్టివేళ్ళు, ఖర్జూరములు ఈ మొదలగునవి
పచ్చివగునపుడే గుణము నిచ్చును ఎండిన గుణమునీయవు.

—(పెసలు మొదలగువాని నుపయోగించువిధము.)—

మ॥ శనగల్ మిన్నులు నుల్వలుం బెసలు శ్రేష్ఠంబౌక షాయంబు బె
ట్టను బొట్టూడ్చక పిండివంటలకు బెట్టక రాదు బొట్టూడ్చ
కెం । దును మాల్వారములు విశంగములు కందుల్
యావలుం బొట్టుదీ । సినమే లంగము తెవ్విదెల్పని దరిం
శ్రేష్ఠంబుకౌ మూలముల్ ॥ ౧౬ ॥

తా॥ పెసలు, మినుములు, ఉలవలు, పెసలు, ఇవి పొట్టుదీయక
యూష(కట్టు)క షాయంబులలో నుపయోగింపవలయును. పొట్టుదీసి పిండివం
టల నుపయోగింపవలయును. మారేడు, వాయువిశంగములు, కందులు, యవలు,
వీటిని పొట్టుదీసి యుపయోగింపవలయును. ఓషధులయొక్క ఆయాభాగముల
నిర్దేశించి చెప్పనితరి ఆయోపధి కందాదిసారముకానిచో దానియొక్క వేళ్ళ
నుపయోగింపవలయును.

—(అలాధప్రతినిధి ద్రవ్యములు)—

సీ॥ ద్రాక్ష లేకున్నచో దగును ఖర్జూరంబు
మధుకంబుగాని సమ్మతి దనర్చు ।
పిప్పళ్ళు లేనిచో నెప్పును మిరియము
లల్లంబు శౌంధికీ నందమగును ।
మిరియము లేనిచో మెలగు పిప్పళ్ళును
రాన్న లేకున్న మెలంగు శుంధి ।

చెంగల్వకోష్ఠకు జెలగు జటామాంసి
 యొగిముస్తలకు గ్రంథితగరమగును ।
 జరుగును లవంగముల కేరు జాజిపూవు
 జీలకఱ్ఱకు దగు నల్లజీలకఱ్ఱ ।
 పరగ భారంగి లేనిచో వాకుడమరు
 నెసగు తాళిసపత్రంబు లేలకులకు॥

గీ 2॥

దా॥ ద్రాక్షకు ఖజ్జూరంబును అతిమధురమును, పిప్పళ్ళకు మిరియము
 లును, శుంఠి కల్లంబును, మిరియములకు పిప్పళ్ళును, సన్న రాస్త్రమునకు
 శుంఠియు, చెంగల్వకోష్ఠకు జటామాంసియు, తుంగముస్తలకు గ్రంథితగర
 మును, లవంగములకు వేరు జాజిపూవును, జీలకఱ్ఱకు నల్లజీలకఱ్ఱయు, గంటు
 భారంగికి వాకుడును, ఏలకులకు తాళిసపత్రంబును, ద్రాక్ష మొదలగు ప్రధాన
 వస్తువులు లేనపుడు ప్రతివస్తువులుగ నుపయోగింపవచ్చును.

సీ॥ పుష్కరమూలంబు పొసగనిచో మంచి

గంధ తామరతూర్ణ్యగాని తగును ।
 కుంకుమపువ్వు లేకున్నచో తామర
 ల్మనుబాలయిన యష్టేనుధుకమైన ।
 తగ బలాత్రయమైన నెగ డట్టవర్గుకు
 వేయ మైసాక్షికి వేపజిగురు ।
 లవణంబు లేనివేళల సైంధవము కలి
 వేముకు గలిజేరు పెట్టవచ్చు ।
 నటికెమామిడి గలిజేరు కగును పెద్ద
 మాను లేకున్న కానుగు బూనవచ్చు ।

చిత్రమూలంబు జీడికి శ్రేష్ఠమగును

వెలగ మారేడు లేకున్న వెలగవచ్చు॥

౧౮॥

తా॥ పుష్కరమూలమునకు మంచిగంధము, తామరతూళ్ళు వీనిలో నెద్దియైనను, కుంకుమపూవునకు తామరకేసరములును, అష్టవర్గమునకు (జీవకము, ఋషభకము, మేద, మహామేద. కాకోలి, క్షీరకాకోలి, ఋద్ధి, వృద్ధి.) బలాత్రయము (చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, జిబిలిక), మనుబాల, అతిమధురము వీనిలో నెద్దియైనను, మైసాక్షీకి వేపజిగురును, ఉప్పుకు సైంధవలవఃమును, కిరివేపకు గలిజేరును, గలిజేరుకు అటికమామిడియు, పెద్దమానుకు క్రానుగుయు, జీడికి చిత్రమూలంబును, మారేడుకు వెలగయు ప్రతివస్తువులుగ గ్రహింపనగును.

సీ॥ అతిబల లేనిచో నమరు మహాబల

రేగటిదూలకు బాగు పాఠ ।

వాకుడుకు ముల్కు వాసికెక్కును బ్రహ్మ

మేడికి మోదుగ గూడవచ్చు ।

జెముడు లేకున్న చవ్యము మంచివాయింట

కుక్కవాయింటల గూడు నొకటి ।

లలితకూ వట్టివేళ్ళకును శ్రీగంధంబు

నమరు సుగంధిపాలయిన గాని ।

దంతికిని గూడు తెగడ చిత్రముల నొకటి

కరకకుం చాడి బెల్లంబు ఖండమునకు ।

తేనె లేకున్నచో ప్రాతనూనె యావు

నెయ్యి లేకున్నచో మేకనెయ్యి దనరు॥

౧౯॥

తా॥ చిట్టాముట్టికి పేరాముట్టియు, దూలగొండికి చిరుబొద్దియు. వాకు డుకు నేలములకయు, బ్రహ్మమేడికి మోడుగయు, శేముడుకు చవ్యముచు, మంచివావింట కుక్కువావింట లొకదాని కొకటియు, వట్టివేళ్ళకు మంచిగంధము సుగంధపాచి వీనిలో నొకటియు, దంతి(నేపాళము)కి తెగడయు, చిత్రమూలంబును, కరక్కాయకు తాడికాయయు, పోక బెల్లమునకు (కలకండకు) బెల్లముచు, తేనెకు పాతనూనెయు, ఆవునేయికి మేకనేయియు ప్రతివస్తువులుగ స్వీకరించునది.

సీ॥ ఆవుపాల లేకున్న నగు మేకపాలు నా

పాలు లేమికి గొట్టెపాలు దనరు ।

యేపాలు లేకున్న నెసగు పెసరకట్టు

చిరుసెనగకట్టెన జెల్లు రాజ ।

నములకు వడ్లు నెన్నగ నూనె కాముద

మును కారుకోడికి నెమలిపిట్ట ।

మాంసంబు లేమికి మత్స్యంబు దానికి

గుల్లలు దానికి జెల్లు గాకి ।

చిప్పలు బైడికిని వెండి యొప్పు దాని

కెనయు లోహంబు నీగతి నెఱుగనలయు ।

నెకటి కొక్కటి లేక మఱొక్క మంచి

వస్తువు ప్రయోగ మొనరింప వరలు గుణము॥ ౬౦॥

తా॥ ఆవుపాలకు మేకపాలును, మేకపాలకు గొట్టెపాలును, అన్ని పాలకును పెసరకట్టు, చిరుసెనగకట్టు వీనిలోనొకటియు, రాజనములకువడ్లును, నూనె కాముదమును, కారుకోడికి నెమలిపిట్టయు, మాంసమునకు మత్స్యంబును,

మత్స్యమునకు నత్తగుల్లలును, నత్తగుల్లలకు కాకిచిప్పలును, బంగారమునకు వెండియు, వెండికి లోహంబు (ఇనుము)ను ప్రతివస్తువు లగును. ఇట్లే ద్రవ్యంబులన్నిటికిని రసవీర్యవిపాకప్రభావంబుల సామ్యమునుబట్టి సాదృశ్యమును నిశ్చయించుకొని ప్రతివస్తువుల నెరింగి ఒకటిలేకున్న మగొక్కటియు నదియు లేకున్న నింకొకటియు నుపయోగించుకొనదగును.

—) అనిర్దిష్టయోగ్యప్రయోగము. (—

గీ॥ నెయ్యి పాల్కుత్ర మాపువే నెగడు చమూర
టన్న నూనియ ట్రొరంబటన్న యవము ।
లవణ మనుచోట సైంధవ లవణ మగును
లవణము లనంగ నయిదు నీలాలివేణి॥

౬౧॥

తా॥ నేయి పాలు నూనెయని అనిర్దిష్టముగా జెప్పినపు డావుసంబంధమైన వానినే గ్రహింపవలయును. తైల మన్నచో నూవునూనెనే గ్రహింపవలయును. ట్రొరమన్నచో యవఠ్రోరమాత్రమును లవణమన్నచో సైంధవలవణమాత్రమును గ్రహింపవలయును. మరియు లవణములని బహువచనము గానంబడినచో సైంధవలవణము ఓడాలవణము సముద్రలవణము సౌవర్చలవణము కాచలవణము లను నైదింటిని గ్రహించవలెను.

కం॥ అనినవిని శైలనందని

మనమున సంత్తోషవృత్తి మలయగ శివు నం

దన మొనరింపుచు నవ్వలి

ఘనరీతులు దెల్పుమనుచు గనబల్కుటయు॥౬౨॥

—) ఆశ్వాసాంతము. (—

ఉ॥ భాషణనిర్జితామృత విభాసురరత్నపరంపరాలస ।

దూభాషణ సర్వదేవగణపోషణ నారద ముఖ్యయోగిసం ।

తోషణ ఖండితారి కవితోషణ సాగరనందనీరసా ।

శ్లేషణ శేషశైలపద శేషభుజంగమరాజతల్పగా॥ ౩॥

తరళ॥ సమరభీషణ సత్యభాషణ చారుకాంచన భూషణా ।

కమలలోచన కాంతిరోచన కల్పితాఘ విమోచనా ।

శమవిభాసుర సౌమ్యభాసురసన్నత స్రహతాసురా ।

విమలసాయక వీర్యదాయక వేంకటాచలనాయకా॥

క॥ హారకమసేయ రిపుసం ।

హారక హింసాసురప్రహారక సుసుధా ।

హారకదంబకవిషదప

హారక సువిలాస వేంకటాచల వాసా॥

౩౫॥

గద్య॥ ఇతి శ్రీవేంకటేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధోభయవిధకవితారసా

మోదశుక బహుపాదకులకలశజలధిశీతపాద శరణ్యపా

దనందన వేంకటాచార్యవిరచితంబగు భేషజకల్పంబను

వైద్యశాస్త్రమునందు కాలనిర్ణయంబును దేశనిర్ణయం

బును పంచభూమివర్ణనంబును ఔషధగ్రహణపురుషన

గ్గనంబును వహ్నిచంద్రసంబంధములైన యశాషధంబు

లందెచ్చెడు కాలనిర్ణయంబును ఔషధోత్పాదక శైల

వర్ణనంబును కందపత్రఫలమూలాది సారనిర్ణయంబును

ఔషధంబులదాచు లక్షణంబును ఆరోగ్యశాలానిర్మాణ

లక్షణంబును అభీష్టదేవతాపూజనంబును ఔషధసారం

బునకు సంవత్సరనిర్ణయంబును ఆర్ద్రప్రయోగ యోగ్య
వస్తువర్ణనంబును నిస్త్యగౌపధప్రకారంబును అలాభ
ప్రతినిధివిధానంబును అనిర్దిష్టయోగ్యప్రయోగవర్ణనం
బును నన్నది ప్రథమాశ్వాసము సంపూర్ణము.

తా॥ ఇట్లు బునకు నీశ్వరు వచనము లాలకించి పార్వతి యానందమున
నీశ్వరునకు నమస్కరించి తరువాతి గొప్పపద్ధతుల దెలుపుమని యడిగెను.
ఇతి శ్రీమన్మహీశూర మహారాజధానీ మధ్యవిద్యోతమాన సర్వతోభద్ర దీప్య
రత్న సింహాసనాధీశ్వర శ్రీమద్రాజాధిరాజేత్యాది బిరుదావళి విరాజమాన
శ్రీశ్రీకృష్ణరాజసార్వభౌమ సంస్థానాస్థానాయుర్వేద విద్యదైవద్య
ప్రకాణ్డ శ్రీమద్రాజకీయ సంస్కృత మహాపాఠశాలాయుర్వేద
మహాపాఠ్యాయ ఆగరం. పుట్టస్వామిశాస్త్రి చరణారవిష్ట సంసే
వాసమాసాదితాయుర్వేదవిద్యా సత్సంప్రదాయ గౌతమగోత్ర
విరాజమాన దీప్యన్వవాయ శ్రీకృష్ణమాచార్యపాత్ర కోదండ
రామాధ్వరి దౌహిత్ర రామకృష్ణార్య రాజ్యలక్ష్మ్యమ్బ
తనూభవ సకల సహృదయ విధేయ శ్రీమత్పంచమజార్జి
చక్రవర్తి ప్రదత్త “వైద్యరత్న” బిరుదావళి విరాజ
మాన “ ఆయుర్వేదమార్తాండ ” భిషజ్మణి,
పండిత గోపాలాచార్య విరచితంబైన
“ప్రకాశిక” యను భేషజకల్పాంధ్ర
తాత్పర్యమునప్రథమాశ్వాసము
సమాప్తము.

ద్వి తీ యా శ్వా స ము.

పైయాశ్వాసమున నోషధులకు సంబంధించిన విషయముల వివరించి
యట్టి యోషధుల నోషధములయం దుపయోగించునపుడు మానజ్ఞాన మావశ్యక
మగుటచే నామానవిభాగముల నీయాశ్వాసమున జూపుచున్నాడు.

క॥ శ్రీమహానీయ పయోద

శ్యామల కోమలశరీర సర్వసుపర్వ ।

క్షేమంకర శంకరము

ఖ్యామోదవిలాస వేంకటాచలవాసా॥

౧॥

గీ॥ అవధరింపుము శీత మహాచ లేంద్ర

నందనికి నిల్లు బల్కె బాలేందుమాళి ।

వినుము పరిమాణములు నీకు విశదపడగ

జేతు హరిముఖసురవర్గగీత దుర్గ॥

౨॥

త॥ ఇంద్రాదిదేవతలచే స్తుతింపబడు నోదుగ్గా? తూనికలను కొలత
లను నీకెరింగింతు వినుమని చంద్రకళావతంసుండగు పరమేశ్వరుడు పార్వతి
కిట్లనియెను.

—) మానప్రశంస. (—

క॥ ప్రమితుల నేమెఱుగక వి

క్రమపరిమాణము లొసంగ రాజోషధ సం ।

ఘము జేయు సుగుణ మండల

మమల క్రమమొదవ దెప్పు డచలకుమారీ॥

౩॥

తా॥ పరిమాణము లెరుగక విరుద్ధక్రమముగ పరిమాణముల నౌషధము గూర్పందగదు. అట్లు జేసిన నాయకౌషధములు తమ సుగుణములను క్రమముగ నీయజాలవు.

—(పరిప్రశంస.)—

క॥ వెలయు పరిమాణములలో

పరిమెరిగిన క్రిందుమీదు పరిమాణంబుల్ ।

దెలియగ నచ్చును విక-చో

త్పలలోచన సీకెరుంగ బల్కెద దరుణీ॥

౪॥

తా॥ ఓతరుణీ! ఒప్పుచుండెడి పరిమాణము లన్నిటిలో పరిపరిమాణము నెఱింగిన దానికంటె కొద్దియు గొప్పయునగు పరిమాణముల దెలియవచ్చు. గావున నద్దాని నెరింగించెద.

—(ద్రవ్యమానము.)—

గీ॥ కొద్దికన్న కొద్ది గొప్పకన్నను గొప్ప

చెప్పు దగుచు మాన మొప్పుచుండు ।

సర్వపంబు మేరు శైలరాజము లక్ష్మ్య

మై దనర్చు జగతి మందగమన॥

౫॥

తా॥ మానమున కొద్దికంటె కొద్దియు గొప్పకంటె గొప్పయు నగు పడుచుండును. ఇందు ఆవగింజయు మేరుపర్వతమును లక్ష్మ్యములై యుండును.

అనగా లోకంబున మిగుల కొద్దిదిగ నగుపడు నావగింజకంటె కొద్ది పదార్థములును గొప్పదిగ నగుపడు మేరుపర్వతముకంటె గొప్పపదార్థములును కనుపడుచుండుటచే మానశబ్దమున నాద్యంత నియమము లేదని తాత్పర్యము.

—(పలమానపివరణము.)—

క॥ పలుగతుల శాస్త్రవేత్తలు

పలికెదరు పలప్రమాణ పద్ధతివరుసకొక ।

బలికెద దెలివిగ వినుము

బృలితంబగు మార్గములను పంకజనేత్రా॥

౬॥

తా॥ పలముయొక్క ప్రమాణమునుగురించి శాస్త్రవేత్త లనేకపిథముల జెప్పెదరు. ఆమార్గముల నన్నిటిని నీకు జెప్పెద వినుము.

క॥ పదునెనిమిది ముప్పాతిక

పదిరెండున్నర పదారు పదియు వరాల్గుకొక ।

పదపడి యీ యెత్తులచే

బొదువుచు నాల్గుప్రకారముల పలమొప్పుకొ॥

౭॥

తా॥ పదునెనిమిదిముప్పాతిక (౧౦౫౦) వరహాయెత్తు పంద్రెండున్నర (౧౨౫౦) వరహాయెత్తు పదునారు వరహాల (౧౬) యెత్తు పది (౧౦) వరహాల యెత్తునని పలము నాల్గుపిథములనుండును.

క॥ పదినిష్కంబులు పలమగు

పదిరెండగునిష్కములును పలమగునట యె ।

న్నిది నిష్కములును పలమగు

పదపడి నిష్కంబులైదు పలమగు ధాత్రికొ॥

౮॥

తా॥ పదినిష్కములయెత్తు పంద్రెండునిష్కములయెత్తు యెనిమిదినిష్కములయెత్తు అయిదునిష్కములయెత్తు ననియును పలమునాల్గుపిథములనుండును.

ఇచ్చట జూపబడిన పలమానప్రశంసకు మూలమెట్లున్నదని విచారించగ నొక్కప్రతియం దిట్లుగుపడుచున్నది. “పలానాంచత్రిధామాన ముత్తమాధమ

మధ్యమమ్ । వరఃషోడశనిష్కంతు మధ్యంద్వాదశనిష్కకమ్ । కేచిద్దశకమి
చ్ఛంతి పరేనిష్కాష్టకంవిదుః॥'' దీనిననుసరించి అయిదునిష్కముల పరిమితిగల
పలమునుచేర్చి పదునారునిష్కముల పరిమితిగల పలమునుతీసివైచి యిచ్చట
నెనిమిదవపద్యమున చూపబడిన పలవివరణము చేయబడినది. ఏడవపద్యమున
కనుపరచిన వరహాల మొత్తములచే నేర్పడు పలములయొక్క వివరణమునకు
మూలమగుపడదు. కావున నయ్యది యప్పటిలోకవ్యవహారము ననుసరించిచేయ
బడిన విభాగముగ కన్పట్టుచున్నది. మరియు తరువాత తొమ్మిదవపద్యమున
చెప్పబడిన ప్రతిజ్ఞననుసరించి చేయబడిన మానవవివరణమున నిష్కములును పల
ములును అయిదువిధములుగ చూపబడినవి.

1. అవిరెండు పలము నిష్కము

ల విషోడశ సంఖ్యదగుచు నలరారు భువిన్ (౨-ఆ. ౧౪-ప.)

2. శాణదశకమైన సరళపలము

అలరుననియు నూటయరువది వరిగింజ

తెత్తు నిష్కచువియు నెనిమిదైన॥ (౨-ఆ. ౨౦-ప.)

3. దశపణం బానిష్కమున్ నిష్కముల్ ।

రస బన్నెండయినం బలంబు (౨-ఆ. ౨౨-ప.)

4.	శాణ	}	(౨-ఆ. ౨౩-ప.)
	ములు	రెండు	నిష్కంబు	పలములై	దు			
5	మాష		
	లిరువ	దైనను	నిష్కంబు	సరయ	నిష్క			
	ములు	బదైనను	పలము.			

ఇట్లు ప్రతిజ్ఞకు భిన్నముగ నైదువిధముల పలముల రూపించుటకును
కొన్నిటియందు నిష్కమానము పెద్దదిగను కొన్నిటియందు పలమానము పెద్దది
గను వ్రాయుటకును కాగణ మగుపడదు. మరియు నీ పద్యభాగము లన్నియు

మూలమునకును ప్రతిజ్ఞకును వ్యతిరీక్తముగ నుండునట్లుగుపడుచున్నయవి. ఈ విషయమగు విమర్శము నాయా పద్యములయందు చూతురుగాక.

—(నిష్కమాన విభాగము.)—

క॥ నిష్కములు నాల్గురీతుల

నిష్కర్షము నెందువాని నెలవుల నీకా ।

విష్కార మొదన బల్కె-ద

పుష్కల సంగతుల నానుపూర్వక మొప్పన్ ॥ ౯॥

తా॥ నిష్కములు నాలుగువిధములై యుండును వాని వివరమంతయు క్రమముగ నీకు వివరించి చెప్పెదను.

—(ధాన్యమానము.)—

క॥ అవు నెకమరీచి యూ రం

శువు లారుమరీచు లైనచో సర్వప మా ।

నవి యెనిమిది వరిగింజగు

నవి రెండును ధాన్యమాప యవమవి రెండున్ ॥ ౧౦॥

క॥ నాలుగు యవలుం గూడిన

వేళల నండిక మటంచు వెలయును నవియున్ ।

నాలుగు గూడిన చోటన్

మేలగు మాపం బటంచు మేదిని దనరున్ ॥ ౧౧॥

సీ॥ మాపక ధాన్యహేమములు మాపాఖ్యలై

యవిరెండు శాణమై యవియు నాల్గు ।

పాణితలంబగు పాణితలంబులు

నాల్గు గూడిన ముష్టి నాల్గుముష్టు !

త్రై నచో కుడవంబు నవినాల్గు ప్రస్థపశూ
 నగునాల్గు ప్రస్థంబు లాఘకంబు ।
 నాలుగాఢకము లెన్నగ ద్రోణమానంబు
 గౌలమాన మిదిదూని కలకు వినుము॥

తా॥ ఆరంభపులు ఒకమరీచి, ఆరుమరీచు లొకసన్నపము, ఎనిమిది
 సన్నపము లొకవరిగింజ, రెండువరిగింజ లొకధాన్యమాషము, రెండుధాన్యమా
 షము లొకయవము, నాలుగుయవములు ఒకయండికము, (దీనికె నాడికమని
 నామాంతరము.) నాలుగండికములు ఒకమాషము, దీనికే మాషకమనియు
 ధాన్యమనియు హేమమనియు పేర్లుగలవు. రెండుమాషము లొకశాణము,
 నాలుగుశాణము లొకపాణితలము, నాలుగు పాణితలము లొకముష్టియగు
 నాల్గుముష్టు లొకకుడవంబగు, నాలుగుకుడవంబు లొకప్రస్థమగు, నాలుగు
 ప్రస్థము లొకయాఢకము, నాలుగాఢకము లొకద్రోణమగును. ఇది ధాన్యము
 మొదలగువానిని కొలుచుట కుపయోగించు మానము. ఇక దూనికలమానము
 జెప్పెద.

—(తులామానము.)—

వటకమగు శాణయుగళంబు వటక నామ

ధేయములు గోల బదరముల్ దృగ్మ మనగ ।

వటకములు రెండుగూడిన వాసికెక్కు

నక్ష మనుబేర డబ్బెత్తనంగ నదియె॥

౧౨॥

గీ॥ కర్ణము సువర్ణమును తిందుకము బిడాల

పదము కబళగ్రహము పిచు పాణితలము ।

అక్షమం బాణిమానిక లన్నదగును

అక్షమున కాఖ్యలైమాన ముటయుచోట॥

౧౩॥

క॥ అవిరెండు నరపలం బగు

వివరింపగ నదియశుక్తి షేరొప్పెడు న ।

య్యవిరెండు పలము నిష్కము ।

అవి షోడశ సంఖ్య దగుచు నలరారు భువి॥ ౧౪॥

తా॥ రెండు శాణము లొకపటకము దీనికే కోలము, బదరము, దృగ్గము, అని పేర్లుగలవు. రెండుపటకములొకయక్షమగు, ఈయక్షమునకు డబ్బెత్తు, కన్నము, సువన్నము, తిందుకము, బిడాలపదము, కబళగ్రహము, పిదువు, పాణితలము, అక్షము, పాణిమానిక యను పేర్లుగలవు.

యీయక్షములు రెండుగూడిన నరపలంబగు దీనికే శుక్తియని పేరు గలదు. రెండరపలము (శుక్తు) లొకపలము. పలమునకు పదునారు నిష్కములు.

సీ॥ పలములు రెండైన ప్రసృతంబు నయ్యవి

రెండైన కుడవార్ధరీతి నవియు ।

యుగమైన కుడవంబు దగుకుండి కుండము

లంజలి యని దాని కాహ్వాయములు ।

కుడవద్వయంబైన కుంభం బనందగు

పరికింపగ పదారు పలములగును ।

అవి నాలుగైనచో నాథకంబగు కంస

భాజన శుభ ముఖ వాద్య పాత్ర ।

కలశ చపక సముద్రాధికంబులనగ

నాథకాఖ్యలు పదిదగు నాథకములు ।

రెండు శివమగు శివములు రెండు ద్రోణ

సంజ్ఞ నెందును తన్నాచు సరణి వినుము॥

గీ॥ ద్రోణ కుంభ శివ ద్వయోన్మాన కలశ
చక్ర నల్వణములు ద్రోణ సంజలమరు ।
ఖారియగు ద్రోణములు రెండు ఖారిపేరు
శూర్పమగు శూర్పయుగళంబు గూర్ప మూష॥ ౧౬॥

క॥ ఆరయ గోణిక మూషకు
పేరగు పలములు శతంబు బెంచిన తులహశా ।
భారం బిరువది తులములు
ఖాత్రితయమగును శాస్త్రగతి కొన్నింట॥ ౧౭॥

తా॥ రెండుపలము లొకప్రస్పృతము, రెండుప్రస్పృతము లొకయగ్ధ
కుడవము, రెండ్యకుడవము లొకకుడవము, దీనికే కుండి, కుండము, అంజలియను
పేర్లుగలవు. రెండు కుడవములు జేరిన యొక కుంభంబగు. (దీనికే ప్రస్థమనియు
పేరుగలదు). యీకుంభమునకు పలములు పదునారగును. నాలుగు కుంభంబు
లొకయాఘకము దీనికి కంసము, భాజనము, శుభము, ముఖము, వాద్యము,
పాత్రము, కలశము, చషకము, సముద్రము, ఆఘకములను పదిపేర్లుగలవు. రెండా
ఘకము లొకశివము, రెండుశివము లొకద్రోణము, దీనికి ద్రోణము, కుంభము,
శివద్వయము, ఉన్మానము, కలశము, చక్రము, నల్వణము ననుపేర్లు గలవు.
రెండుద్రోణము లొక ఖారియగును. దీనికి శూర్పమనియును పేరుగలదు.
రెండుశూర్పము లొక మూషమగును. దీనికి గోణికమనియు పేరుగలదు.

నూరుపలము లొకతులమగు కొన్ని శాస్త్రముల పద్ధతిననుసరించిన
భారమున కిరువదితులములు. కొందరిమతమున మూడుఖారు లొకభారమగును.

ఇచ్చట పదియవపద్యము మొదలు మూడు పద్యములు ధాన్యమాన
బోధకములుగను పదమూడవ పద్యము మొదలు పదునేడవ పద్యమువరకు
నుండు పద్యములు ఆరును తులామాన బోధకములుగను విభజింపబడినవి.
ఇట్టి విభాగము సంస్కృతమున గానరాదు. అయినను మూలమున వంశి మొ

దలు ఘటమువలకు మానమును జెప్పి తిరిగి యీమానప్రణాళిలో చేరిన శాణమును మొదలుచేసి భారంతముగు మానమును చెప్పటచే శాణపర్యంతముగు మానము రెంటికిని సమానమనియు అచ్చటినుండి ధాన్యతులామానములకు భేదముగల దనియు సూచింపబడుచుండుటచేతను మానస్వభావమునుబట్టియు నామపద్ధతి ననుసరించియు గ్రంథకర్త యిట్లు విభజించినట్లుగుపడుచున్నది. మరియు సంస్కృతమున “ద్రోణంఘటశ్చక్రమశః విజానీయాచ్చతుర్గుణమ్” అని ధాన్య మానాంతమున నాల్గుద్రోణములొకఘటమని చెప్పబడినది. ఇచ్చట ధాన్యమానము ద్రోణముతో నిలుపబడినది. ప్రథమపరిమాణము సంస్కృతమున “వంశి” యనియు నిచట “అంశువు” అనియు వాడబడినది.

అదిగాక యిచ్చట పద్యమున “అవిరెండుపలము నిష్కము, లవిషోడశ సంఖ్యదగుచు నలరారుభువిన్” అను భాగముచే అవి (శుక్తులు) రెండైనపల మనియు, అవి (పలములు) పదునారైన నిష్కముగుననియు యేర్పడుచున్నది. ఇట్టి విభాగము మూలమునకును ప్రతిజ్ఞకును ఇతరములగు మానవిభాగములకు వ్యతిరేక్తముగనుండుటచే క్లిష్టమైనను తాత్పర్యమున మాపబడిన తెరంగున అవి (శుక్తులు) రెండుచేరిన పలమగును. నిష్కము షోడశసంఖ్యదగుచు అవి (పలములు) అలరారుచు అని యథముచేయుట యుక్తముగనగుపడుచున్నది.

క॥ ఇదియొక మతాంతరమునా

మదికలరిన భంగిశాస్త్ర మర్యాదలనే ।

వదలక దెల్పితి నిక జె

ప్పెద నెక్కమతాంతరంబు ప్రియ మానములన్॥౧౮॥

తా॥ ఒకమతము ననుసరించి యీమానమును నీకు జెప్పితి. మరియుక మతము ననుసరించెదరు మానము చెప్పెద.

—(మతాంతరము.)—

సీ॥ జాలాంతరము భాస్కర కరాంతర్గత

పరమాణువులు జూడబడక గారు ।

నవి యెన్నిదైనచో నగు త్రసరేణువు

నయ్యవి రథరేణు వప్తకంబు ।

నెనిమిది యవి దూదికొన దదప్తకము వా

వాలాగ్రంబు నవి యెన్నిదైన గునుకు ।

విత్తవి యెన్నిది వెలయు తిలంబని

తిలకింప కాకిణి తిలలు రెండు ।

ప్రీహి నాలుగు కాకిణుల్ ప్రీహి యుగము

విదళ మగురెండు విదళముల్ వెలయు గుంజ ।

జెల్లు గుంజలు రెండు మంజిష్ఠి యనగ

జెలగు పాదాఖ్య నైదు మంజిష్ఠులైన॥

౧౯॥

గీ॥ మూడు పాదకములు గూడ శాణం బగు

శాణ దశకమైన సరవి పలము ।

అలరు నదియు నూటయరువది వరిగింజ

లెత్తు నిష్క మవియు నెనిమిదైన॥

౨౦॥

క॥ పలములు నూరైన తులం

బలరు ననుచు తెల్పు నొక మతాంతర మిది ని ।

చ్చల గొన్ని శాస్త్ర రీతులు

దెలియ నెక మతాంతరంబు దెలిపెద సరణి॥ ౨౧॥

తా॥ గవాక్ష రంధ్రములనుండి ప్రసరించు సూర్యకిరణములయందు
పరమాణువులు కండ్లకనుబడక పరుగెత్తుచుండును. అట్టి పరమాణువు లెనిమిది
గూడిన నొకత్రసరేణువగు. అట్టి త్రసరేణువు లెనిమిదియైన నొక రథరేణువు,

ఎనిమిది రథ రేణువు లొక దూదికొన, ఎనిమిది దూదికొన లొకవాలాగ్రము, ఎనిమిదివాలాగ్రము లొక గునుమవిత్తు, (తృణధాన్యవిశేషము) అవిత్తు లెనిమిదిచేరిన యొకతీల, రెండుతీల లొక కాకిణి, నాలుగు కాకిణు లొక ప్రీహి, రెండుప్రీహు లొకవిదళము, రెండువిదళము లొక గుంజ, రెండుగుంజ లొక మంజిష్ఠి, అయిదుమంజిష్ఠు లొకపాదము, మూడుపాదము లొకశాణము, పదిశాణము లొకపలము. ఈపలము నూటయరువది వరిగింజల యెత్తుండును.

ఎనిమిదిపలము లొకనిష్కము. నూరుపలము లొకతులము. ఇది యొకమతము ననుసరించిన మానముగ శాస్త్రవేత్తలు పలికెదరు. మరియొకమతము ననుసరించిన మానమును జెప్పెద.

ఇచ్చట గీతమునకు వై జేప్పబడిన యర్థము స్ఫుటముగా నగుపడుచున్నది. దీనికి సరియైన సంస్కృతభాగ మిట్లున్నది. “మంజిష్ఠా, పంచతాః పాదం శాణం పాదత్రయం భవేత్ । శతషష్ఠి ప్రమాణంతు ప్రీహిణాం నిష్కముచ్యతే । అష్టనిష్కం పలంప్రోక్తం పలానాంతు శతంతులా॥” దీనిని బట్టి చూచినచో నయిదుమంజిష్ఠము లొకపాదమనియు మూడుపాదము లొక శాణమనియు నూటయరువది ప్రీహు లొకనిష్కమనియు నెనిమిది నిష్కము లొక పలమనియు నూరుపలము లొకతులమనియు మాన మేర్పడుచున్నది. ఇందు పదిశాణము లొక పలమును విషయ మగుపడక పోవుటయేగాక తక్కిన శందర్భమంతయు మిగుల భేదించుచున్నది. కావున మూలము ననుసరించు నట్లు గీతమున కర్థము నిట్లు నిశ్చయించుట యుక్తమని తోచుచున్నది. “శాణదశకమైన సరవి పలము” ఈవిషయము పాఠాంతరములనుండి గ్రహింపబడి యుండవచ్చును. తరువాత “నూటయరువది వరిగింజలెత్తు నిష్కము” “అవియు” అనిష్కములును “యెనిమిదైన” “అదియు” అపలమును “అలరుక” ఒప్పించుండును.

— మరియొకమతము. —

మ॥ శ్రీసరేణుల్ గలయంగ నైదు పదు లొందుక గాకిణీ సంజ్ఞముక । వెసనా గాకిణులుం జతుస్త్వయముచే ప్రీహిప్రధం

జెందునా । ప్రసప్రీహుల్ పణ మిర్వదై దశపణంబౌ నిష్కమున్ నిష్కముల్ । రస బన్నెం డయినన్ బలం బదియు జాలన్ గుంజలున్ యేబడై ॥ ౨౨॥

తా॥ ఏబది త్రసరణువులుగూడిన నొకకాకిణీయగు నాలుగుకొకిణీ లొకప్రీహియగు. ఇరువది ప్రీహు లొకపణమగు. పదిపణము లొకనిష్కము. పండ్రెండునిష్కము లొకపలము. ఈపలము యేబదిగురిగింజల యెత్తుండును.

ఇచ్చట మూలమున విశేషము కలదు. ఎట్లన్న? “పణానిదశనిష్కం స్యాత్తైర్ద్వాదశదశాష్టభిః । కేచిత్పలం త్రిధాప్రాహుః శ్రేష్ఠమధ్యా ధమ క్రమాత్ ॥ ప్రబలే మధ్యమేపుంసి దుగ్ధలేచ ప్రయుజ్యతే ” దీనివలన పది పణము లొకనిష్కమనియు అట్టినిష్కములు పండ్రెండుగాని పదిగాని రెండు మిదిగాని చేరి యొకపలమై శ్రేష్ఠము మధ్యమము అధమమునని పలము మూడు విధముల నుండుననియు ఈమూడువిధములగు పలములును క్రమముగ ప్రబలు లును మధ్యబలులును దుగ్ధబలులునునగు మనుజుల కుపయోగింప నర్హములనియు దెలియదగియున్నది.

—(ఇంకొకమతము.)—

సీ॥ ఇదియొక్కమతము దెల్పెద నింకనొక మత

గతి కాకిణీ రాజకంబు లొకటి ।

కాకిణుల్ నాలుగు గలసినచో ప్రీహి

ప్రీహులు నాలుగు వెలయు గుంజ ।

నాల్గు గుంజలగు పణంబు గుంజలు రెండు

దగి పణద్వితయంబు ధానకంబు ॥

ధానకంబులు మూడు దగు శాణమన శాణ

ములు రెండు నిష్కంబు పలములైదు ।

తా॥ మఱియొక మతము ననుసరించి కాకిణీయు రాజకంబు నొక్క టియ. అట్టికాకిణీలు నాలుగై న నొకప్రీహియగు. నాలుగుప్రీహు లొకగుంజ,

నాలుగుగుంజ లొకపణంబు. రెండుపణంబులును రెండుగుంజలును (రెండున్నర 2½ పణములు) ఒకధానకము. మూడుధానకము లొకశాణము. రెండుశాణము లొకనిష్కము. అయిదునిష్కము లొకపలముగనందును.

“ధానకానాంత్రయం శాణం నిష్కం స్యాత్తచ్చతుష్టయమ్” అనుటచే మూలమున మూడుధానకములు శాణమనియు నాల్గుశాణములు నిష్కమనియుజెప్పి ముగించియుండగా నిచ్చట “ధానకంబులు మూడు దగుశాణమనశాణములు రెండునిష్కంబు పలములైదు” అని. రెండుశాణములు మాత్రమే నిష్కమనియు అట్టి నిష్కము లైదైన నొక పణమనియు విశేష మగుపడుచున్నది.

—(జౌరభ)మతము. —

మఱియొక మతంబు నిరుగుంజ మాష మాష

లిరువదైనను నిష్కంబు నరయ నిష్క ।

ములు బదైనను పలము గూపలములు బది

తుల మనుచు గొన్ని శాస్త్రరీతులు వచించు॥ ౨౩॥

తా॥ ఇంకనొక మతముననుసరించినచో రెండుగుంజ లొకమాషము. ఇరువదిమాషము లొకనిష్కము. పదినిష్కము లొకపలము. పదిపలము లొకతులమని మానపేర్పడును.

“దశనిష్కం పలంప్రోక్తం పలానాంతుశతం తులా” అని నూరుపలములు తులమని మూలమున నుండ నిచ్చట “యాపలములు పది తులమనుచు గొన్ని శాస్త్రరీతులు వచించు”నని పదిపలములు తులముగ జెప్పబడియున్నది.

—(దైగ్ధ్యమానము. —

క॥ భవ్యప్రకారముగనీ

ద్రవ్యంబున కగుప్రమాణ తల్లిదెల్పితిభో ।

ద్ధవ్యంబిక వచియింతున్

గవ్యూతి ప్రముఖమాన గతులన్ వరుసన్॥

౨౪॥

తా॥ ఇంతవరకు ద్రవ్యమానము నెరింగించితి నిక తెలియదగిన గవ్యూతి మొదలగు ఔర్ధ్వమానమును దెలిపెదను.

సీ॥ అష్టవాలాగ్రంబులగు యూక తద్యూక
ములు గజసంఖ్య రాజలు యవంబు ।
యవము లెనిమిది గూడసంగుళియగు నంగు
ళము లారుగూడ నరత్ని యగును ।
అవిజోడుగూడ నెయ్యన వితస్తి దినేశ
సంఖ్యాంగుళంబులు సంఘటించు ।
నవిజతుష్టయము బెంపవు గిష్కులవి రెండు
ధనువని వర్జింప దగుచు నవియు ।
వేయిగూర్చిన క్రోశంబు వెలయు నదియు
రెట్టిజేసిన గవ్యూతి మట్టు నవియు ।
నాలుగై నను దగు యోజనం బనంగ
నెనిమిది ధనుస్సహస్రంబు లెసగుపొడవు॥ ౨౧॥

తా॥ ఎనిమిది వాలాగ్రంబు లూకయూకమగును. ఎనిమిది యూకము లూకయవము. ఎనిమిదియవము లూకయంగుళి. ఆరంగుళు లూకయరత్ని. రెండరత్ను లూకవితస్తి. దీని కంగుళులు పండ్రెండు. నాలుగువితస్తు లూక కిష్కువు. రెండుకిష్కువు లూకధనువు. వేయిధనువు లూకక్రోశము. రెండు క్రోశము లూకగవ్యూతి. నాలుగుగవ్యూతు లూకయోజనంబు. ఇది యెనిమిది వేల ధనువుల పొడవుండును. (పరమాణువు మొదలు వాలాగ్రపర్యంతంబగు మానము ద్రవ్యమానమున చెప్పబడియున్నది. దానినే యిచ్చటగూడ చేర్చు కొనవచ్చును.) ఇచ్చట సంస్కృతమున పరమాణువు మొదలుగ మానమును జెప్పచు “తులాగ్రంస్యా ద్భవేల్లితాతదష్టకమ్” అని వాలాగ్రశబ్దముయొక్క స్థానమున లిఖాశబ్దమును ప్రయోగించి లిక్షకును వాలాగ్రమునకు నేకాగ్రత జూపబడినది.

మరియు “ అంగుళిస్సన్య ద్యవాశ్చాప్తే పాదారత్ని ప్షడంగు
 శః । ద్వావితస్తీత్వరత్నిస్సన్య ద్వితస్తద్ద్వాదశాంగుళః । చతుర్ద్వితస్తీకి
 ష్కుస్సన్యత్ ” అను గ్రంథముచే నెనిమిదియవము లొకయంగుళియనియు
 ఆరంగుళములు పాదారత్నియనియు పండ్రెండంగుళములు వితస్తీయనియు
 రెండువితస్తు లొక యరత్నియనియు నాలుగువితస్తులు కిష్కువనియు నీమొ
 దలగు మానమేర్పడుచుండగా నిచ్చట “ యవములెనిమిదిగూడ నంగుళియగు
 నంగు శములారుగూడ నరత్నియగును । అవిజోడుగూడ నాయ్యనవితస్తీదినేశ
 సంఖ్యాంగుళంబులు సంఘటించు ” నను గ్రంథముచే ఆరంగుళము లరత్నియ
 నియు రెండరత్నులు వితస్తీయనియు మాననిర్ణయము జేయుటకు తగిన మూ
 లము మృగ్యముగనున్నయాది. ఈమాన మితరగ్రంథముల పద్ధతికిని సరిపడలేదు.
 అంగుళమానము విషయమున మూలమునందు మతాంతరమునకు చేరిన కొన్ని
 విశేషములు కనుబడుచున్నవి. అవి ఇచ్చట వివరింపబడును. “ తిర్యగ్యవోదరా
 ణ్యప్తే ఊర్ధ్వావాప్రీహయస్త్రీయః । ప్రమాణమంగుళంప్రోక్తం ” అడ్డముగా
 నుంచబడిన యవధాన్యముల యెనిమిది మధ్యభాగముల పరిమితిగాని నిడుపుగా
 నుంచబడిన మూడుయవధాన్యముల పరిమితిగాని అంగుళమగును.

మరియు “ నరస్యమంధ్యమంఘర్వ మధ్యమాంగుళిసంభవమ్ । మానాం
 గుళమితిఖ్యాతం ద్వియవస్సర్వమధ్యమమ్ ” మనుజుని నడిమివ్రేలుయొక్క నడిమి
 కణుపు మానాంగుళపరిమితమగును. అయ్యది రెండుయవముల పరిమాణము
 కలిగియుండును.

ప్రకృతము మనము వ్యవహారమున జూచుచుండు అంగుళమానమునకు
 పైగ్రంథమున సుదాహృతమగు అంగుళమానమునకును నెట్టిభేదము గానంబ
 డెదు, గాన నీయంగుళమానము ననుసరించి తక్కిన గవ్యూతి మొదలగు మాన
 ములకును శబ్దభేదములేగాని పరిమితిభేదము లుండవని దెలిసెడిని.

మరియు “ మానంతుపరమాణ్యాది యోజనాంతంయదీరితమ్ । తద్దేశప్ర
 విభాగాదౌ పస్తినేత్రాదికేతథా ” యని పరమాణువు మొదలు యోజనము
 వరకు జెప్పబడిన యీదైర్ఘ్యమానమంతయు వాలుకాది యంత్రములకు కావ

లయు భూవిభాగములయొక్కయు వస్త్రీయంత్రముయొక్క నేత్రము మొద
లగువానియొక్కయు కొలతల కీశాస్త్రమున నుపయోగింపబడునని మానప్ర
యోజనము చూపబడినది.

వ॥ తిలద్వయంబు కాకిణీయగు కాకిణీచతుష్టయంబు ప్రీహి
యగు ప్రీహిద్వయంబు విదళంబు విదళద్వయంబు గుంజ
గుంజాద్వయంబు మంజిష్ఠ మంజిష్ఠాపంచకంబు పాదంబు
పాదచతుష్టయంబు శాణంబు శాణంబన నిష్కంబునక
సమానార్థకంబు శాణద్వయంబు కోలంబు కోలద్వయంబు
సువర్ణంబు సువర్ణద్వయంబు శుక్తి శుక్తిద్వయంబు పలంబు
పలద్వయంబు ప్రస్ఫుతంబు ప్రస్ఫుతద్వయంబు కుడవంబు
కుడవ చతుష్టయంబు ఆఘకంబు ఆఘకద్వయంబు శివంబు
శివద్వయంబు ద్రోణంబు ద్రోణద్వయంబు కలశంబు కలశ
ద్వయంబు వహం బనంబడు. పలశతంబు తులంబగు. తులా
పింశతి భారం బగునని జెప్పిన॥ ౨౬॥

తా॥ రెండుతిల లొకకాకిణీ నాలుగుకాకిణీ లొకప్రీహి రెండుప్రీహి
లొకవిదళము రెండువిదళము లొకగుంజ రెండుగుంజము లొకమంజిష్ఠ అయిదు
మంజిష్ఠము లొకపాదంబు నాలుగుపాదము లొకశాణము. శాణమును నిష్క
మును సమానములు, రెండుశాణము లొకకోలము, రెండుకోలములు సువర్ణము,
రెండుసువర్ణము లొకశుక్తి, రెండుశుక్తు లొకపలము, రెండుపలము లొకప్రస్ఫు
తంబు, రెండుప్రస్ఫుతము లొకకుడవంబు, నాలుగుకుడవము లొకయాఘకము,
రెండుయాఘకము లొకశివము, రెండుశివము లొకద్రోణము, రెండుద్రోణములు
కలశము, రెండుకలశములు వహము, నూరుపలములు తులము, యిరువది తులము
లొకభారమని యిట్లు ఈశ్వరుడు చెప్పగా;

ఈవచనములలోని మానవిభాగమునకు మూల మగుపడదు. ఇది వెనుక చూపబడిన మానము లన్నిటిని తరచి వ్యవహారమున కుపయోగించునట్లు గ్రంథ కర్తచే నేర్పరుపబడిన విభాగముగ గన్పట్టుచున్నది.

క॥ విని సర్వమహిమ పర్వత
తనయారత్నంబు చంద్రధరునికొ నుతు లొ ।
య్యన గావింపుచు కొత్తుక
మున నవ్వలి తత్ప్రకారముల నడుగుటయుక॥ ౨౭॥

—(ఆశ్వాసాంతము.)—

మ॥ జలదశ్యామలగాత్ర చంద్రరవిచంచన్నేత్ర హస్తోద్ధృతో,
జ్వలగోత్ర స్ఫురమాణభూరికరుణాసారై కపాత్ర ప్రభా ।
కలనానిర్జితవీతి హూత్ర విపులక్షాత్ర ప్రసాదైకగో ।
త్ర లసచ్ఛంకరమిత్ర కల్మషలవిత్రా వేంకటాధీశ్వరా॥ ౨౮॥

మ॥ నిర్జరాధిపమాశ్శిభోగమణిప్రభావిలసత్పదా ।
నిర్జితామరలోక శాత్రవసీరదాసితవిగ్రహా ।
భర్జితాఖిలపాపజాలక పాలితామరవల్లభా ।
గర్జితావిరామపూరిత కామ వేంకటనాయకా॥ ౨౯॥

—(ప్రమితాక్షరగర్భిత చతుర్విధ కందము.)—

క॥ రమణీయచంద్రవదనా
రమణావరణీయరూపరససంభరితా ।
కమనీయ కాంతిపద స
త్కమలాసరసాంతరంగ కరుణావరణా॥ ౩౦॥

మాలిని॥ పదయుతకృతగంగా భాస్వదంభోముగంగా ।
సదహిరిపురురంగా సప్రమోదాంతరంగా ।

మదదితిసుతభంగా మావిలాసాభిషంగా ।

సదనశిఖరిశృంగా సజ్జనాంభోజభృంగా॥ ౩౧॥

గద్య॥ ఇది శ్రీవేంకటేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధోభయవిధకవితారసా
మోదశుక బహుపాదకులకలశజలధిశీతపాద శరణ్య
పాదనందన వేంకటాచార్యవిరచితంబగు భేషజకల్పం
బను వైద్యశాస్త్రమునందు పరిమాణనిర్ణయం బన్నది
ద్వితీయాశ్వాసము పరిసమాప్తము.

తా॥ సర్వమహిమలుగల పార్వతీదేవి ఈశ్వరుని పొగడుచు ఉత్సా
హముతో నావలిపద్ధతుల నడుగగా.

ఇతి శ్రీమన్మహేశ్వర మహారాజధానీ మధ్యవిద్యోతమాన సర్వతోభద్ర దీప్య
రత్న సింహాసనాధీశ్వర శ్రీమద్రాజాధిరాజేత్యాది బిరుదావళి విరాజమాన
శ్రీశ్రీకృష్ణరాజసార్వభౌమ సంస్థానాస్థానాయుర్వేద విద్వద్వైద్య
ప్రకాణ్డ శ్రీమద్రాజకీయ సంస్కృత మహాపాతశాలాయుర్వేద
మహాపాధ్యాయ అగరం. పుట్టస్వామికాస్త్రీ చరణారవిష్టసంసే
వాసమాసాదితాయుర్వేదవిద్యా సత్సంప్రదాయ గౌతమగోత్ర
విరాజమాన దీప్యన్వవాయ శ్రీకృష్ణమాచార్యపాత్ర కోదండ
రామాధ్వరి దౌహిత్ర రామకృష్ణార్య రాజ్యలక్ష్మ్యమ్బ
తనూభవ సకల సహృదయ విధేయ శ్రీమత్పంచమజార్జి
చక్రవర్తి ప్రదత్త “వైద్యరత్న” బిరుదావళి విరాజ
మాన “ఆయుర్వేదమార్తాండ” భిషజ్మణి,
పండిత గోపాలాచార్య విరచితంబైన
“ప్రకాశిక” యను భేషజకల్పాంధ్ర
తాత్పర్యమున ద్వితీయాశ్వాసము
సమాప్తము.

తృ తీ మా శ్వా స ము.

ద్వితీయాశ్వాసమున మానముల విభాగములంజెప్పి యీయాశ్వాసమున నామానములను కషాయ స్నేహ తేహాదులయందు వినియోగించునప్పు డుపయోగించబడు విభేదముల జూపుచున్నాడు.

క॥ శ్రీకామినీమనోహర

రాకాకో కారిబింబరాజితనదనా ।

శ్రీకస్తూరీతిలకా

వ్యాకీర్ణవిలాస వేంకటాచలవాసా॥

౧॥

గీ॥ అవధరింపుము శీతమహాచలేంద్ర

నందనికి నిట్లుబల్కె బాలేందుమాళి ।

ఆర్ద్ర శుష్క ద్రవాది మర్యాదలన్ని

దేవి వినుపింతు సర్వంబు దెలియవినుము॥

౨॥

తా॥ ఓదేవీ! ద్రవ్యములలోగల ఆర్ద్రములు, శుష్కములు, ద్రవములు నను వానికి సంబంధించు భేదములనన్నిటిని జెప్పెద వినుమని ఈశ్వరుండిట్ల నియెను.

—(పూర్వోక్తమానవినియోగము.)—

క॥ భువిపై శుష్కం బార్ద్రము

ద్రవమనగా మూడుపేళ్ళ ద్రవ్యం బొప్పున్ ।

అగు మునుపటి మానంబులు

నవిరళగతి శుష్కయోగ మలరెడి చోటన్॥

3॥

తా॥ ద్రవ్యంబులన్నియు శుష్కములు (ఎండినవి) ఆర్ద్రములు (పచ్చివి) ద్రవములు (నీళ్ళవలెనుండునవి) నని మూడువిధముల నుండును.

వంశ్యాది భారాంతంబులగు నీవెనుక జెప్పబడిన మానంబులు శుష్కద్రవ్యముల మోగంబులు కలుగుచోట నుపయోగించబడును.

—(ఆర్ద్రద్రవంబులకు పరిమాణద్వైగుణ్యము.)—

క॥ ద్విగుణంబు గూర్ప నార్ద్రము

దగు కుడవము మొదలుకొనియు ద్రవమవ్విధమే ।

ద్విగుణంబు ద్రవము లివి దె

ల్పగదగు పాల్నా నెఘృతజలాదుల నెల్ల॥

౪॥

తా॥ ఆర్ద్రద్రవద్రవ్యంబుల వినియోగించునపుడు కుడవము మొదలుకొని యుండువాని పరిమాణంబు రెట్టింపుచేయవలయును. వస్తువులన్నిటియందును పాలు, నూనె, నేయి, జలము మొదలగు నివి ద్రవములని తెలియదగినవి.

—(కుడవాది మానంబులకు ద్వైగుణ్యసామ్యవచనములు.)—

సీ॥ కుడవాది రెట్టించుకొనవచ్చు నార్ద్రద్ర

వ ద్రవ్యములకు శుష్కద్రవముల ।

కదినమానముబెట్ట నర్థంబు తులజెప్పు

చో రెట్టిజెల్లదు శుష్కములకు ।

ఆర్ద్రంబు రెట్టియోగ్యముగాదు శతపలం

బులు ములుగోరింట వెలయుతూము ।

తైలంబు సహచరతైలమందున జెప్పె

నదిగాన నప్రసృతాంజలులకు ।

ద్విగుణవృత్తి గూర్పదగదు గూర్పగవచ్చు

నౌషధద్రవముల కరయ ద్రవము ।

నరయరెట్టి గూర్ప సప్తసువర్ణాఖ్య

పలము మంచి దంచు బలుకవచ్చు॥

గీ॥

తా॥ ఆంధ్రద్రవద్రవ్యముల యుపయోగమున కుడవము మొదలుగగల పరిమాణములు రెట్టించుకొనవలయును. శుష్కద్రవముల యుపయోగమున నాకుడవము సమానముగ బెట్టవలయును. శుష్కముల యుపయోగమున తులాపరిమాణమున రెట్టింపుతగదు. సహచరతైల ప్రక్రియంజెప్పినపుడు చరకాచార్యులు నూరుపలముల గోరింటిరసమున ఆఘకపరిమితంబగు తైలము జేర్చవలయునని చెప్పియున్నారు. రసమునకు నూరుపలములకంటె నధికపరిమాణము జెప్పట ప్రశస్తముగాదు. కావున నాంధ్రద్రవ్యములకును తులాపరిమాణమున రెట్టిజెప్పదగదు. ప్రసృతాంజలులకు ద్వైగుణ్యము కలుగదు. ద్రవౌషధముల వినియోగమున వానికి రెట్టిజెప్పవచ్చును. అట్టిచో నష్టసువ్ణ పరిమితంబగు ఫలంబును గ్రహించుట మంచిది.

క॥ ద్రవముల యందున కుడవము

వివరింపగ రెట్టి పలము ద్విగుణము విధిగా ।

వివరణము గాగ చరక

ప్రసరులచే దెలుపబడియె పలగుణగతులక॥

౬॥

తా॥ ద్రవౌషధ వినియోగమున కుడవమునకును పలమునకును ద్వైగుణ్యము (రెట్టింపు) చెప్పవలయును. ఈవిషయము పలపరిమితితోకూడిన యోగములను జెప్పినపుడు చరకాచార్యులు వివరముగానూచించిరి. అదియెట్టులన.

గీ॥ ఇదియు కృష్ణచికిత్సయం దుదితమయ్యె ।

నాఘకోదక మష్టభాగా వశేష ।

ముగను గాచి ఘృతంబు నాలుగు పలంబు

లుంచి యటుగాచు మనుచు వచించుకతన॥

౭॥

తా॥ ఆఘక పరిమితమగు జలమును ఎనిమిదవభాగము మిగులునట్లు కాచి అందు నాలుగుపలముల నేయిజేర్చి గాచవలయునని కృష్ణచికిత్సను జెప్పినపుడు వక్కాణించబడినది.

—) పలమునకు ద్వైగుణ్యానిపేధము. —

క॥ పలమునకు ద్విగుణ మొకతరి
బలికినను కషాయ మష్టభాగము శేషం ।
బలరించి గాచు మనినక

పలమునకుక దగదు ద్విగుణభావం బెచటక ॥ ౮॥

తా॥ ఒక్కొక్కసమయమున పలమునకు రెట్టింపు జెప్పినను అష్టభాగావ
శేషముగ కషాయము గాచుమనునపుడు పలమునకు రెట్టి జెప్పదగదు.

క॥ మునుపటి పలములు నాలుగు
దనరగ రెట్టింప నెనిమిదై దగు

తా॥ మునుపటి కుష్ఠచికిత్సాయోగంబునందు ఘృతమునకు చెప్పబడిన
నాలుగుపలముల పరిమాణమును రెట్టించిన నెనిమిది పలములగును. ఇట్టిచో
టుల రెట్టింపు బాధించును. గాన పలమును రెట్టించుకొనుట తగదు.

“కుడవాద్యాసు సంజ్ఞాసు ద్రవాణాం ద్విగుణోవిధిః । విద్యతేజ్ఞాపకం
చాత్ర చరకాచార్యదర్శితమ్ । సలిలాఘకేఽష్టభాగే శేషేపూతోరసోగ్రా
హ్యః ! తచ్చకషాయాష్టపలం చతుష్పలం సర్విషశ్చపక్తవ్యమ్ । యావత్సన్ధి
దష్టపలం శేషం పేయంతతఃకోష్ఠమ్ ” ఇది యిచ్చటి విషయమునకు సంస్కృత
భాగము. దీనివలన “ద్రవద్రవ్యములకు కుడవము మొదలుగాగల పరిమాణముల
యందు ద్వైగుణ్యము విధించబడినది. (దాన్ క్రిందిపరిమాణములకు లేదనుట).
ఈవిషయమున చరకాచార్యులచే నూచింపబడిన దొకవిషయముగూడ కలదు.
ఎద్దియన; ఆఘక (అరువదినాలుగుపలముల) పరిమిశంబగు జలంబును విధించ
బడిన ద్రవ్యములుచేర్చి కషాయముకాచి యెనిమిదవభాగము మిగిల్చి యామిగి
లిన యెనిమిదిపలముల కషాయంబునను నాలుగుపలముల నేయిచేర్చి ఎనిమిది
పలము లగునంతవరకు కాచి కొంచెము బెచ్చగనుండు నాయాషధమును
త్రాగవలయును.

“అప్టభాగావశేషంతు పలానామప్టకద్వయమ్ । పలస్యద్విగుణేమానే క్రియమాణేనయుజ్యతే । చతుష్పలంచదాతవ్యం యథోక్తంహవిషాసహ । పలస్యద్విగుణేమానే తదప్టప్తపలంభవేత్ ” ఇచ్చట ఆఘకమున నెనిమిదవ భాగము మిగులుటయనగా పలమునకు ద్విగుణత జెప్పినచో పదునారుపలము లగును. అది యిచ్చట సరికాదు. “తచ్చకషాయాప్టపలం” అని చెప్పిన దానికి సరికాదనుట. మరియు వెనుక చెప్పబడినట్లు నాలుగుపలములు చేర్చ వలసిన నేయి పరిమితియు పలమునకు ద్విగుణ్యము జెప్పినచో నెనిమిదిపలము లగును. ఇదియు విరుద్ధమైనదే కావున కుడవపరిమితికి క్రిందిదగు పలపరిమితికి ద్రవముల వినియోగమున ద్విగుణ్యము తగదనుట ఈ యుదాహరణముచే నేర్పడినది.” అను సందర్భమేర్పడుచున్నది. ఈసందర్భమునకును తెనుగుసంద ర్భమునకు కొంతభేదము కనుబడుచున్నది. అద్దానిని కుశలలు పరికింతురుగాక.

—(పలంబునకు చతురప్త సువర్ణనిగ్గయము.)—

.....శుష్కం ।

బునకుఁ చతు స్సువర్ణము

లనయము పల మార్ద్రమున తదప్టక మమరుఁ॥ ౯॥

తా॥ శుష్కద్రవ్యవినియోగమున నాలుగు సువర్ణముల పరిమితిగల పలమును ఆద్రద్రవ్యవినియోగమున అప్టసువర్ణపరిమితపలమును గ్రహింప దగును.

—(ప్రస్ఫుతమునకు ద్విగుణ్యనిషేధము.)—

చ॥ దగును కషాయమానమున ద్వాదశమై ప్రస్ఫుతంబు రెట్టిజే ।
యగనుకషాయశాస్త్రమున నప్ప్రస్ఫుతద్విగుణంబు లేదుగూ ।
ర్పగ ద్విగుణంబు నప్టకముపైగల నాల్గుబదుల్ బలంబురా ।
దగవది శాస్త్రవై ఖరులుదప్పును నప్ప్రస్ఫుతంబురెట్టియై॥౧౦॥

తా॥ వస్త్రీయం నుపయోగింపదగిన కషాయము పండ్రెండు ప్రస్ఫుతముల పరిమాణము గలదిగనుండును. అట్టి ప్రస్ఫుతంబుల నుపయోగించునపుడు ద్రవంబులయందు ద్విగుణము చేయకూడదు. అట్లు చేసినచో నలుబదియెనిమిది పలముల పరిమాణముగల ద్రవద్రవ్యముల నుపయోగింపవలసి యుండును. ఇయ్యది ప్రశస్తమగు పద్ధతీకాదు. కావున, ద్రవద్రవ్యోపయోగమున ప్రస్ఫుతంబును రెట్టింపుకొనరాదు.

దీనికి సంస్కృతము “నిరూహమాన నిర్దేశ ఏవం సతి చ బాధ్యతే । ప్రస్ఫుతార్థం సమారభ్య ద్వాదశ ప్రస్ఫుతాత్పరమ్ । ఏషా మాత్రా ద్విగుణితా ద్విగుణే ప్రస్ఫుతే భవేత్ । నిరూహమాత్రికాప్రోక్తా ద్వాదశప్రస్ఫుతాస్తవా । చత్వారింశత్పలానిస్య రస్తాభిరధికానిచ ” అని యగుపడుచున్నది. దీనిననుసరించి వైతాత్పర్యము వ్రాయబడినది.

—(అంజలికి ద్వైగుణ్యములేదు.)—

క॥ ద్విగుణ్యము లే దంజలికి

దగగాచ కషాయమునకు ద్రావెడు చోటన్ ।

తా॥ వ్యాధియొక్క ఆదిమదశయందు మధ్యవయస్కులగు పురుషుల నుపయోగింపదగిన క్వాథకషాయము విషయమై సుశ్రుతాచార్యులచే జెప్పబడిన అంజలిపరిమితికి ద్విగుణ్యముచెప్పిన బాధించును. గాన అంజలికిని ద్వైగుణ్యములేదు.

—(ఖరనాదమతము.)—

ఒగిత ద్వాదశఫలములు గూ

ర్పగ స్వరసకషాయములకు భాసిలుచుండున్॥ ౧౧॥

క॥ ఖరనాదు డారుపలములు

స్వరసకషాయంబులకును ద్వాదశఫలముల్ ।

విరచింప దగదటంచును

పరికించెన్ గొన్ని శాస్త్రపద్ధతు లందుక॥ ౧౨॥

తా॥ ఖరనాదుడు స్వరసకషాయంబుల నారుపలముల పరిమితియే యొప్పునుగాని ద్వాదశపల పరిమితి దగదని కొన్ని శాస్త్రములయందు విచారించెను. అద్దానీకి విరుద్ధముగ పండ్రెండుపలముల స్వరసకషాయంబుల నుపయోగింపవలసియుండును. కానపలమునకు ద్వైగుణ్యముకూడదు. “ వ్యాధ్యాదిషుతు మధ్యేషు క్వాభస్యాంజలి దివ్యతే అత్రసుశ్రుతనిర్దిష్టః క్వాథోయం ద్విగుణోభవేత్ ” “ స్వరసాత్కర్వథితాచ్ఛితా త్కషాయష్టట్వలంభవేత్ యదుక్తంఖరనాదేన తద్ద్వాదశపలంభవేత్ ” అనునివి పైరెండుపద్యములకును సంస్కృతములు.

—(పైఋషయముల కుదాహరణములు.)—

సీ॥ పైత్యగుల్మము నాల్గుపలముల నెయిద్రావ
శమమొందు ననెడుభాషణము కతన ।

ద్విగుణభావములేదు దగసువర్ణము చాలు
గలిపి ద్రావంగ నంజలి ప్రమాణ ।

మగును తద్ద్విగుణంబు దగదు యిర్వంకల
నెనిమిది పలములు హెచ్చుకతన ।

మసి పైత్యగుల్మంబు మాన్పంగ త్రాయమా
ణఘృతంబు గావించినను ఘృతంబు ।

ఉసిరికాయరసంబు నెనరంగ బాలు ప్ర
త్యేక పలాష్టకం బీయ గుణము ।

ద్విగుణమైన గుణము తేజరిల్లదు పది
యారుసంఖ్య పలములగుట కతన ।

ద్రవములందు నొప్పు ద్వైగుణ్యము గూడ

వాది మీది మాన మలరుచోట॥

౧౩॥

తా॥ నాలుగుపలముల పరిమితిగల స్నేహమును పానముజేసిన పైత్యగుల్మమణగునని చెప్పబడియున్నది. ఇందురెట్టించిన నప్తపలంబయి యనిష్టమగును. గాన ద్వైగుణ్యము కూడదు. మరియు స్వర్ణక్షీరాదియోగమున అంజలిపరిమితముగ విధింపబడియుండు ద్రవ్యమును రెట్టించిన నెనిమిదిపలము లగును. గాన నిచ్చటను గూడదు. పైత్యగుల్మముల మాన్పు త్రాయమాణఘృతంబున ప్రత్యేకముగ నెనిమిదిపలముల యుశిరికరసమును నేయియు పాలును జేర్చవలయును. వానిని రెట్టింప పదునారు పలములై చెడును. గాన ద్రవములను గూడవంబునకు మీద రెట్టింపవచ్చు. క్రిందరెట్టింపరాదు.

“పైత్రికపత్య తేగుల్మే సర్పిషశ్చచతుష్పలమ్ । పిబేత్సంమూర్ఛితస్థేన గుల్మశ్శామ్యతిపైత్రికః । స్వర్ణక్షీరాదికేయోగే మూత్రస్యాంజలిరిష్యతే । అంజలేర్ద్విగుణత్వేతు మాత్రాసాష్టఫలంభవేత్ । గౌల్మికేక్రాయమాణాద్యే ఘృతేచపరిపత్యతే । రసస్యామలకానాంచ క్షీరస్యచఘృతస్యచ । పలానిప్యథగ ష్టాష్టా కృత్వాసమ్యగ్విపాచయేత్ । అష్టాప్రత్యేకమేతానిస్య ష్టోడశపలానితు । తస్మాదేవంప్రకారేణ నిర్దిష్టేషువిరుధ్యతే । ద్రవాణాంద్విగుణంమానం తత్కార్యంకుడవాదిషు” అని సంస్కృతమున నీభాగముకలదు.

—(శుష్కార్ధౌషధుల ప్రయోగము.)—

సీ॥ ఆర్ద్రంబు ద్విగుణింప నర్హంబు శుష్కము

లేకున్న నార్ద్రము లేనిచోట ।

సమమాన మొదవు శుష్కము రెట్టిదగదు గూ

ర్పగ దశమూల కురంటకములు ।

ఆర్ద్రంబులే గుణం బనురెడుగాని యెం

డినచో సమంబు బెట్టిన గుణంబె ।

వెలయు వాశాఘృత వృషఘృత సహచర

తైలంబులందు నార్ద్రములు దెలుప ।

బడినగాని సమంబు గూర్పవచ్చు

శుష్కములు పచ్చివని రెట్టి జూపదగదు ।

నాలుగు తులంబులను దెల్పి నందువలన

రెట్టిగొన జెల్లదు శతావరీ ఘృతమున॥

౧౪॥

తా॥ శుష్కముగు నెక యోషధి దొరకనిచో నార్ద్రముగు నాపదా
గ్ధమును రెట్టిగ నుపయోగింపవలయును. అర్ద్రముగు నౌషధమునకు బదులుగ
శుష్కము నుపయోగించునపుడు సమముగ నే యుపయోగింపవలయును, రెట్టి
యవసరము లేదు.* దశమూలములును గోరింటయు నార్ద్రములే యుపయోగించ
వలసినను దొరకనపుడు శుష్కమైనను సమముగ నుపయోగింపవచ్చును. అది
యెట్టులనిన వాశాఘృతము, వృషఘృతము, సహచరతైలము వీనియందాయోష
ధములు పచ్చివి యుపయోగింపవలయునని చెప్పినను పచ్చివి లేనపుడు శుష్క
ములు సమముగ నే యుపయోగింపవచ్చును.

పైజెప్పినట్లు శుష్కమునకు బదులుగ నుపయోగింపబడు నార్ద్రమునకు
ద్విగుణము యుక్తముగాని పచ్చివైనంతనే రెట్టిగ నుపయోగింపరాదు. సమ
ముగ నే యుపయోగింపవలయును. ఎట్టులన శతావరీఘృతమున యోషధి
నాలుగుతులములని జెప్పియున్నంతమాత్రమున రెట్టిజేయగూడదు.

ఈ యాశ్వాసమున మొదటినుండి పదమూడవ పద్యము వరకు ఆర్ద్రద్ర
వ శుష్కములను ద్రవ్యముల భేదముననుసరించి ద్వితీయాశ్వాసమున జెప్పబడిన
మానంబులను వినియోగించు కొనునప్పుడు తెలియదగిన విశేషములు కొన్ని
నిర్దేశింపబడినవి. అందు సర్వవిధములగు ద్రవ్యమానములును శుష్కద్రవ్యముల
యుపయోగమున యథోక్తములుగ నే గ్రహింపవలయుననియు ఆర్ద్రద్రవ
్యముల యుపయోగమున కుడవము మొదలుగాగల పరిమితిని రెట్టిజేసికొన
వలయుననియు అందు శులాపరిమితికి మాత్రము రెట్టింపు తగదనియు నిర్ణయము

* మూడవగుచ్చుమగు మా ఆయుర్వేదపరిభాషలోని ౧౪ వ పేజి జూచునది.

జేయట గ్రంథకర్తయొక్క ముఖ్యోద్దేశముగ గన్పట్టుచున్నది. అట్టి నిర్ణయమున మూడవపద్యము మొదలారవపద్యమువరకు విషయోన్మాదనముజేసి తరువాత పండ్రెండవపద్యమువరకు పలము ప్రసృతము అంజలియను పరిమితులయందు ద్రవములకు ద్వైగుణ్యము లేదనుట కాయాయాచార్యుల ప్రక్రియావిభాగములయందు గమకములంజూపి పదమూడవపద్యమున పైవిషయమునకే యుదాహరణముల జూపియున్నాడు. కావున మూడు పద్యములయందు శుష్కార్ద్రద్రవములయందు మానవినియోగవిషయమున స్వోద్దేశమును చూపియెన్నిదిపద్యములయందు పలప్రసృతాంజలులకు ద్రవద్రవ్యోపయోగమున ద్వైగుణ్యములేదని చెప్పినట్లేర్పడుచున్నది. ఇట్లుచేయబడిన యీవినిర్ణయ మసమీచీనముగ నగుపడుటయేగాక యిందు పూర్వోత్తరసందర్భమును పరస్పరవిరుద్ధముగనున్నయది. ఎట్లన్న; మూడునాలుగు పద్యములయందు చెప్పబడిన విషయమునే ఆయిదవపద్యమున వివరించుచు “కుడవాది రెట్టించుకొనవచ్చు నార్ద్రద్రవద్రవ్యముల” కనిజెప్పి “శుష్కద్రవముల కది సమానముబెట్టనర్హంబు” అని తరువాతచెప్పబడినది. ఇచ్చట “అది” యనగా నేది? పైజెప్పబడిన “కుడవాది” యగు పరిమితియా? అట్లయినచో పైజెప్పిన “రెట్టించుకొనవచ్చు నార్ద్రద్రవద్రవ్యముల” కను మాటకు బాధకమగును. గాన “అది” యన కుడవముమాత్రమని చెప్పవలయును. అట్లయిన కుడవము మొదలుగాగల పరిమితి ఆర్ద్రద్రవద్రవ్యముల యుపయోగమున రెట్టించుకొనవచ్చునని సాధారణముగ పైనజెప్పి యిచ్చట కుడవమితి మాత్రము ద్రవద్రవ్యోపయోగమున రెట్టిగాదు అను విషయవిభాగ మేర్పడుటచే పూర్వోత్తర సమన్వయముకలుగును. కాని “ద్రవములయందున కుడవము వివరింపగరెట్టి” యను యారవపద్యభాగము బాధించును. కావున నిచ్చట నీవిషయ మసందర్భముగ నగుపడుచున్నయది. తరువాత “తులజెప్పుచోరెట్టి జెల్లదుశుష్కముల” కని ఏపరిమితియందును శుష్కమునకు ప్రాప్తిలేని ద్వైగుణ్యమును తులాపరిమితియందు నిషేధించుటయనావశ్యకము. పిదప తులాపరిమితియందే “ఆర్ద్రంబు రెట్టియోగ్యముగాద” ను విషయమున కుదాహరణముగ చరక

సంహితయందలి “శతపథంబులు ములుగోరింట.....
 సహచరత్వైలమందున జెప్పెనదిగాన” యని యొకయోగము చూపబడినది.
 కాని దీనివలన తులాపరిమితమగు సహచర త్వైలమును రెండుతులలుగ జేసి
 కొనినచో కలుగుబాధ యగుపడదు సరిగదా! ఇందు చెప్పబడిన పరిమితిని
 రెట్టింపుకొనగా నేర్పడిన రెండాఢకము (128 పలము) ల త్వైలమునకు నూరు
 పలముల రసమును చేర్చుటయు యుక్తముగనగుపడుటలేదు. కావున నావిష
 యమున కీయుదాహరణమతుకలేదు. వెనుక “నప్ప్రసృతాంజలులకు ద్విగుణ
 వృత్తిగూర్పదగదు” అని చెప్పబడినది. ఈనిషేధము దేనికి? శుష్కమునకా?
 ఆర్ద్రమునకా? ద్రవమునకా? ప్రసృతపరిమితి విషయమున వీనిలో దేనికిని
 ద్విగుణ్యప్రాప్తిలేనేలేదు. అట్టిచో నిషేధమెందులకు? ఇకనంజలివిషయము.
 అంజలియనకుడవమే. “కుడవంబు దగు కుండి కుండము| అంజలియని దానికాహ్వా
 యములు” అని చెప్పబడియున్నది. (2 ఆ 15 వ పద్యము చూ.) కావున నం
 జలివిషయమున శుష్కద్రవ్యములకు రెట్టింపునకు ప్రాప్తియేలేదు. ఆర్ద్ర
 ద్రవద్రవ్యములకు నిషేధించినచో వైగ్రంథమునకు విరుద్ధమగును. కావున
 నీ నిషేధము ఆర్ద్రద్రవశుష్కరూపమగు నేద్రవ్యమునకును సంబంధించినది
 కాదు. కావున నసంగతముగనున్నయది. అనంతరమున “గూర్పగవచ్చు నౌషధ
 ద్రవములకరయ” యని యొకసమ్మతి చూపబడినది. ద్రవములకు చూపబడిన
 యీ ద్విగుణ్యసమ్మతి రేపరిమితులయందు? ప్రసృతాంజలుల కనవలయును.
 ప్రసృతము విషయమున కుడవమునకు క్రిందటిపరిమితి యగుటచే మొదట నిషే
 ధమును ఇచ్చట సమ్మతియు గమకోదాహరణముల చూపునపుడు (3 ఆ 10,
 13 పద్యములు చూ.) తిరిగి నిషేధము నను నిది యసంగతము. ఇకనంజలి.
 అంజలియు కుడవము నొకటియేగదా! అటులైన నీ పద్యమున రెండుచో
 టుల సమ్మతియు గమకోదాహరణ ప్రదర్శనమున (3 ఆ 11, 13 పద్యములు
 చూ.) నిషేధమును కనుబడుచున్నది.

మరియు నారవపద్యమున ద్రవద్రవ్యముల వినియోగమున కుడవ పలపరి
 మితులకు ద్విగుణ్యమును చెప్పచు చరకోక్తమగు కృష్ణచికిత్సాయోగ మొం

డిందుల కుదాహరణముగ నీయబడినది. కాని యీయుదాహరణము కుడవ మితి రెట్టించుకొనుటకా? పలమితి రెట్టించుకొనుటకా? ఎట్లు? అట్లు రెట్టించు కొననిచో నిచ్చట కలుగు నష్టమేమి? అను సందేహములు చరకమును చూచి నను నివర్తయగుచుండలేదు. మరియు నీయుదాహరణమున కుడవప్రశంస రేమియు లేకుండుటచేతను ముందు (8-వ పద్యమున) “కషాయమష్టభాగము శేషం । బలరించికాచుమనిన౯ । పలమునకుందగమ ద్విగుణభావంబెచట౯” అని చెప్పబడిన దాని ననుసరించి యీయుదాహరణమున చెప్పబడినది యష్ట భాగ కషాయమగుటచే పలమున కిచ్చట ద్వైగుణ్యము లేకపోవుటచేతను పైవిషయమున కీయుదాహరణము సమన్వయించుటయేలేదు. మరియు నష్టభాగావశిష్టతం జెప్పిన కషాయములయం దుదాహరింపబడిన పలమితికి ద్వైగుణ్యము తగదని యెనిమిదవపద్యమునజెప్పి యందుకు సూచకముగ “మునుపటిపలములు నాలుగు । దనరగరెట్టింప నెనిమిదైదగు” (9-వ పద్యము) నని బాధకము చూపబడినది. ఘృతమునకు ద్వైగుణ్యము చెప్పిననేమి? అష్టభాగావశిష్ట కషాయమునకు చెప్పబడిన ఘృతపలములకుమాత్రము ద్వైగుణ్య మెట్లు కలుగును? అను మొదలగు విషయముల కిచ్చట నిర్ధారణము కాలేదు. ఇదిగాక తరువాత పలప్రస్ఫుతాంజలులకు ద్వైగుణ్యములేదని చూపుటకు వ్రాయబడిన గమకములును ఉదాహరణములును వెనుక జెప్పబడిన వానికి విరుద్ధములుగ నున్నయవి. ఎట్లన్న? పలమునకు ద్వైగుణ్యము ద్రవోపయోగమున నొకచో సమ్మతంబబడినది. మరియుకచో నిషేధింపబడినది. ప్రస్ఫుతపరిమితికి మూడు విధములగు ద్రవ్యములయందును ద్వైగుణ్యమునకు ప్రాప్తియేలేదు. అంజలియు కుడవము నొకటియేయై యుండుటచే కుడవమున ద్రవములకు చెప్పబడిన ద్వైగుణ్యవచనములు బాధించును. కావున నిట్టి మానవినియోగభాగమంతయు పరస్పరవిరుద్ధముగ నగుపడుచున్నయది. ఇది యిట్లుండ విషయ నిర్ణయపద్ధతిం జూతము. చరకాచార్యు డాదిగ పలువురు పలువిధముగ నీవిషయమున జెప్పియున్నారు. ఎట్లన?

“శుష్కద్రవ్యేష్విదం మానమేవమాదిప్రకీర్తితమ్ । ద్విగుణంతద్ద్రవే
ష్విప్తం సద్యతైచోద్ధృతేషుచ । యత్రమానంతులాప్రోక్తా ఫలంవా తత్ప్ర
యోజయేత్ ”
చరకసంహిత. కల్ప. 12 అధ్యాయము.

ఈ చెప్పబడిన మానమంతయు శుష్కద్రవ్యముల కుపయోగింపవల
యును. ఈమానమునే ద్రవార్ద్రములకు ద్విగుణముగ నుపయోగించునది.
తులనుగాని ఫలమునుగాని యుపయోగించునపుడు ఆద్వైగుణ్యమే యుపయో
గించునది. తత్ = ఆయద్వైగుణ్యము ప్రయోజయేత్ = యుపయోగించునది
యని కొందరి మతము.

“శుష్కణామిదంమానం మార్ద్రాణాంచద్విగుణమ్ ”

సుశ్రుతసంహిత. చికిత్స. 31 అధ్యాయము.

ఈ పైచెప్పబడిన మానమంతయు శుష్కద్రవ్యముల యుపయోగమున
నుపయుక్తము. ఆర్ద్రముల కీమానమును రెట్టించుకొనవలయును.

“ద్విగుణంయోజయేద్దార్ద్రం కుడవాదితథాద్రవమ్ ”

ఈమానములయందు కుడవము మొదలుగాగల పరిమితులను ఆర్ద్రద్రవ
ములకు ద్విగుణముగ నుపయోగించవలయును.

వాగ్భటము. కల్ప. 6 అధ్యాయము.

“శుష్కద్రవ్యేషుయస్మాన మార్ద్రస్యద్విగుణంహితత్ । శుష్కస్య
గురుతీక్ష్ణత్వం తస్మాదర్థంప్రయోజయేత్ ” శుష్కద్రవ్యముల కుపయోగింప
బడు మానములన్నియు నార్ద్రములకు రెట్టిగ జేసికొనవలయును. ఆర్ద్రముల
కన్న శుష్కములు గురువులు తీక్ష్ణములు నగుటచే వానివిషయమున సగభాగ
ముగ నుండవలయును. అనియొకరును.

“రక్తికాదిషుమానేషు యావన్నో కుడవోభవేత్ । శుష్కేద్రవార్ద్ర
యోశ్చాపి తుల్యంమానంప్రకీర్తితమ్ । ద్విగుణంకుడవాదూర్ధ్వం శుష్కన్తా
నంద్రవార్ద్రయోః । లఘుత్వాదల్పవీర్యత్వా జ్ఞేయమన్యత్రతత్సమమ్ ” కుడ

వమువరకు గల రక్తిమొదలగు మానములయందు శుష్క-ద్రవద్రవ్యములకు పరిమితి సమానము. ద్రవార్ద్రద్రవ్యములు లఘువులును అల్పవీర్యములును నగుటచే కుడవము మొదలుగాగల మానములయందు వీనికి శుష్కముకంటె రెట్టిగ పరిమితి జెప్పవలయునని మరియొకరును.

“ప్రస్థాదిమానమారభ్య ద్విగుణంస్యాద్ద్రవార్ద్రయోః । కుడ వేషుక్వచి ద్ద్విత్యం యథాదంతీఘృతేఘృతమ్ ” ప్రస్థము మొదలుగానుండు మానములయందు ద్రవార్ద్రములకు రెట్టింపు చెప్పతగినది. దంతీఘృతమున ఘృతమునకు చెప్పినట్లు కుడవమానమునమాత్ర మొకప్పుడు ద్రవార్ద్రములకు ద్విత్వము కలుగుచుండును. అని ఇంక నొకరును.

“మానికాకుడవశ్చైవ యావాసంఖ్యాపతైఃకృతా । ఆర్ద్రద్రవేద్రవద్రవే నద్వైగుణ్యంతులాగతే” మానిక, కుడవము, పలము, తుల, అను నీపరిమితులయందు దక్కతక్కిన పరిమితులయం దంతటను ఆర్ద్రద్రవద్రవ్యములకు ద్వైగుణ్యము చెప్పవలయును. అని మఱియొకరును.

ఇట్లు నేక తెరగుల చెప్పియున్నారు. ఇందుఆర్ద్రద్రవద్రవ్యములకు ద్వైగుణ్యముచెప్పటకు గతమేమని విచారించగ శుష్కములు గురువులును తీక్ష్ణములు నగుటచేతను ఆర్ద్రద్రవములు లఘువులును అల్పవీర్యములు నగుటచేతను శుష్కములకంటె నార్ద్రములు ద్విగుణములుగ ప్రయోగింపవలయునని కొందరియభిప్రాయము కనుబడుచున్నది. అట్లయినచో నది యుక్తముకాదు. ఆర్ద్రద్రవములు కుడవాదిమానములకు క్రింది పరిమితులయందేల అల్పవీర్యములును లఘువులునుగావు? శుష్కములేల కుడవాదులకు వైన నార్ద్రములకంటె గురువులు తీక్ష్ణములునగును? అనునీప్రశ్నములకు త్తరము రాజాలాదు. వైయుక్తి చేతనే ద్విగుణయోగ్యములనిచెప్పినచో చరకసుశ్రుతాదులవలె సర్వమానములయందును ఆర్ద్రద్రవములకు ద్వైగుణ్యము చెప్పవలయును. కాని కొన్నిటియందు చెప్పి కొన్నిటియందు మానుట యుక్తముకాదు. చరకసుశ్రుతాదులు అన్ని పరిమితులయందును ఆర్ద్రద్రవములకు ద్వైగుణ్యము చెప్పియుండ తరు

వాతి వారు కొందరు వానిలో కొన్నిటిని తగ్గించుటకు తృప్తికరమగు సమాధాన మగుపడదు. కావున కుశలులగు పాఠకు లీవిషయమంతయు విమర్శింతురుగాకయని కోరుచు నిక విరమించుచున్నాను.

తరువాత పదునాలుగవ పద్యమున శుష్కార్ద్రములకు చెప్పబడిన ద్వైగుణ్యసామ్య విధినిషేధములు యుక్తములుగను గ్రాహ్యములుగను నున్నయవి.

— సామనిరామద్రవములు. —

గీ॥ సామము నిరామమని భేదసరణి రెండు

విధములగును ద్రవంబు సౌవీరకాంబు ।

మూత్రములు సామములు తైలములు కషాయ

రసమధుముఖంబు లగునిరామములనంగ॥

౧౫॥

తా॥ ద్రవములు సామములనియు నిరామములనియు రెండు భేదములం గలిగియుండును. అందు సౌవీరకము, జలము, మూత్రము మొదలగునవి సామములు (అపక్వములు). తైలములు, కషాయములు, రసములు, మధువులు మొదలగునవి నిరామములు (పక్వములు).

“అశుధాన్యంత్రోదితంచ బాలమూలంతుఖండశః । కృతంప్రస్థమితంపాత్రే జలంతత్రాఢకంక్షిపేత్ । తావత్సంధాయసంరక్షేత్ యావదప్లుత్వమాగతమ్ । కాంజికంతత్తువిజ్ఞేయ మేతత్సర్వత్రపూజితమ్ । సౌవీరంచయవై రామైః పక్వై ర్వానిస్తుషైఃకృతమ్॥” అను వచనము ననుసరించి పిదపవరిధాన్యమును దంపి అందు లేతముల్లంగిదుంపలు ముక్కలుచేసివైచి ప్రస్థపరిమితముగ్రహించి పాత్రమునందుంచి ఆఢకపరిమితమగు జలములనందుబోసి పులియునంతవరకు జాగ్రతగ నుంచవలయును. పులిసిన యనంతర మానీటికి కాంజికమనిపేరు. వరిధాన్యమునకు బదులుగ యవధాన్యములను వండిగాని పచ్చివిగ గాని యుపయోగించి యీకాంజికమువలెనే సిద్ధము చేయబడిన జలములు సౌవీరము లగునని తెలియవలయును.

—) సామనిరామద్రవముల పరిమాణములు. (—

క॥ సామద్రవము ప్రయోగము

సేమంబగు ద్విగుణవృత్తి జేసిన సమమే ।

సేమంబై గుణమొసగు ని

రామద్రవముల్ భిషగ్జయక్రమ మొదవు॥ ౧౩॥

తా॥ సామ ద్రవముల రెట్టించియు నిరామ ద్రవముల సమముగను ప్రయోగించు క్రమము తేమకరమై గుణమునిచ్చును.

—) మతాంతరమున పరిమాణము. (—

గీ॥ ద్రవ్యరసకషాయ తతులందు షోడశ

పలసమేత మగుచు ప్రస్థమమరు ।

నాజ్యతైల మూలికాదుల వింశతి

యగును సామములకు దగును రెట్టి॥ ౧౪॥

తా॥ ద్రవ్య, రస, కషాయముల సమాహములయందు పదునారు పలముల పరిమాణముగల ప్రస్థముపయుక్తమైనది. నేయి, తైలములు, మూలికలు మొదలగువానియందు నిరువదిపలముల పరిమాణముగల ప్రస్థముపయుక్తమైనది. వీనిలో సామద్రవముల పరిమాణము రెట్టించుకొనవలయును.

—) ప్రస్థమానభేదము. (—

మ॥ ప్రథితంబై తగురెండుభేదములచే ప్రస్థంబువాటించుమా ।

గధలౌక్యంబు లనంగ షోడశపలఖ్యాతి॥ విజృంభించు

మా । గధముం ద్వాదశమై ద్వితీయమగు నిష్కద్వాద

శంబౌపల । ప్రథ యాద్యంబు ద్వితీయ మొప్పెసగు దె

ల్పన్నప్తనిష్కంబులై॥

౧౫॥

తా॥ మాగధమనియు లౌక్యంబనియు ప్రస్థము రెండువిధములనుండును. అందు మాగధప్రస్థంబునకు పలములు పదునారు. లౌక్యప్రస్థమునకు పలములు పండ్రెండు. మాగధమానంబున పండ్రెండునిష్కముల పరిమాణముగల పలమును లౌక్యమానంబున ఎనిమిది నిష్కముల పరిమితిగల పలంబును నుపయోగింప బడును.

—(మాగధప్రస్థ ప్రమాణము.)—

క॥ ఆరంగుళముల వెడలుపు

నారయ నిడుపంగుళంబు లగుపదిరెండుకా ।

గూరిచిన మాగధం బను

బేరన్ మానంబులందు బేర్కొనవలయుకా॥ ౧౯॥

తా॥ ఆరంగుళముల వెడలుపును పండ్రెండంగుళముల పొడవునుగల కుంచము (ప్రస్థము) మాగధమని ప్రసిద్ధమైనది.

—(దాక్షిణాత్యమతము ననుసరించిన లౌకికప్రస్థమానము.)—

క॥ మునుపుం జెప్పిన పలములు

నెనరుగ నారైన రెండు నిష్కంబులు గూ ।

ర్చినచో లౌక్యప్రస్థం

బనుపేరం జెల్లు దక్షిణాది మతములకా॥ ౨౦॥

తా॥ వెనుక జెప్పబడిన యెనిమిదినిష్కముల పరిమాణము కలిగియుండు పలము లారుగూర్చి వైన రెండునిష్కములుచేర్చిన (ఏబదినిష్కములైనచో) లౌక్య ప్రస్థంబని చెప్పబడును. ఇయ్యది దాక్షిణాత్యదేశంబుల వ్యవహరింప బడు లౌక్యప్రస్థము.

సీ॥ ఆపలంబులు శతంబగు ద్రోణమానము

నిష్కాష్టకాఖ్యజెందిన పలములు ।

పండ్లెండు లౌకికప్రస్థంబు లయ్యవి
 సగమైన మాగధసంజ్ఞ నందు ।
 నాల్గునిష్కములు న్యూనత నొందుచు గనీయ
 లౌక్యంబు సంస్కృష్టిలక్షణమున ।
 నిండింపదగునాల్గు నిష్కంబు లివి దాక్షి
 ణాత్యసమ్మతపు మానంబు లమరు ।

తా॥ పైజెప్పబడిన యెనిమిది నిష్కములపలములు నూరైన ద్రోణము గును. ఎనిమిదినిష్కముల పరిమాణముగల యీ పలములు పండ్లెండుచేరిన నొక లౌకికప్రస్థము. అద్ది (లౌకికప్రస్థము) అర్థమాగధప్రస్థపరిమితమై యుండును. అదియే నాలుగునిష్కములు తక్కువగకనీయ (దాక్షిణాత్య) లౌక్యప్రస్థము యొక్క సంస్కృష్టిస్వరూపము (రెట్టింపగుస్వరూపము) నందును. అట్టిభేదమును సవరించుటకు సామాన్యలౌక్యప్రస్థంబున నాలుగు నిష్కముల చేర్చవలయును. అప్పుడు నూరునిష్కముల పరిమితిగలదిగ లౌక్యప్రస్థమేర్పడును. ఇట్లు సామాన్య కనీయలౌక్యప్రస్థములకు పరస్పర సంబంధమేర్పడును. ఇవి దాక్షిణాత్యసమ్మతములయినవి.

“ లౌకికోద్వాదశపలస్సోర్ధప్రస్థస్తుమాగధః । ద్విప్రస్థస్యాచ్చతుర్నిష్కన్యూనత్వేనకనీయః । తచ్చసంస్కృష్టమానేన చతుర్నిష్కేణపూరయేత్ ”
 ఇది యిచ్చటి పద్యమునకు సంబంధించిన సంస్కృతభాగము. దీనితాత్పర్యమిట్లేర్పడును. లౌక్యప్రస్థమునకు సంబంధించిన పండ్లెండుపలములు అనగా ఎనిమిదినిష్కముల పరిమాణముగల పలములు పండ్లెండు (ఒక లౌక్యప్రస్థము) మాగధప్రస్థమున నర్థభాగమగును. అయ్యదియే (లౌకికప్రస్థము) రెండుకనీయ లౌక్య ప్రస్థములకు నాలుగునిష్కములు తగ్గియుండును. ఎట్లన రెండుదాక్షిణాత్య (కనీయ) లౌక్యప్రస్థములు నూరునిష్కములగును. సామాన్యలౌక్యప్రస్థమునకు తొంబదియారు నిష్కములు. కావున రెండు. కనీయలౌక్యప్రస్థములు

నాలుగునిష్కము లధికముగ నొకసామాన్య లౌక్యప్రస్థముగును. అందుచే వీనిని సంస్కృష్టినందించి సరియైన మానమేర్పరచుటకు లౌక్యప్రస్థమునకు నాలుగు నిష్కముల చేర్చవలయును. అనగా మాగధప్రస్థమునకు సగముభాగము సామాన్యలౌక్యప్రస్థమును అందుకొంచెమెక్కువగ సగముభాగము కనీయలౌక్యప్రస్థమును అయియున్నవి. ఇట్లు కలిగిన స్వల్పభేదమును సవరించి వీనికి సంస్కృష్టినీ కలుగజేయుటకు సామాన్యలౌక్య ప్రస్థమునకు నాలుగునిష్కముల జేర్చవలయును. ఇట్లు మూలానుసారియగు యర్థము కలుగునట్లు వైపద్యమునకు తాత్పర్యముగ నెఱుంగునది.

—(గజతురగాది చికిత్సకమానము తన్ని షేధము.)—

పరగలౌక్యంబు పదియారు పలములగును
అవియురెట్టింప మాగధం బనుచు తురగ ।
గజచికిత్సకమతమిది గణనజేయ

రెపుడు నరవైద్యు లామాన మెక్కుడగుట॥ ౨౧॥

తా॥ పదునారు పలములుచేరిన నొక లౌక్యప్రస్థముగును. ముప్పదిరెండు పలములైన నొకమాగధ ప్రస్థంబగునను నీమానము ఏనుగులు గుఱ్ఱములు మొదలగువాని చికిత్సల కుపయోగింపబడును. మనుజుల కీమానము పరిమితియందధికముగాన మనుష్యచికిత్సల కంగీకరింపరు.

—(ద్రవ్యభేదమునుబట్టి భోజమతమున ప్రస్థమానములు.)—

సీ॥ పరగ ముప్పదిరెండు పలముల కుంచంబు

నీరకాంజిక మూత్ర నారికేళ ।

జల మస్తు లాజమితుల మూలఫలపుష్ప

దళచర్మదారుల దగు పదారు ।

లోష్ణమృత్వా షాణ లోహ గోమయ లవ

ణంబుల కాప్రకారంబై దనరు ।

ఘృతతైల మాక్షిక మితి కిరుబది పాల

కెసగు ముప్పది దధి కిరుబదైదు ।

గుడమునకు సప్తదశకంబు గూడు నిష్క-

దశకమానంబు పలమగు శశి సితామృ ।

గమద కుంకుమపూలకు జెముడుబాల

కొప్ప పలములు సార్ధ త్రయోదశములు॥

౨౨॥

తా॥ నీరు, కాంజికము, మూత్రము, టెంకాయనీరు, మస్తువు (పెరుగునకు రెండుభాగముల యుదకముచేర్చి సిద్ధము చేయబడిన మజ్జిగ లేక పెరుగు మీద తేట), పేలాలు వీనికొలతకు ముప్పదిరెండు పలముల పరిమాణముగల ప్రస్థము నుపయోగింపవలయును. దుంపలు, పండ్లు, పూవులు, ఆకులు, పట్టులు, కట్టెలు, మన్ను, రాయి, లోహములు, గోమయము, ఉప్పు, వీని మితియందు పదునారు పలముల మితిగల కుంచంబును; నేయి, నూనె, తేనెల మితికిరువది పలముల కుంచంబును; పాలకు ముప్పదిపలముల కుంచంబును; పెరుగున కిరువదియైదు పలములకుంచంబును; బెల్లమునకు పదు నేడు పలముల కుంచంబును నుపయోగింపవలయును. బెల్లమును తూచునపుడు పదినిష్కముల పరిమితిగల పలము నుపయోగింప వలయునని ఆత్రేయాభిమతము; కర్పూరము, చక్కెర, కస్తూరి, కుంకుమపూవు, జెముడుపాలు వీనికొలతకు పదమూడు స్పృశ పలముల పరిమాణముగల కుంచంబు నుపయోగింపవలయును. ఇదియంతయు భోజమతముగ దెలియుచున్నది.

—(కషాయ పంచకము.)—

క॥ క్షీతి రసము లైదు పటువ

రితమైన కషాయహేతు చిహ్నితములు స ।

మృతమా రసంబు కల్కము

శృతముక శీతంబు ఘాట మీనామముల॥

౨౩॥

తా॥ మధురము, అమృతము, లవణము, కటువు, తిక్తము, కషాయము నను నీ యారురసములలో లవణరసము దక్కతక్కిన యైదురసములుగల ద్రవ్యములు కషాయముల కుత్పత్తికారణములై యుండును. అట్టి కషాయము రస (స్వరస)ము, కల్కము, శృతము, శీతము, ఫాంటము, అని కల్పనాభేదముచే నైదువిధములుగ నుండును.

—(పంచవిధ కషాయంబుల గుణతారతమ్యము.)—

గీ॥ ఒకటికన్న నెకటి ప్రకటమైన గుణంబు

పూర్వ పూర్వవృద్ధి బోల్పవచ్చు ।

సావధాన మానసాంబుజవై విను

దేవి తత్క్రమంబు తేటపరతు॥

౨౪॥

తా॥ ఈ యైదువిధములగు కషాయములలో పూర్వపూర్వ ముత్తరోత్తరముకంటె సధికగుణయుక్తమై యుండును. వాని గుణభేదంబును వివరించెద. సావధానమనస్కులై వినుము. (అనగా ఫాంటమునకన్న శీతకషాయంబును, దానికంటె శృతకషాయంబును, దానికన్న కల్కకషాయంబును, అంతకన్న స్వరసకషాయంబును బలవత్తరములని భావము.)

—(కషాయంబుల పరస్పర గుణభేదవివరణము.)—

స్వరసకషాయ గుణము.

క॥ నాతమున నాతపంబున

భాతిజెడక శక్తిగల్గి బలపూర్ణంబై ।

ఖ్యాతి ధృవసారంబుల

చేత రసకషాయ మమరు సేమంబగుచు॥

౨౫॥

తా॥ స్వరసమున నుపయోగింపబడు నౌషధములు గాలిచేగాని, యెండచేగాని స్థితిమారక మంచిశక్తియు బలమునుగల్గి స్థిరతయు సారమునుగలిగి

యుండుటచే రస (స్వరస) కషాయ మన్నిటికంటె నుత్తమగుణమై వెలయు చుండును.

—(కల్కకషాయ గుణము.)—

క॥ పవనా తపముల నింకిన

ద్రవము గలిగి శక్తిలేక దగు పేషణలా ।

ఘవమున స్వరసముకన్న

సవగుణహీనంబు కల్కనామం బలరు॥

౨౬॥

తా॥ ఇందుపయోగింపబడు ద్రవ్యము ఎండగాడ్పుల తాకుడువలన ద్రవ మింకిపోయి నూరుటచే లఘువై శక్తిలేక యుండుటచే కల్కము నూతనతా (క్రొత్తదగుట) గుణములేక స్వరసముకన్న అల్పగుణమై యుండును.

—(శృతకషాయ గుణము.)—

క॥ అసల సమర్థత నణగుట

నని లాతపములను సార మణగుటచే ప్రా ।

క్తన మగుటక సర్వాంగవి

హీనత శృతమగును కల్కహీనంబగుచు॥

౨౭॥

తా॥ ఓషధులుఅగ్ని సామర్థ్యముచే తపింపబడుటచేతను ఎండకును గాలికిని సారము హరించుటచేతను పాతవియగుటచేతను సర్వాంగోపయోగము లేకుండుటచేతను శృతము కల్కముకంటె నల్పగుణయుక్తమై యుండును.

—(శీతకషాయ గుణము.)—

ఉ॥ చల్లనినీళ్లతో మిగుల సంగతి నెందుచు నల్పసారమై ।

దెల్లమిగా మరు త్తపనదీ ప్తినిపీడనహీనసత్వమై ।

బెల్లుగ గాచుటక రసము బెంచుటచే సకలాంగముల్ ప్రసం

ధిల్లుటచేత శీతమగు దేజములేక శృతోనవీర్యమై॥ ౨౮॥

తా॥ శీతలజల సంపర్కమువలన సారరహితమై వాతాతపతాపపీడ వలన సత్త్వమునశించి నదిగ గనుబడుచుండుటచేతను రస (జల) మధికమగుట చేతను అవయవములన్నియు శిథిలము లగుటచేతను శీతము శృతముకంటె నల్పమగు శక్తిగలదై యుండును.

—) ఫాంటకషాయగుణము. (—

క॥ శీతము కన్నం దక్కువ

వాతాతపములను శక్తివదలుట సలిలో ।

పేత మగుట కాలము ని

ర్యాత మగుట జెల్లు ఫాంటరస మల్పంబై॥

౨౯॥

తా॥ గాలి, ఎండ వీనివలన శక్తితగ్గుటచేతను జలము చేరుటచేతను జలములయందు కొంచెముకాలము మాత్రముండుటచేతను ఫాంటము శీతము కన్న నల్పబలంబైయుండును.

—) స్వరస - కల్కపరికల్పనములు. (—

సీ॥ అపుడు దెచ్చిన యశాషధాళి నూరుచు గోక

బిడిచిన స్వరసంబు పేరజెల్లు ।

రసము లేకున్న చూర్ణముజేసి నాల్గు వం

తులు నీరమునుబోసి గలగగాచి ।

పకభాగ మున్నచో స్వరసంబు వలెనుండు

సమభాగ జలములు సంఘటించి ।

ఒక రేయి బనలు బాయకయుంచి వడపోయ

స్వరస మానని మతాంతర హితంబు ।

స్వరసమునకు నాల్గుపలములు మధ్యమ

మాన మలరు కర్షమాన మగుచు ।

నోటనమల బడిన నూరినగాని క

ల్కంబు ద్రవంబగు బలత్రయంబు॥

3౦॥

తా॥ ఆప్సడే త్రవ్వి తీసికొనివచ్చిన యోషధులనునూరి వస్త్రమున వడబోసిన నదియ స్వరస మనంబడును. ఆయోషధులు రసము లేనివైనచో చూర్ణముజేసి నాలుగుభాగముల నీళ్ళయందువేసి ఒకభాగమగునట్లు కాచిన నదియు స్వరసమగును. సమభాగమగు నీటియందాయోషధుల నొకరాత్రియు బగలును నుంచి వడపోసిన స్వరసమగునని యొకమతము. ఈ స్వరసములను మధ్యమబలులు నాల్గుపలముల ప్రమాణముగ గ్రహింపవలయును. ద్రవములను సోఁయందువేసి నమలినను నీరుబోసి నూరినను కల్కమగును. మధ్యబలుల షుపయోగింపబడు దాని పరిమాణ మొక కర్షము. ఇందు చేర్చదగు ద్రవపదార్థములు మూడుపలములుగ నుండవలయును.

—(చూర్ణపరికల్పనము.)—

క॥ ఎండించిన యశోషధములు

ఖండింపుచు నూరి వస్త్రగాలితము సము ।

ద్దండత గావించినచో

నుండునదియు చూర్ణ నామ ముల్లసిలంగ॥

3౧॥

తా॥ బాగుగ నెండిన యోషధులను ముక్కముక్కలుగ జేసి నూరి లేక దంచి వస్త్రగాలితముగ జేసిన నది చూర్ణమనబడును.

—(త్రిఫలానిర్ణయము.)—

క॥ మూడగు భాగంబులు సమ

కూడు హరీతకికి యూరుగుణములు జెల్లు॥

దాడికి ద్వాదశ భాగలు

గూడు న్నుళిరికకు క్రమమగు॥ త్రిఫలలకు॥ 3౨॥

తా॥ మూడు కరక్కాయలును ఆరు తానికాయలును పండ్రెండు ఉశిరికకాయలును చేరిన కూటమిత్రిఫలము లనబడును. త్రిఫలాచూర్ణము మొదలైన యోగములయందు మైన చెప్పబడిన భాగములవరుసను చేర్చుకొన వలయునని కొందరి మతము.

—(చూర్ణకల్కములకు గుణభేదముకలుగమి.)—

క॥ సకలద్రవ్యము లందున్

ప్రకటితముగ గలియుచునికి బట్టుచుశుద్ధో ।

దకమున ద్రావుటచే నిం

చుక భేదములేదు కల్కచూర్ణంబులకున్ ॥

33॥

తా॥ కల్కముచేయుట కుపయోగింపబడు ద్రవ్యభాగమంతయు నీటి యందు కలియుచుండుటచేతను ఇట్లే చూర్ణితమైన ద్రవ్యమంతయు నీటి యందు కలిపి త్రాగబడుచుండుటచేతను చూర్ణమునకును కల్కమునకు భేద ములేదు.

—(శృతశీతఘాంట కషాయపరికల్పనము.)—

సీ॥ తగకషాయంబు జేయగ పలద్రవ్యంబు

సలిలంబు గూర్చి ప్రస్థార్థకంబు ।

పాదావశేషంబు బరగించి కాచిన

క్వాథ కషాయ పాక్య శృతములు

దనర నిర్యూహ మొప్పును గషాయముబేర్లు

లలి యశాషధము ద్రొక్కి పలముబెట్టి ।

షట్పుల జలములు సంధించి యొకరేయి

బోనిచ్చి ప్రొద్దున బుచ్చుకొనిన ।

నదియు శీతకషాయంబు నౌషధంబు
 పలము జలము చతుష్పలంబులు దనర్చి ।
 యొప్పుగను రెండుగడియలం దూరనిచ్చి
 బుచ్చుకొనినను ఫాంటాఖ్య బొందునదియె॥ ౩౪॥

తా॥ పలపరిమాణంబగు ద్రవ్యంబును అర్థప్రస్థము జలంబులను జేర్చి
 పాదపరిమాణము మిగులునట్లు కాచిన నది కషాయంబగును. క్వాథము,
 పాక్యము, శృతము, నిర్యూహము అనునవి కషాయనామములు. పలపరిమాణము
 ద్రవ్యమును మెత్తగద్రొక్కి ఆరుపలముల జలములజేర్చి ఒకరాత్రి యుండ
 నిచ్చి వడబోసి ప్రొద్దున బుచ్చుకొనిన నది శీతకషాయమనబరగును. ఒకపల
 మాషధమును నాలుగుపలముల జలములను జేర్చి రెండుగడియలూరనిచ్చిన నది
 ఫాంటమనబడును.

—(పానకషాయము.)—

గీ॥ ఔషధము నాలుగు పలంబు లందుకు సరి
 జలము పానకషాయంబు జఠరదేశ ।
 కాలబలరోగవయసుల గాంచి మాత్ర
 వరుసనిడదగు మాత్రవ్యవస్థలేదు॥ ౩౫॥

తా॥ నాలుగు పలముల యౌషధమును దానికి సమానమగు జలంబును
 జేర్చిన నది పానకషాయంబగు నద్దానిని జీర్ణశక్తి, దేశము, కాలము, బలము,
 రోగము, వయసు వీనిని జూచి వైద్యుడు పరిమాణమును నిర్ణయింపవలయును.
 కాని నిశ్చితపరిమాణములేదు.

—(కషాయము జేయుపద్ధతి.)—

సీ॥ బలుకషాయ ద్రవ్యములు మెత్తగాద్రొక్కి
 జెలువంపు తునకలు జేసిగాని ।

మలయ ద్వాదశనిష్కమానంబుగా నీళ్ళు

గడగి గూనకు లోహకంకణంబు ।

మెడగట్టి ద్విప్రస్థ మిడిజల మొకబట్ట

వాసెన గట్టుచు వహింపనై న!

నాతప్రభవై న నదిబెట్టి సాయంత్ర

మునబాగలేని నిప్పులను గొద్ది ।

మంట నష్టావశిష్ట ప్రమాణముగను

గాచిపడపోసి గిందిన క్వాథరసము ।

భిషగనుజ్ఞను సేవింప బేర్చినర్వ

రోగములమాన్పి యారోగ్య రూఢినిచ్చు॥

౩౬॥

తా॥ కషాయమునకు వలయు ద్రవ్యముల నన్నిటిని నలియగొట్టిగాని లేక చిన్న చిన్న ముక్కలుగ జేసిగాని పండ్రెండు నిష్కముల పరిమాణముగల యాద్రవ్యములను పరిశుద్ధజలమున బాగుగగడిగి కషాయభాండమునకు మెడకు లోహకంకణమొకటి దగిల్చి యాభాండమున రెండు కనీయలౌక్యప్రస్థముల జలముబోసి వస్త్రమునొకదానిని వాసెనగట్టి సూక్ష్మమగు నగ్నియందుగాని ఎండయందుగాని సాయంకాలముదనుక నుంచి సాయంకాలమున పొగలేని నిప్పులపై కొద్దిమంటయందు అష్టమభాగము మిగులునట్లుగాచి వడపోసి వైద్యుననుమతినిబొంది బుచ్చుకొనిన సర్వరోగములనుమాన్పి యారోగ్యమును రూఢిగనిచ్చును.

—మతాంతరము. —

ఉ॥ మెత్తగద్రొక్కి ద్రవ్యముల మెండుగకుండను బెట్టి మూడు

జా । ల్హృత్తము శుద్ధసీరముల నూరగనిచ్చి క్రమక్రమా

గ్నియుక్ । హత్తగ గాచి భాగమగునట్టి కషాయము

ద్రావనట్టిచో । బొత్తిగ రోగజాలములు బోవదనర్చు
నిరోగభావమున్ ॥ ౩౭॥

తా॥ కషాయప్రవృత్తిములను మెత్తగనలియగొట్టి భాండమునవైచి య
థాపరిమితిగ శుద్ధజలము జేర్చి మూడుజాములూరనిచ్చి అన్ని క్రమక్రమమున
(దీపాన్ని కమలాన్ని మున్నగాగల వరుసను) సోకునట్లుగాచి కషాయమునకు
పరిమితమగు భాగ మేర్పడిన వెనుక నద్దానిని సేవించిన సమస్తరోగములును పూర్ణ
ముగనశించి యారోగ్యముకలుగును.

—(కషాయ పానవిధి.)—

సీ॥ ప్రాజ్ఞుఖింబూప్స సంభ్రమమున గూర్చుండి
తన యిష్టదేవతోత్తముల దలచి ।

వైద్యాజ్ఞ నిక్వాధవరము సేవించి వా
మమున దత్పాత్ర వక్రముగ వైచి ।

సవ్యాశనైన భోజన మొనర్చిన వాని
బలె కొంత తడవు నిర్మలత నుండి ।

లాజ క్రముక నాగలతిక లవంగ క

ర్పూ రాబ్జకేసరములు భుజించి ।

యుమియ రుచిగల్గు గుడ మాక్షికములు ముద్గ

పృథుక శర్కరలను దినం బేర్చి సలిల ।

మోదక క్షీరతాంబూలములు రసాష్లు

ఖాదనములైన సేవింప గల్గు రుచియు ॥

౩౮॥

తా॥ తూరుపుముఖంబున గూరుచుండి స్వేష్టదేవతలందలంచి వైద్యుల
యాజ్ఞగాని కషాయశ్రేణుమును సేవించి ఎడమవైపునగాని కుడిదిక్కునగాని

కషాయపాత్రమును బోరగిలవైచి భోజనమొనర్చిన వాడుండునట్లు కొంతసేపు (త్రాగబడిన కషాయము ఇముడునంతవరకు) నిశ్చింతమై గూర్చుండి పేలాలు గాని, పోకచెక్కగాని, తములపాకులుగాని, లవంగములుగాని, పచ్చకర్పూరముగాని, పద్మకింజల్కములుగాని నమలి యుమియుచుండిన రుచిగల్గును. మఱియు బెల్లము, తేనె, పెసల, పృథుకములు (అటుకులు), పంచదార, జలము, మోదకములు (లడ్డులు), పాలు, తాంబూలము, పులుపువస్తువులు వీనిలో దేనివైన భక్షించిన రుచిగల్గును.

ఇచ్చట “అతల్పస్థశ్శుచిస్త్యక్త నిద్రాఘ్రాణేక్షణఃపిబేత్” అనుటచే పడకనుండి దిగి (పాదప్రక్షాలనాదులచే) పరిశుద్ధుడై నిద్దురమాని ఔషధమును మూగొనక కంటితో చూడక త్రాగవలయునను విశేషము సంస్కృతమున నగుపడుచున్నది. మరియు “పానీయమోదనంక్షీరం తాంబూలంచామ్లకొరసః । పృథుకంముద్గనూపంచ శర్కరాగుడమాక్షికమ్ । ఖాదనంపానకం నేప్తం క్వాథేపీతేన్పణాంపరమ్ । తృషిగండుషయేత్తోయం పానక్వాథేష్వయంక్రమః” కషాయము త్రాగినవెనుక నీటిని, అన్నమును, పాలను, తాంబూలమును, పులుపగు వస్తువులను, అటుకులను, పెసరపప్పును, పంచదారను, బెల్లమును, తేనెను, భక్ష్యములను (లడ్డు మొదలగునవి), పానకములను (ద్రవరూపముగ త్రాగుట కుపయోగించునట్లు సిద్ధపరుపబడిన పదార్థములు) భుజింపరాదు. దప్పికలిగినచో నీటిని పుక్కిలించి యుమియవలయునని యిట్లు నిషేధము సంస్కృతమున కనుబడుచున్నది. ఇచ్చట “గుడమాక్షికములుముద్గ । పృథుకశర్కరలనుదినంబేర్మిసలిల మోదకక్షీర తాంబూలములరసామ్ల ఖాదనములైన సేవింపగల్గురుచియు॥” అని వ్యతిరేకముగ వ్రాయబడియున్నది, స్థి సంస్కృతముననుండు విభాగమే గ్రాహ్యముగ గనవట్టును.

స్థి ఈవిషయమున మాచే సంపాదించబడిన 9 ప్రతులలో (క-ఖ) ప్రతులయందు “లాజాక్రముకఖండంవా యద్వానాగలతాదశమ్ । రుచ్యర్థంచర్వయన్కాష్ఠీవేన్నాన్యతేవేతకించన” అని మాత్రముచెప్పి భక్షణాన్వయములు

—) వాతాది గతులయం దుపయోగింపబడు కషాయపుస్థితి. —

గీ॥ వాతమున వేడి ద్రావంగవలయు జల్ల
నదియు పిత్తమునను యించుకంతవేడి ।
శ్లేష్మమున పాశముగ ద్వంద్వ చిన్నెలందు
తరుచు వేడియె సన్నిపాతముల నెప్పు॥

3౯-॥

తా॥ వాతరోగములయందు వేడిగను పిత్తరోగములయందు చల్లగను శ్లేష్మరోగములయందు కొంచెముష్ణముగను ద్వంద్వరోగములయందు దాని దాని ననుసరించియు కషాయపానము జేయవలయును, సంధిరోగమున నుష్ణ కషాయమునే సేవింపవలయును.

చూపబడలేదు. (గ-ఘ) ప్రతులయందు వైవిధముననే భక్షణార్హములజెప్పి యనంతరము “పానీయమోదనంక్షీరం తాంబూలంచాష్టుకోరసః । ఛాదనం పానకం నేష్టం క్వాథేపీతేనృణాంపరమ్ । తృషిగండుషయేత్తోయం పానక్వాథేష్వయంక్రమః ” అని కొన్ని పదార్థములు నిషేధింపబడినవి. (జ) ప్రతియందు “లాజాక్రమకఖండంవా యద్వానాగలతాదళమ్ । వరాళదీప్యకర్పారం లవంగంపద్మకేసరమ్ । రుచ్యర్థంచర్వయక్ష్త్రీవే న్నాస్యతేవేత కించన,.....పానీయంకోదకంక్షీరం తాంబూలంచాష్టుకోరసః । పృథుకంముద్గసూపంచ శర్కరాగుడమాక్షికమ్ భావనం.....అని విశేషములుచేర్చి (గ-ఘ) ప్రతులయందలివలెనే కనుబడుచున్నది. (చ) ప్రతియందు “పృథుకంముద్గసూపంచ” అను మొదలగు నిషేధములు లేవు. తక్కిన భాగమంతయు (జ) ప్రతియందువలెనే కలదు. (ఛ) ప్రతియందు “వరాళదీప్యకర్పారం” అను మొదలగు పాదము మతాంతరముగ గనుపరు పబడినవి. “పృథుకంముద్గసూపంచ” అను నిషేధమునందలి భాగములేదు. తక్కినదంతయు (జ) ప్రతియందు వలెనే కనుపరచబడినది (జ-ఝ) ప్రతుల యందీభాగము ఖిలమైనది.

—(ప్రాతస్సంధ్యల బుచ్చుకొనదగు కషాయ పరిమితి.)—

క॥ కొంచెము దోషము లందుల

నంచితము ప్రభాతమందు నర్థప్రసృతం ।

బెంచగ నిశి ప్రసృతంబే

కొంచక దగు గ్రావ దోషకూటముకతనన్॥ ౪౦॥

తా॥ ఉదయకాలమున దోషములు కొంచెముగ నుండును కావున నపు డర్థప్రసృతము పరిమాణముగల కషాయము బుచ్చుకొనవలయును. రాత్రి యందు దోషము కూటముగ జేరియుండును గావున నప్పుడు ప్రసృతపరిమిత మగు నౌషధమును బుచ్చుకొనవలయును.

—(శమనశోధనౌషధముల సేవించుటకు కాలము.)—

క॥ శమన ద్రవ్యము లెల్లన్

కొమరారును రేయియొసగ గొనబమరు ప్రభా

తమునన్ శోధనమున సా

రముబోసి ద్రవ్యమొసగ రాణింపు నెరిన్॥ ౪౧॥

తా॥ రాత్రులయందు శమనము జేయు నౌషధముల నిచ్చిన గుణకర మగును. ఉదయకాలమున బలమైన శోధనౌషధము నుపయోగించిన కార్య కరమై ప్రకాశించును.

—(రాత్రుల కషాయముల బుచ్చుకొనుటకు తగుసమయము.)—

క॥ ఎనిమిది గడియల యెడన్

పును గుణము కషాయమొసగ బోంచేసిన వె ।

స్కను మూడుగడియలకు నై

ననుగాని విభావరిన్ గుణక్రమ ములరున్॥

౪౨॥

తా॥ రాత్రికాలమున నెనిమిదిగడియల వేళయందైనను భుజించిన వెనుక మూడుగడియలైనతరువాతనైనను కషాయము నిచ్చినచో గుణము కలుగును. ఇచ్చట “బోంచేసిన” యనుచోట “భుజియించిన” యని యుండుట యుక్తము.

చ॥ పొలుపుగ వాతరోగముల భుక్తికిముందర ద్రావపైత్యమం దలిదగు భోజనాంతరము నందు క్రమంబున భోజనాంతరమం దలరగ భోజనంబునకు నాదినిగానియు జీర్ణమైనవే ।

శలనయినం గుణంబొదవు ద్రావిన నిక్ష్వాధితద్రవంబులన్॥

తా॥ కషాయంబుల వాతరోగములయందు భోజనమునకు పూర్వమందును పైత్యరోగములయందు భోజన మధ్యంబునను (ఒకసారిభుజించి వెనుక తిరిగి భుజించవలయు కాలంబునకు నడుమననుట) కఫరోగములయందు భోజనాంతరమందును సేవింపవలయును. కషాయమెప్పుడు పుచ్చుకొనినను భోజనాదినిగాని భుజించిన యాహారము జీర్ణమైన వెనుకగాని పుచ్చుకొనిన గుణము నిచ్చును.

—(దోషభేదమున ప్రతివాపపరిమాణ భేదము.)—

ఉ॥ ప్రౌద్ధునదిన్నయకాషధము బుచ్చుకొనందగురాత్రివేళలన్ ।
వద్దికవాతమందు ప్రతివాపము శాణము పైత్యమందునన్ ।
ముద్దగు నిష్క్రమెత్తు కఫమున్ గలచోటను రెండుశాణముల్ ।
దిద్దినచోట రోగముల దృంపసమర్థత తేజరిల్లెడిన్॥ ౪౪॥

తా॥ ప్రాతఃకాలమున సేవించిన యకాషధములను రాత్రియందు తిరిగి పుచ్చుకొనవలయును. వాతరోగమందు ప్రతివాపము (కషాయంబులయందు చేర్చదగు చూర్ణాదులు) శాణప్రమాణమును పైత్యరోగమందు నిష్క్రప్రమాణమును కఫరోగమునందు రెండుశాణముల పరిమాణమును ప్రయోగించిన రోగముల హరింప సమర్థమైయుండును.

—(శాకాదుల పాకము.)—

గీ॥ శాకసర్పి స్తిలోత్థ కషాయ జలము
లివియు మొదలైన ద్రవ్యంబు లెనయపాక ।
మొందు వెనుకను మరలియు నుడుక బెట్ట
విషముతోడ సమానమై విశదపడును॥ ౪౫॥

తా॥ కూరలు, ఘృతములు (సారస్వతాదులు), తైలములు, కషాయములు, జలము, ఇవి యొకసారి పాకముజేసి తిరిగియు పాకముజేసిన విషముతో సమానములగును.

—(కషాయము త్రాగుటకు పాత్రములు.)—

గీ॥ పవనమున కంచుపాత్ర కఫంబునకును
తామ్రమగు హేమపాత్ర పైత్యంబునకును ।
అమరు ద్వంద్వంబునకు నాయసము దలిర్ప
సన్నిపాతంబులకు వెండిగిన్నె గూర్పు॥ ౪౬॥

తా॥ వాతరోగంబున కంచుగిన్నెయు శ్లేష్మరోగంబున రాగిగిన్నెయు పైత్యరోగమున బంగరుగిన్నెయు ద్వంద్వజాతుల లోహపాత్రయు సన్నిపాతరోగముల వెండిగిన్నెయు కషాయపానమున కుపయోగింపదగినవి.

—(పానక్వాథాదులయందు ప్రతివాపచూర్ణాదులకు ప్రమాణ భేదము.)—

సీ॥ ప్రతివాప చూర్ణంబు పరగు పానకషాయ
మున జోడశాంశంబు బెనుపవచ్చు ।

శాణంబు దగు వాతసంకటమున కర

శాణంబు పైత్యంబు సంఘటించు ।

శాణద్వయంబు శ్లేష్మంబున చతురంశ

జ్వరమున గుల్మకోదరములందు ।
 స్నేహాదు లష్టాంశ జెల్లు వాతమునకు
 పదియార వంశంబు పైత్యమునకు ।
 నష్టమాంశంబు కఫమున కగు చతుర్థ
 భాగమగు తేనె నిష్కంబు పవనమునకు ।
 పైత్యమున శాణమెత్తు పిప్పళ్లపొడుము
 సైంధవం బర్ధమొప్పు శ్లేష్మంబునకును॥

౪౭॥

తా॥ పానక షాయంబుల ప్రతివాపము చేయదగిన చూర్ణంబులు కషాయంబున పదియారవభాగముగ నుండవలయును. వాతప్రకోపంబున నాచూర్ణంబు శాణపరిమితంబును పైత్యాధిక్యమున నిష్కపరిమితంబును కఫవిస్తరమున శాణద్వయపరిమాణంబును జేర్చదగును. జ్వరములయందు కషాయమున చేర్చబడు స్నేహచూర్ణాదులు కషాయమునకు నాలుగవభాగముగను గుల్మోదరములయందు కషాయమున నెనిమిదవభాగముగను నుండవలయును. మరియు వాతప్రకోపమున నుపయోగింపబడు కషాయములయందు కషాయమున పదునారవభాగముగను పిత్తప్రకోపమున కషాయమున నెనిమిదవభాగముగను కఫప్రకోపమున కషాయమున నాలవభాగముగను స్నేహచూర్ణాదు లుండవలయును. వాతప్రకోపమున కుపయోగింపబడు కషాయంబులయందు చేర్చు తేనె నిష్కపరిమితంబుగను పిత్తాధిక్యమున కషాయమునం దుపయోగింపబడు పిప్పలి చూర్ణము శాణపరిమితముగను కఘోద్రేకమున కషాయములయం దుపయోగింపబడు లవణము అర్ధశాణపరిమితముగను నుండవలయును.

—(కషాయమున గలుపదగు తేనెపరిమితి.)—

క॥ మారుత పైత్యకఫంబుల

కారయ మాక్షికముపోడ శాస్త్రచతుర్థాం ।

శామూఢిదగు కషాయము

నారంభము సలిపిద్రావు నవసరమందున్ ||

౪౮||

తా|| కషాయంబును జేసి పుచ్చుకొను సమయమున నందు జేర్పవలసిన తేనె వాతంబున పదునారవభాగముగను పిత్తంబున నెనిమిదవ భాగంబుగను కఫంబున నాలవభాగంబుగను నుండవలయును.

—| శర్కరపరిమితి. |—

క|| చతురస్త్వ పోడశాంశా

యతమగుశర్కర కషాయమందునిచినమా ।

రుతపైత్య శ్లేష్మముల నా

హతిజేసి ఘటించు నెప్పుడారోగ్యములన్ ||

౪౯||

తా|| శర్కరను కషాయంబుల జేర్చునపుడు నాలవభాగమును జేర్చిన వాతంబును యెనిమిదవభాగంబును జేర్చిన పిత్తంబును పదునారవభాగంబును జేర్చిన శ్లేష్మంబును హరించి యారోగ్యము నొసంగును.

—| కషాయపానమునకు కాలనియమము. |—

క|| పగలైన రాత్రియైనం

దగును కషాయంబుద్రావ దనరును గుణముల్ ।

దుగయామం బున్నకై నన్

దుగదుగయామంబుకై న దోషములేకన్ ||

౫౦||

తా|| రాత్రియైనను పగలైనను కషాయభేదమును బట్టి రెండుయామములకుగాని నాలుగుయామములకుగాని యొకసారి పుచ్చుకొనిన గుణకరమగును. ఇది భాలుకి మతము.

—| భోజమతమున కషాయభేదములు. |—

సీ|| పదునాల్గు భేదముల్ పాన గండాప పా

నీయ సేకా శ్చోత్ర నాయతవ్ర ।

ణాననప్రక్షౌళ నాభ్యుష్ణజల వస్త్రీ
వాంతి రేక స్నానవారి పేయ ।

న్నేహంబులన... ..

తా॥ కషాయంబులు పానము, గంధూషము, పానీయము, సేకము, ఆశ్చ్యోతనము, వ్రణప్రక్షౌళనము, ఆననక్షౌళనము, అభ్యుష్ణజలము, వస్త్రీ, వాంతి, విరేకము, స్నానవారి, పేయము,న్నేహమునని పదునాలుగు విధముల నుండును.

—(పానకషాయవిధి.)—

... ..నందూజెల్లు పానము చతు

ర్వింశతి పలములు వెలయు జలము ।

పలము ద్రవ్యం బప్తభాగావశేషంబు

గాచిన నదియె త్వక్పత్రమూల ।

సారమష్టావశిష్టంబు సలిపి యొక్క

దినముగాచిన పాకంబు నెనయు... ..

తా॥ వానిలో పానకషాయంబునకు నిరువది నాలుగుపలముల యుదకమున నొకపలము ద్రవ్యములవైచి యెనిమిదవభాగము మిగులునట్లు కాచవలయును. అట్లు కాచబడిన షట్టలు, ఆకులు, దుంపలు మొదలగువాని సారమును ఒకదినమంతయు గాచిన పాకముకెందును. జ్వోషధముగ త్రాగుట కుపయోగింపబడు కషాయము పానకషాయమని దెలియందగు.

—(గంధూష కషాయవిధి.)—

... ..నాల్గు ।

గుణములుగ ద్రవ్యమున నీళ్లు గూర్చి పంచ

మాంశ శేషింప గంధూష మనగ నెప్పు॥

౫౦॥

తా॥ కషాయద్రవ్య పరిమాణంబునకు నాలుగురెట్లు జలములబోసి యై దవభాగము మిగులునట్లుగాచిననది గంధూషకషాయమగును. తాలురోగాదు లయందు పుక్కిలించుట నుపయోగింపబడు కషాయము గంధూషకషాయమని యాయుర్వేదమున ప్రసిద్ధము.

—(పానీయకషాయవిధి.)—

క॥ పానీయ మనగ జెల్లున్

బూనిక ద్రవ్యంబు కర్షమున్ బ్రస్థంబున్ ।

పానీయములను గూరిచి

మానుగ గాచంగ నర్థభాగము మిగులన్॥

గీ॥

తా॥ ప్రస్థపరిమితజలంబున కర్ష పరిమితంబగు కషాయద్రవ్యములవైచి సగముభాగము మిగులునట్లుగాచిన పానీయకషాయమగును. దప్పిని తగ్గించు టకు జలములకు బదులుగ నుపయోగింపబడు కషాయము పానీయకషాయమని యభిమతము.

—(సేకకషాయవిధి.)—

క॥ మేలగు ద్రవ్యంబునకును

నాలుగు భాగములు జీవనము గూర్చుచును ।

నాలవభాగము మిగులగ

నోలింగాచంగ సేక మొప్పగునదియే॥

గీ॥

తా॥ కషాయద్రవ్యంబునకు నాలుగుగుణముల జలంబు జేర్చి నాల్గవ భాగము మిగులునట్లుగాచిన నదియ సేకకషాయమనబడును. అంగవేదనాదుల శమింపజేయుటకగు సేచనమున నుపయోగింపబడు కషాయము సేకకషాయముగ పరిగణితము. యీ కషాయంబున వేదనాదులను శమింపజేయునట్టి ద్రవ్యముల గూర్పదగును.

—| ఆశోచ్యతన కషాయవిధి. |—

క॥ ఎనిమిది గుణములు జలములు

దనరగ నొకపలము మంచిద్రవ్యము పడ్డాభి ।

గిని శేష మొదవగను గా

చిన నాశోచ్యతన కషాయచిహ్నిత మలరు॥ ౧౪॥

తా॥ ఒకపలము పరిమాణముగల యౌషధద్రవ్యముల నెనిమిదిరెట్లు జలమునవైచి ఆరవభాగము మిగులునట్లు గాచిన నది యాశోచ్యతన కషాయమగును. (నేత్రవేదనోపశమనార్థమగు కషాయము ఆశోచ్యతనకషాయ మనబడును.)

—| వ్రణక్షౌళన కషాయము. |—

గీ॥ మొనసి ద్రవ్యమునకు మూడుభాగలు నీళ్లు

గలయ ద్వాదశాంశకంబు మిగుల ।

చిక్క గాచుచోట చెలగు వ్రణక్షౌళ

నం బనంగ సద్గుణంబు జెందు॥

౧౫॥

తా॥ ద్రవ్యపరిమితికి మూడురెట్లుదకముబోసి పండ్రెండవభాగము మిగులునట్లు గాచిన నయ్యది వ్రణక్షౌళన కషాయమగును. వ్రణాదులను కడుగుట కుపయోగింపబడు కషాయము వ్రణక్షౌళన కషాయమనబడును.

—| ఆననక్షౌళన కషాయము. |—

క॥ ఇమ్ముగ నెనిమిది భాగలు

సమ్మతముగ ద్రవ్యమునకు సల్పుచు నలరం ।

దొమ్మిదవ భాగ మిగులగ

నెమ్ము ముఖక్షౌళనాఖ్య నొందుచు గుణమై॥ ౧౬॥

తా॥ కషాయద్రవ్యముల కెనిమిదిరెట్లు యుదకమును జేర్చి అందు తొమ్మిదవభాగము మిగులునట్లు గాచిన నదియ ముఖక్షౌళన కషాయ మనబడును.

వాపు మొదలగు వ్యాధులయందు ముఖమును కడుగుట కుపయోగింపబడు కషాయము ముఖక్షౌలన కషాయమని యెరుంగునది.

—(అభ్యుష్ణజలకషాయము.)—

క॥ విమలమగు ద్రవ్యములకున్

అమరగ సమమానజలము లలరించి త్రిభా ।

గము శేషింపగ గాచిన

నమలత నుష్ణాధికాఖ్య నందగ జెల్లున్ ॥

౫౭॥

తా॥ స్వచ్ఛములగు కషాయద్రవ్యములకు సమముగ నుదకములజేర్చి మూడవభాగము మిగులునట్లు గాచిన నదియ అభ్యుష్ణజలకషాయమగును. స్వేద నాదులకై యుపయోగింపబడు కషాయము అభ్యుష్ణజలకషాయ మనబడును.

—(వస్త్రీకషాయవిధి.)—

క॥ వస్త్రీకషాయమునకు బ్ర

శస్త్రంబగు నష్టభాగజలములు దగ వి ।

న్యస్తము జేయుచు నేడవ

వ్యస్తపుభాగంబు మిగిలి వరలగ గాచన్ ॥

౫౮॥

తా॥ కషాయద్రవ్యమున కెనిమిదిభాగముల యుదకముబోసి అంశేడవ భాగము మిగులునటులగాచిన నది వస్త్రీకషాయమనం బడును. ఆస్తాపనాది వస్త్రీకర్మముల కుపయోగింపబడు కషాయము వస్త్రీకషాయముగ శాస్త్రప్రవేత్తల యభిమతము.

—(వమనకషాయవిధి.)—

క॥ త్రిగుణంబుగాగ సలిలము

దగగూర్చుచు చిక్కగాచి తద్దయు సగమున్ ।

మిగిలిన చోటను ఖ్యాతం

బగు వమనకషాయసంజ్ఞ నలరారు భువిన్ ॥

౫౯॥

తా॥ కషాయద్రవ్యములకు మూడురెట్లుదకముబోసి సగముభాగము మిగులునట్లుల గాచిన నయ్యది వమనకషాయమనంబడు. వమనమున కుపయోగింపబడు కషాయము వమనకషాయము.

—(రేకకషాయవిధి.)—

క॥ యెనిమిది భాగలు సలిలం

బెనయగ రచియించి గాచి యింపుగ నష్టాం ।

శను డింప నమోఘు విరే

చన వారికషాయ సంజ్ఞసంగతి దనరున్॥

౬౦॥

తా॥ ద్రవ్యంబుల కెనిమిదిరెట్లుదకముబోసి యెనిమిదవభాగము మిగులునట్లు గాచిన నయ్యది రేకకషాయ మనబడును. ఇది విరేచనమున కుపయోగింపబడును.

—(స్నానకషాయవిధి.)—

క॥ అరువది నాలుగు గుణములు

నిరన్తర సలిలంబుగూర్చి హెచ్చుగ గాచన్ ।

బరువడి సగంబు మిగిలిన

నెరి స్నానకషాయ చిహ్ననిర్ణయ మెసగున్॥

౬౧॥

తా॥ ద్రవ్యంబుల కరువదినాలుగురెట్లు యుదకముబోసి సగము మిగులునట్లు బాగుగకాచిన నయ్యది స్నానకషాయ మనంబడును. స్నానంబున కిది యుపయోగింపబడును.

—(పేయకషాయవిధి.)—

గీ॥ గుణము అరువదినాలుగు గూర్చిజలము

చిక్క నష్టావశిష్టంబు చిక్కగాచ ।

పేయ మనుపేర ప్రఖ్యాతి పేర్మిజెందు

నవియు పదునాల్గు భోజనమీరితములు॥

౬౨॥

తా॥ యవాఃకూడ్రవ్యంబుల కరుబడినాలుగురెల్లు జలములజేర్చి యెని
మిదవభాగము మిగులునట్లు కాచిన నయ్యది పేయకషాయంబగు. పేయా
దులయందు జేర్పదగిన కషాయము పేయకషాయ మనంబును.

—(స్నేహకషాయవిధి.)—

గీ॥ సేకసమకృత్యయుక్తమై స్నేహ మొప్పు
కతన పాకంబు తోడుత గల్పుకున్న ।
రహిదగు చతుర్దశ ప్రకారంబు లెల్ల
దేజరిలు శాస్త్రప్రద్యత్యదీరితములు॥

౬౩॥

తా॥ స్నేహకషాయవిధియు సేకకషాయవిధి ననుసరించియుండును.
ఇదియును కషాయపాకంబులం దొకటిగ జేర్చిన కషాయములు పదునాలుగు
విధములనుండును. స్నేహపాకముల కుపయోగింపబడు కషాయము స్నేహ
కషాయముగ నెఱుదురు.

—(చరకమతమున కషాయభేదములు తద్విధులు.)—

సీ॥ దగు సేకమునకు నర్థప్రమాణము గాచ
స్నేహంబునకు పాదశేష మమరు ।
నలరు పానకషాయమందున నష్టాంశ
ముల వ్రణమున షోడశాంశకంబు ।
ఐదవభాగ మాస్యక్షౌళనమునకు
షష్టాంశ గండూపసారమునకు ।
వస్త్రీకషాయము వరలు ద్వాదశభాగ
మరయ సప్తవిధంబులనుచు చరక ।
వర్యసమ్మతమిదియగు వరుస దేశ
కాలశక్తిప్రయోగ తత్క్రమము లెరిగి ।

సకలభేషజశాస్త్ర విజ్ఞాననిధులు

బుధులు యోజింపవలయు నీక్వధితరసము॥

౬౪॥

తా॥ సగముభాగము గాచ సేకకషాయంబును నాలుగవభాగముగ గాచ స్నేహకషాయంబును ఎనిమిదవభాగముగ గాచ పానకషాయముగను పదునారవభాగముగ గాచ వ్రణక్షౌలనకషాయంబుగను అయిదవభాగముగ గాచ ఆననక్షౌలనకషాయముగను ఆరవభాగముగ గాచ గంధూషకషాయము గను పండ్రెండవభాగముగ గాచ వస్త్రీకషాయంబుగను నగును. ఇట్లు కషాయంబు లేడువిధంబులనుండు ననిచరకాచార్యుల మతము. ఈవిధానంబు లన్నియు దేశము, కాలము, శక్తి, ప్రయోగము, తత్క్రమము వీనినన్నిటి నెరింగి వైద్యశాస్త్రజ్ఞులు నిశ్చయించుకొనవలయును.

సంస్కృతమున నైదవభాగము శేషమాశ్చ్యోతనకషాయమునకు జెప్పబడియుండ నిచ్చట నాస్యక్షౌలన కషాయమునకది చెప్పబడినది. వస్త్రీకషాయమున కచ్చట ముప్పదిరెండవభాగము మిగులు చెప్పబడియుండ నిచ్చట పండ్రెండవభాగము మిగులు చెప్పబడినది. ఇట్లేవిషయములలో ఇచ్చట భేదము కనుబడుచున్నది.

—(కషాయపాకము.)—

స్త్రీ॥ కొమ్మలు తోళ్లు మాకులు వేళ్లు మొదలైన

సకలాంగములు శుష్కములుజేసి ।

ఖండించి వెసనీళ్ల గడుగుచు తామ్రకుం

భమునైన నాయన పాత్రనైన ।

మృద్భాండమునగాని మెడలోహవలయంబు

గట్టి మృద్గోమయకముల నడుగు ।

తగ మెత్తి యెక్కువ తప్తము గాకుండ

కుండనిండ జలంబు కొమరగూర్చి ।

కఠినమధ్యమమృదుద్రవ్యగరిమలెరిగి
తద్దయునుజేర్చి మానంబు దప్పకుండ ।
మందమధ్యమగాఢాన్ని మహిమవలన ।
గాచిన కషాయ రసము పాకము దనర్చు॥

౬౫॥

తా॥ కొమ్మలు, పట్టలు, చెట్లు, వేళ్లు మొదలైన ఓషధుల యవయవములన్నిటిని బాగుగ నెండబెట్టి ముక్కలుగజేసి శుభ్రోదకముల గడిగి రాగిసంబంధమైనదిగాని యినుము సంబంధమైనదిగాని మృత్సంబంధమైనదిగాని యగు పాత్రమునకు మెడకు లోహకంకణంబుదగిల్చి అధికముగతాపము కలుగకుండ ఆపాత్రమున కడుగున మంటితోగాని పేడతోగానిమెత్తి భాండము నిండుగజలములజేర్చి మృదుమధ్యకఠినవిభాగము ననుసరించి యథామానముగ కషాయద్రవ్యముల నందు జేర్చి మందము మధ్యము గాఢమునను విభాగమునను సరించి అగ్నియందు గాచిన కషాయము పాకమునందును.

—(కషాయపరిమితి జెప్పనప్పటి పద్ధతి.)—

కృష్ణాత్రేయమతము.

గీ॥ మానములు దెల్పనట్టిచో మహితముగను
షోడశగుణోదకంబు చేకూర్చిపాద ।
శేషముగ చిక్కగాగాచి సేవజేయ
రోగములద్రుంచి మంచి యారోగ్యమొదవు॥

౬౬॥

తా॥ కషాయ ద్రవ్యములయొక్కగాని ద్రవముయొక్కగాని పరిమాణమును శాస్త్రకారుడు చెప్పనపు డిష్టపరిమాణయుక్తమగు ద్రవ్యంబునకు పదునారుభాగములు జలములుజేర్చి నాలుగవభాగము మిగులునట్లు బాగుగకాచి సేవించిన రోగంబుల హరించును.

—(జలభిన్నములగు కషాయద్రవముల యుపయోగము.)—

గీ॥ మస్తు మూత్ర పయ స్సరా మండ తక్ర
కాంజి కాన్లురసంబులు క్వాధమందు ।

పోడశగుణంబు గాగ చేగూడిపాద

శేషముగగాచ సద్గుణ స్థితిదనర్చు॥

౬౭॥

తా॥ జలముకంటె భిన్నములగుమస్తువు, మాత్రముః పాలు, సుర, మండము, (పదునాలుగురెట్లు జలమున నొకపలము బియ్యముమొదలగునవి బోసికొచినజావ), తక్రము (పెరుగున నాలుగవపాలు జలముచేర్చి సిద్ధముచేయబడిన మజ్జిగ), కాంజికాష్ఠము, మాంసరసము, ఇవి కషాయంబుల నుపయోగింపవలసె నేని వీనినిగూడ జలమువలెనే ద్రవ్యమునకు పదునారుభాగములుచేర్చి నాల్గవభాగము మిగుల్చుకొనిన మంచి గుణమునిచ్చును.

“క్షీరమస్త్రావనాశానాం పాశోనాస్తి వినాంభసా । తస్తాద్వీర్యం విముంచేత తోయందద్యాచ్చతుర్గుణమ్॥” అనగా పాలు మస్తువు (పెరుగువీద తేటనీరు) ఆరనాళములు వీనితో జలముచేర్చునిచో పాకముకలుగదు. కావున వీనిని కషాయములయందు చేర్చునపుడు ద్రవ్యమునకు నాలుగురెట్లుదకములజేర్చి వానియందుక్షీరాదులను యథాపరిమితములుగ జేర్చిన వీర్యము కలుగును. అని సంస్కృతమున వైపద్యము విషయమున విశేషముకలదు.

— ౨ తైలాదుల వుపయోగింపబడు కషాయము, ౨ —

క॥ పాయక తైలాదులకు క

షాయము గూర్పంగ ద్రవ్య సంతతి సమముం ।

జేయుచు పోడశగుణపా

నీయము సంఘటనజేయ నియతగుణం బే॥

౬౮॥

తా॥ తైలములు మొదలగువానియందు జేర్చు నుద్దేశింపబడిన కషాయమును గాదునపుడు తైలమున నీకషాయముమాత్రమే చేర్చబడునేని తైలమునకు సమ పరిమాణముగు ద్రవ్యసమూహమునకు పదునారు భాగము లుదకముబోసి పైచెప్పబడిన విధముననే కషాయము దింపవలయును.

సీ॥ అదిగాక తైలము లన్యద్రవంబులు

గూర్చుచో మార్దవ క్రూరతతుల ।

నెరిగి ప్రయోగింప నెసగు క్వాథద్రవ్య

తతిస్నేహమునకు తుల్యత బరపక ।

ద్విగుణంబుగాని పొందిక చతుర్గుణమైన

గూర్చి చక్కగగాచ గుణముగల్గు ।

తా॥ తైలములయందు కషాయములేగాక యితరములగు క్షీరాదిద్రవ
ములుగూడ చేర్చబడు నేని కషాయద్రవ్యములను స్నేహమునకు సమముగ నుప
యోగింపగూడదు. ఆద్రవ్యములయొక్క మృదుత్వకఠినత్వములను తెలిసికొని
దానికి తగునట్లు రెట్టింపుగాని నాలుగురెట్లుగాని చేర్చవలయును.

—) సుశ్రుతాచార్యమతమున స్నేహక్వాథము (—

మరి సుశ్రుతాచార్యమతము క్వాథద్రవ్య

మున కష్టగుణజలంబులు ఘటించి ।

చెలగు ద్రవ్యము ద్విగుణంబు స్నేహమునకు

నాలుగవభాగ శేషింప నయముగాచ ।

తా॥ స్నేహంబుల జేర్చుకషాయంబులను స్నేహపరిమాణమునకు ద్విగు
ణముగు కషాయద్రవ్యమునకు నెనిమిదిరెట్లు యుదకముబోసి నాలుగవభాగము
మిగులునట్లు గాచవలయునని సుశ్రుతాచార్యుల యభిప్రాయము.

—) రవిగుప్తమతమున స్నేహక్వాథకల్పనము. (—

ద్రవ్యమునకు చతుర్గుణోదకము పాద

శేషముగ గాచ నిదియొక్క సిద్ధమతము॥

౬౯॥

తా॥ క్వాథద్రవ్యపరిమితికి నాలుగుభాగముల నీటినిజేర్చి నాల్గవ
భాగము మిగులునట్లు గాచ దగునను నిది యొకసిద్ధుని మతము.

—(ఆర్ద్రప్రయోగము.)—

గీ॥ శుష్కములు దెల్పులేకున్నచోట నార్ద్ర
కంబు లినుమడి యోజింప గల్గుగుణము ।

తా॥ స్నేహకషాయంబులయందు శుష్కద్రవ్యముల నుపయోగింప విధింపబడినపు డాశుష్కములు దొరకకుండునని యార్ద్రములగు నాద్రవ్యముల ద్విగుణముగ జేర్చ గుణము గల్గును.

—(త్రివిధతైలములు.)—

షోడశాస్త్ర చతుర్గుణాంశక్రమముల
త్రివిధమగు తైలములు తుద దేటపరతు॥ ౭౦॥

తా॥ షోడశగుణము అష్టగుణము చతుర్గుణమునని తైలంబులు త్రివిధంబులైయుండును. వాని వివరమునంతయు నీతుద వివరింతును.

గీ॥ దోషములులేక శుభము చతుర్గుణంబు
మహితమగు నష్టగుణరీతి మధ్యమంబు ।
దవిలి యధమక్రమంబు షోడశగుణంబు
మలయు నుత్తమ మధ్యమాధమంబు లనగ॥ ౭౧॥

తా॥ అందు చతుర్గుణతైలము దోషమేమియులేక శుభగుణములు గలిగియుండుట నుత్తమము, అష్టగుణముల పరిమితిని తీయబడినది మధ్యమము, పదునారవభాగముగ దీయబడినది యధమంబగు, నిట్లు వీనియందు నుత్తమ మధ్య మాధమపద్ధతి యేర్పడియుండును.

—(మతభేదమున నుపయోగింపబడు ద్రవ్యముల పరిమాణము.)—

సీ॥ అలచతుర్గుణ పక్షమందు తైలమునకు
కొమరు ద్రవ్యము చతుర్గుణము లగును ।

తగద్రవ్యమునకు నాలుగు గుణంబులు నీళ్లు

శాస్త్ర సమ్మతమిది శతసహస్ర ।

పాకంబులకునైన బహువీర్యము ఘటించు

స్నేహంబు యోగింప శ్రేష్ఠమగును ।

పలము ద్రవ్యము నాల్గుపలములు నీరంబు

శ్రేష్ఠమా నష్టావశిష్టమైన ।

కఠినముఁ షోడశగుణోదకంబు మధ్య

మమున కష్టగుణోదకం బమరు మృదుల ।

మునకు చతురంశ నీరంబు లొనరగూర్చి

గాచ సద్గుణసంఘ సంఘటన జేయు॥

౭౨॥

తా॥ నాల్గవభాగము దీయ వలయుపద్ధతియందు తైలంబునకు నాలుగు రెట్లు పరిమాణముగల ద్రవ్యంబున నాద్రవ్యపరిమాణంబునకు నాలుగురెట్లు జలముల బోయవలయును. ఇట్లు దీసిపోసిన కషాయ మాతైల మనేక వేలపాకంబులు చేసినను వీర్యము తగ్గకయుండును. ఇదియొకమతము. స్నేహంబులకైనచో పలము ద్రవ్యమున నాలుగుపలముల యుదకముబోసి యెనిమిదవభాగము మిగులునట్లు కాచవలయును. ఇదియు నొకమతము. మరియు కఠినద్రవ్యములకు పదునారురెట్లు జలములను మధ్యమద్రవ్యముల కెనిమిదిభాగముల నీరమును మృదులద్రవ్యములకు నాలుగురెట్లు జలములను జేర్చికాచిన కషాయములు చాలసుగుణముల నిచ్చును. ఇది కొందరిమతము.

—(ఔషధభేదముచే పాకకాలభేదము,)—

నీ॥ పన్నెండు దినము లొప్పగు చేవచెక్కలు

సప్తవారములు గాచంగ వేళ్లు ।

తీగలు తగ మూడు దినములు శాక జా

తులు పుష్పదళకందములు ఫలములు

లశునముస్తానాగరములు ముద్గకుళ్ళుత్థ
మాషకయవలాజమాంసములును ।

ఒకనాడు గాచంగ నొప్పు పత్రము లేక
యామంబు దుంపలు యామయుగము ।

పూలు యామత్రయంబు నాల్ జాలు తోళ్ళు
పంచయామంబు ఫలములు పాలుకలియు ।

వస్తువులు నీళ్ళుగలుపక మసలబెట్ట
దగదు నలుమడినీళ్ళు గూర్చంగవలయు॥ 23॥

తా॥ స్నేహముకొరకగు కషాయంబులు గాచునెడ చేవచెక్కల
వేసి గాచవలసియుండెనేని పండ్రెండుదినములు కాచవలయును. వేళ్ళు ఏడు
దినములును తీగలుమూడుదినములును గాచవలయును. కూరదినములును పూవులు
అకులు దుంపలు పండ్లును ఉల్లి, తుంగముస్తలు, శొంఠి, పెసలు, ఉలవలు,
మినుములు, యవలు, పేలాలు, మాంసములును ఒకదినమున గాచవలయును.
అందు ఆకులొక్కజామును దుంపలు రెండుజాములును పూవులు మూడుజాము
లును పండ్లేదుజాములును గాచిన చాలును. కషాయద్రవ్యంబుల పాలు జేరి
యున్నను నీళ్లు నాలుగు భాగములుచేర్చి కాచవలయును. (పాలకు నాలుగురెట్లు
నీరమును జేర్చక కషాయము గాచబడినచో పాలయందుగల స్నిగ్ధాదిగుణము
లతిశీఘ్రముగ శపింపబడి మాడిపోవును. మరియు పాలయందలి స్నిగ్ధాది
గుణముల శక్తియు తైలాదులకు జేరకయుండును. గాన తైలాదిపాకంబుల
జేర్చు కషాయాదులతో సామాన్యముగ క్షీరములను జేర్చవలయునని బోధించు
పరిభాష ననుసరించి నాలుగురెట్లుదకమును చేర్చవలెననియె పారిభాషకుల
యభిప్రాయము.)

—(అనుక్తమాంస పరిమితి.)—

గీ॥ బూను సమము మాంసమానంబు దెల్పని

యెడల స్నేహమునకు నుదకమితియు ।

నుడువనట్టియెడల బడయు పోడశగుణ

మానసలిలమొదవు మాంసమునకు॥

౨౪॥

గీ॥ మాంసమునకు నుదక మానంబుదెల్పని

తరి చతుర్గుణంబు దాల్పవచ్చు ।

స్నేహపాకమునకు జెలగు మాంసకషాయ

మటులె చమురు ద్విగుణ మైదనర్చు॥

౨౫॥

క॥ ఇతర కషాయంబుల సం

గతి స్నేహముతోడ సమముగా మాంసము ని ।

శ్చితమైన గుణము గాచుట

చతురవశేషంబు రెండు స్థలములయందు॥

౨౬॥

తా॥ స్నేహపాకవిధియగుదు మాంసంబునకు ప్రమాణమునుజెప్పక నెద్ది యేని ప్రయోగము జెప్పబడియెనేని ఆంధ్రద్రవ్యమగుటచే ద్విగుణముగ జేర్చక స్నేహమునకు సమముగ జేర్చవలయును. మాంసప్రమాణమునుజెప్పి జలప్రమాణమును జెప్పనిచో మాంసమునకు పదునారురెట్ల పరిమితిగల జలముల జేర్చవలయును. మాంసమానంబును దెల్పక యుదకమానముగూడ దెల్పని యోగముల యందు స్నేహమితి ననుసరించి యేర్పడియుండు మాంసమునకు నాలుగురెట్లు జలముల జేర్చవలయును. స్నేహపాకవిధియం దితరకషాయముల జెప్పక కేవల మాంసకషాయమును మాత్రము జెప్పినపుడు వైజెప్పబడినటులనే స్నేహమునకు నాలుగుభాగములు మాంసకషాయము జేర్చవలయును. అది యెటులగునన్నను తైలమునకు ద్విగుణంబగు మాంసంబున అష్టభాగజలంబులజేర్చి చతుర్భాగా

వశేషితంబగు కషాయంబు జేర్పవలయును. ఇతరద్రవ్యముల కషాయముతో గూడ మాంసకషాయము జేర్పవలయునెడల అట్టి కషాయంబునకు స్నేహ సమానంబగు మాంసంబును జేర్చుట గుణకరము. ఇచ్చటను చతుర్భాగావ శేషంబుగ నే కషాయంబును కాచవలయును.

—(మతాంతరమున ఓషధిపాక ప్రకారము.)—

క॥ అడుగున దృఢమూలాదులు
నడుమను మధ్యమపు చర్మనాళాదులపై ।
కడుమృదువు లైన దళముల
నడరింపుచు గాచ గుణమహత్వముజెందున్ ॥ ౨౨॥

సీ॥ శాస్త్రాక్తరీతి వంచనజేసి యశాషధం
బులుజేయ సుగుణమండలము జెడును ।
పానకషాయంబు పరిపాటి కిదిగాదు
గాన.....

తా॥ మొదట నడుగుభాగమున దృఢములగు మూలములు మొదలగు నవియు తరువాత కొంతయుడికిన పిమ్మట నడుమ పట్టులుకాడలు మొదలగు మృదుద్రవ్యములను మూడుభాగములు కాగినపిదప మైన అకులు మొదలగు మిగుల మృదువులగు ద్రవ్యములును వేయుచు గాచిన సుగుణముకలుగును. శాస్త్రపద్ధతికి భిన్నముగ యశాషధములజేసిన ఔషధగుణము చెడును. గాన పానకషాయంబుల పద్ధతికిది తగదని యెరుంగవలయును.

—(కషాయమింకిపోయినప్పటి కృత్యము.)—

.....కషాయంబు గాఢవహ్ని ।

నింకిన మున్నుబోయించిన జలముల

సగముంచి చిక్క గాచంగ గుణము ।

వెనుకనింకిన మరి వినము తోడసమంబు

తా॥ గాఢముగు నగ్నియందుండునపుడు పొరబాటున కషాయమిగిరి పోయెనేని ప్రథమమునబోసిన జలముయొక్క పరిమాణంబున సగము పరిమాణముగల జలంబులబోసి బాగుగకాచిన గుణకరముగనుండును. తిరిగి రెండవసారి కూడ యిగిరె నేని విషముతో సమానమై కషాయ మనుపయుక్తమగును.

—(పరిమాణములు చెప్పబడనపుడు చేయవలసినరీతులు.)—

పాక్యమానము స్నేహ పాకమందు ।

పల్కకుండిన నలుమడి కల్కమునకు

చమురొదపు దానికంత కషాయమెసగు ।

తా॥ స్నేహపాకవిధియందు పాకముచేయదగిన పదార్థముల పరిమాణమును జెప్పకపోయినచో కల్కమునకు నాలుగుభాగములు స్నేహమును దానికి నాలుగురెట్లు కషాయమును జేర్చునగును. ఇది శౌనకమతము.

స్నేహమున కల్కమానంబు జెప్పనితరి

నాలుగవభాగ స్నేహంబునకు ఘటించు॥

౭౮॥

సీ॥ దనరునారవభాగ తైలమ్మున కషాయ

మష్టమ భాగకం బమరుచుండు ।

స్వరసకషాయకం బరయంగ కలియని

తైలంబునందున తైలమునకు ।

నష్టమాంశము కల్కము.....

తా॥ కషాయాదులు చేర్చబడు స్నేహమునకు చెప్పబడు విధియందు వానివాని పరిమాణము చెప్పబడదేని స్నేహమునకు నాలుగవభాగము కల్కమును ఆరవభాగము కషాయమును యెనిమిదవభాగము స్వరసమును చేర్చవలయును. కషాయాదులు చేరని స్నేహముయొక్క విధియందు కల్కమానము చెప్పబడనియెడల తైలమున కెనిమిదవభాగము చేర్చుకొనవలయును. ఇది

యిచ్చటి పద్యమువలన నేర్పడు తాత్పర్యము. ఈవిషయము సంస్కృతమున మరియొకవిధముగ నగుపడుచున్నది. ఎట్లన? “శ్నేహేసిద్ధతి శుద్ధాంబు నిష్కాభస్వరస్వైక్రమాత్ । కల్కస్యయోజయేదంశం చతుర్థం వృష్టమృష్టమమ్ । శ్నేహేసిద్ధతిశుద్ధాంబు నిష్కాభస్వరస్వైర్వి నా । దుగ్ధతక్రేచధాన్యాష్టే కల్కస్వరసవద్భవేత్ ॥” శుద్ధజలములుగాని కషాయముగాని స్వరసముగాని చేర్చి తైలము సిద్ధముచేయబడునపు డట్టితైలమున చేర్చబడు కల్కపరిమితి చెప్పబడనియెడల ఆతైలము శుద్ధజలములు చేర్చబడునేని తైలమున నారవభాగముగను; కషాయము చేర్చబడునేని తైలమున నారవభాగముగను; స్వరసము చేర్చబడునేని తైలమున నెనిమిదవభాగముగను కల్కమును చేర్చవలయును. అట్లుగాక తైలమున శుద్ధజలముగాని కషాయముగాని స్వరసముగాని చేర్చబడక యితరములగు పాలు తక్రము ధాన్యాశ్లుము మొదలగునవి చేర్చి సిద్ధముచేయబడునేని అట్టి తైలమున కల్కపరిమాణము చెప్పకుండిన స్వరసకషాయయోగము నందువలెనే తైలమున నెనిమిదవభాగముగ చేర్చుకొనవలయును. ఇట్టి సంస్కృతశైలికి భిన్నమగు నాంధ్రపద్ధతికి మూలమును ఈ వైద్యశిఖామణి యేగ్రంథాధారమున నేర్పరచెనో దెలియకయున్నది. లేక శోధకప్రమాదమున నిటుల గలిగియుండవచ్చును.

—(అనుక్త కల్క కల్పనము.)—

.....అలకషాయద్రవ్య

ములజెప్పి కల్కంబు దెల్పుకున్న

నాకషాయద్రవ్య మదికొంత గూర్పంగ

కల్కంబుదెల్పిన.....

తా॥ శ్నేహపాకవిధియందు కషాయద్రవ్యముల జెప్పి కల్కద్రవ్యముల జెప్పకుండిన నాకషాయద్రవ్యములనే కల్కంబునకును కల్కద్రవ్యముల దెల్పి కషాయద్రవ్యముల దెల్పకుండిన వానినే కషాయంబునకును గూర్పవలయును.

.....కాథమస్తు

పులుప్రయోగింప నలుమడి జలములుంచి

గాచి నాలవభాగ చిక్కగ కషాయ ।

మగు చతుర్భాగమొసగ స్నేహంబునకును

పాలు తైలసమంబుగా బడయవచ్చు॥

౭౯॥

తా॥ కషాయముగాని మస్తువుగాని స్నేహమున ప్రయోగింపబడున పుడు కషాయద్రవ్యమునకు నాలుగుభాగముల జలమునుబోసి నాలుగవభాగము మిగులునట్లు బాగుగకాచి యాకషాయమును తైలంబునకు నాలుగవభాగముపయోగింపనగును. పాలు జీర్ణవలయునెడల తైలమునకు సమభాగముగ నుపయోగింపవలయును.

—మతాంతరము. —

క॥ నాలవభాగము కల్కము

తైలంబునకుఁ ఘటింప తద్దయు గుణముఁ ।

మేలుగ నలరింపుచు ని

ర్మూలము గావించు రోగము లసారముగఁ॥ ౮౦॥

తా॥ స్నేహపాకవిధియందు కల్కప్రమాణము చెప్పబడనపుడు తైలంబునకు నాలుగవభాగము కల్కముజేర్చి పాకముజేసిన రోగముల బలమును తగ్గించి గుణకరముగ నుండునని కొందరిమతము.

—మరియొకమతము. —

క॥ చమురున పాల్ రెట్టి కషా

యము ద్విగుణంబునకు నొదవు నాచమురున క ।

ల్కము జెల్లును నాలవభా

గము నొక్కమతాంతరప్రకారంబిదియుఁ॥

౮౧॥

తా॥ ప్రమాణములు తెలుపబడని స్నేహవిధియందు తైలంబునకు ద్విగుణంబుగ పాలును, తైలంబున నర్థభాగము కషాయంబును, స్నేహంబున నాలవ పాలు కల్కంబును చేర్చవలయునని మరయొకమతము.

—(తైలంబుల జేర్చు పాలప్రమాణము.)—

గీ॥ తైలమునకు పాలు తగగూర్పగ గుణంబు
కతన తైలసమము గాగబెట్ట ।
పలయు రక్తపిత్త వాత దోషాదుల
ద్విగుణమాన మెసగ దేజరిల్లు॥

౮౨॥

తా॥ తైలంబులయందు పాలను చేర్చుట మిగుల గుణకరముగ నుండును. అట్లు పాలను జేర్చునపుడు తరుచుగ స్నేహంబునకు సమభాగముగ చేర్చవలయును. మరియు రక్తపిత్తము వాతరోగము మున్నగు వ్యాధుల కుపయోగింపబడు తైలంబులయందు పాలను తైలంబునకు ద్విగుణంబుగ చేర్చవలయును.

—(స్నేహరోపణక్రమము.)—

మ॥ వరుసం గల్కము స్నేహముం ద్రవము ద్రవ్యంబున్ భిష
కృత్ప్రవై । ఖరి శుద్ధంబగు పాత్రలో నునిచి పాకాగార
మం దిష్టకా । భరితంబై వసులోహసంభరితమై బాటించు
నుర్వీస్థలి । ఇరవొందం గ్రమవహ్నిగాచ గుణముల్
హెచ్చున్ మహూదారమై॥

౮౩॥

తా॥ స్నేహంబుల గాచునపుడు శాస్త్రప్రధతిననుసరించి పరిశుద్ధంబై వెలయుచుండు పాత్రంబున క్రమముగ కల్కము స్నేహము ద్రవద్రవ్యములు ఇతరద్రవ్యములు వీనినన్నింటినిచేర్చి పాకస్థానమున ఇటుకలచేతను స్పటికాని మణులు లోహము మొదలగువానిచేతను నిర్మించబడియుండు భూభాగమున

నాపాత్రమునునిచి క్రమాన్నిచే స్థితిచెడకుండునట్లు కాచిన సుగుణము లధికములై విలసిల్లును.

క॥ నయము లెరింగి మహామత్సా
హయుతుండై వైద్యుడగ్నయే స్వాహా య ।
గ్నయ ఇదమని దగబల్కుచు
జయమొదవగ హామవిధులు సలుపగవలయు॥౮౪

తా॥ వైద్యుడు శాస్త్రసీతుల బాగుగ దెలిసికొని పూర్ణమగు నుత్సాహముతో కూడినవాడై స్వకృత్యంబుల జయము కలుగుటకై “ అగ్నయే స్వాహా అగ్నయఇదంనమమ ” అను మొదలగు మంత్రములచే హోమములజేసి కార్యము నుపక్రమింపవలయును.

—(కట్టెల గుణదోషములు.)—

క॥ శిథిలములై క్రిమిసంఘ
వృధితములై చర్మవృతములై ధ్వనిధూమ ।
ప్రథితములౌ సమిధలు నౌ
షధముల గావింప దగవు సారములేమి॥ ౮౫॥

తా॥ వాతాతపవర్షంబుల జిక్కినవియగుటచే లోభాగమంతయు నూలి పోయి దృఢముగా నుండనివియు, పురుగులు ప్రవేశించి కొట్టివేయబడినవియు, మైన తోలుకలిగియుండునవియు, కాలనపుడు చిటపటయను ధ్వనికలుగ జేయునవియు, పొగ రాజునవియునగు కట్టెలు సారహీనము లగుటచే నౌషధముల జేయుట కుపయోగింపవు.

శా॥ జ్వాలాసంభరితంబులై పటువులై ఛాయాసమేతంబులై ।
శీలోదారములై నిరంతరములై స్నిగ్ధంబులై సద్గుణో ।

ద్వలయంబై రవధూమవర్జితములై దీపించు నిధ్మంబులన్ ।
శీలత్వంబున భేషజంబు సలుపం జెన్నారు తేజంబునన్ ॥౮౬॥

తా॥ జ్వాలనుకలుగజేయు గుణము బాగుగకలిగియుండునవియు, దృ
ఢములగునవియు, చేవరంగుకలవియు, స్వస్వభావ మధికముగనుండునవియు,
పురుగులుకొట్టుట పూలిపోవుట మొదలగువానిచే కలుగు సందులులేనివియు,
చమురుగలిగినవియు, సద్గుణముకలవియు, శబ్దమును పొగయులేక యుండు
నవియు నగు కట్టెలచే మంచి శీలముగల వైద్యు డౌషధంబుల వండిన నవి
తేజస్సు కలిగియుండును.

క॥ తానెరుక గలిగి వైద్యుడు
నానావిధశాస్త్ర విధులు నడుపుచు మదిలో ।
నానంద మొదవ నౌషధ
మానియమము గాగజేయ మాన్యతబడయున్ ॥ ౮౭॥

తా॥ యోగ్యుడగు వైద్యుడు మంచిజ్ఞానముకలిగి అనేకవిధములగు
శాస్త్రములయొక్క పద్ధతులనడపుచు మనస్సునందుత్సాహము కలుగుచుండ
నియమముతో నౌషధములజేసినచో గౌరవపాత్రుడగును.

క॥ అనిదెలిపిన మార్గంబుల
ననయము వినయము మనంబు నంకురిలంగన్ ।
వినిపార్యతి భూతపతిన్
వినుతింపుచు మీదిక్రమము విననడుగుటయున్ ॥ ౮౮॥

—(ఆశ్వాసాంతము.)—

మ॥ కరుణానీరగభీర నీరధిసుతాకల్యాణవిస్తారభా ।
స్వర వేదాంతవిచారగోచర మరుద్వారావనాధార భా ।

సుర శృంగారరసైకధార జలదస్తోమాసితా కారభూ ।

సురమందార రమాస్తదార త్రిశిరఃకోణీ భృదింద్రాలయా॥

క॥ కరుణారసవరుణాలయ

ధరణీధరదేవ చక్రధర సకలజగ ।

చ్ఛరణా భవతరణా నల

చరణా నిఖిలాఘహరణ సరసాభరణా॥

౯౦॥

క॥ హరి నారాయణ దామో

దర కృష్ణ ముకుంద చక్రధర సౌవర్ణాం ।

బర పురుషోత్తమ కేశవ

గరుడధ్వజ పద్మనాభ కమలానాథా॥

౯౧॥

మ-కో॥ దేవతారిపువర్గశిక్షణ దీనమానవరక్షణా ।

శ్రీవధూహృదయూనురంజక సేవకాఘవిభంజకా ।

భావజన్మసహస్రసుందర పాలితేశపురందరా ।

త్మావరోత్తమ సౌఖ్యదాయక సర్వలోక విధాయకా॥

గద్య॥ ఇది శ్రీవేంకటేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధోభయవిధికవితారసా

మోదశుక బహుపాదకులకలశజలధిశీతపాద శరణ్యా

పాదనందన వేంకటాచార్యవీరచితంబగు భేషజకల్పం

బను వైద్యశాస్త్రంబునందు పూర్వోక్తప్రమాణవిని

యోగవర్ణనంబును ఆర్ద్రద్రవంబులకు ద్వైగుణ్యాకథనం

బును కుడవాదిమానంబులకు ద్వైగుణ్యసామ్యవచనం

బులును పలంబునకు చతురష్టసువర్ణనిర్ణయంబును పల

ప్రస్ఫుతాంజలిప్రమాణంబులకు ద్వైగుణ్యానిషేధంబును
 చరకమతంబును అష్టభాగకషాయంబునకు ద్వైగుణ్యా
 త్యంతనిషేధంబును తదుదాహరణంబును ఖరనాదమ
 తంబును ఆర్ద్రశుష్కములకు అలాభప్రతివిధానంబును
 వాశాఘృతాది సిద్ధాంతసంఖ్యానంబును ద్రవంబునకు
 సామనిరామభేదవివరణంబును తద్ద్వైగుణ్యాసామ్యసం
 ధానంబును సామనిరామంబులకు ప్రస్థభేదంబును ప్రస్థం
 బునకు తౌక్యమాగధకనీయసంస్కృష్టి దాక్షిణాత్యాది
 మతప్రకారంబును తత్ఫలనిర్ణయంబును మాగధతౌక్య
 ప్రస్థకరణప్రకారంబును గజతురగచికిత్సాదిమతనిషే
 ధంబును జలకాంజికఫలమూలమృచ్ఛిలామధుఘృతా
 దులకు విశేషప్రస్థమాననిరూపణంబును పంచకషాయ
 తారతమ్యంబును తల్లక్షణప్రతిపాదనంబును స్వరస
 చూర్ణాదివిశేషంబును మతాంతరంబున కషాయప్రకా
 రంబును దేశకాలాదివిమర్శనంబును కషాయద్రవ్యపాత్ర
 ప్రవేశాదివర్ణనంబును తత్సేవాలక్షణంబును రుచ్యర్థ
 వస్త్యంతరభక్షణప్రకారంబును శీతోష్ణప్రకర్షంబును
 అహర్నిశాసేవావిధానంబును ప్రతివాపాదివిధానక్ర
 మంబును చతుర్దశకషాయభేదవర్ణనంబును తద్భాగవర్ణ
 నంబును ద్రవకాఠిన్యాదిప్రతిపాదనంబును అనుక్తమాన
 కథనంబును ఆర్ద్రశుష్కప్రయోగంబును ఉత్తమమధ్య

మాదివర్ణనంబును తైలకషాయాదులకు భాగనిర్ణయం
బును ద్రవ్యాదిప్రయోగంబును క్షీరకషాయాదిభేదం
బును కషాయంబునకు మహానసవర్ణనంబును హేమామ
ప్రకారంబును ఇంధనసామీచీన్యవర్ణనంబును నన్నది
తృతీయాశ్వాసము సంపూర్ణము.

తా॥ ఈవిధముగ దెలుపబడిన వైద్యపద్ధతుల నన్నిటిని మనసున విన
యమంకురించుచుండగా విని పాఠ్యతి పై వైద్యకపద్ధతుల నడుగుటయు
ఈశానుండిట్లనియె.

ఇతి శ్రీమన్మహీశూర మహారాజధానీ మధ్యవిద్యోతమాన సర్వతోభద్ర దివ్య
రత్న సింహాసనాధీశ్వర శ్రీమద్రాజాధిరాజేత్యాది బిరుదావళి విరాజమాన

శ్రీశ్రీకృష్ణరాజసార్వభౌమ సంస్థానాస్థానాయుర్వేద విద్వద్వైద్య

ప్రకాణ్ణ శ్రీమద్రాజకీయ సంస్కృత మహాపాఠశాలాయుర్వేద

మహాపాధ్యాయ అగరం. పుట్టస్వామిశాస్త్రి చరణారవిద్వ సంసే

వాసమాసాదితాయుర్వేదవిద్యా సత్సంప్రదాయ గౌతమగోత్ర

విరాజమాన దీవ్యన్వవాయ శ్రీకృష్ణమాచార్యపాత్ర కోదండ

రామాధ్వరి దౌహిత్ర రామకృష్ణార్య రాజ్యలక్ష్మ్యమ్భ

తనూభవ సకల సహృదయ విధేయ శ్రీమత్పంచమజార్జి

చక్రవర్తి ప్రదత్త “వైద్యరత్న” బిరుదావళి విరాజ

మాన “ఆయుర్వేదమార్తాండ” భిషజ్మణి,

పండిత గోపాలాచార్య విరచితంబైన

“ప్రకాశిక” యను భేషజకల్పాంధ్ర

తాత్పర్యమున తృతీయాశ్వాసము

స మా ప ము.

చ తు ర్థా శ్వా స ము.

—(0)—

మొదటి మూడాశ్వాసములయందును క్రమముగ తైల లేహ్య ఆసవ అరిష్టముల పాకములకావశ్యకములగు ఓషధి మాన మానవినియోగవిశేషముల వివరించి యీయాశ్వాసమున తత్తత్పాకవిధానమును చెప్పచున్నాడు.

క॥ శ్రీమన్నారాయణ సం

గ్రామమహీభీమ పూర్ణ కామ పయోద ।

శ్యామ భువనాభిరమ్యమ

హామహిమపలాస వేంకటాచలవాసా ॥

౧॥

గీ॥ అవధరింపుము శీతమహాచలేంద్ర

నందనికి నిట్లుబల్కె బాలేందుమాళి ।

తైలలేహ్యధిపాకవిధానరీతు

లెల్ల వినుపింతు వినుము నగేంద్రకన్య॥

౨॥

తా॥ ఓపార్వతీ! తైలములు లేహ్యములు మొదలగువాని పాకవిధానమున గలుగు పద్ధతులన్నియు తెలియజెప్పెద వినుమని యీశ్వరుడు గౌరి కిట్లులనియెను.

—(తైలద్రవ్యముల పరిమితి జెప్పనితరి చేయవలయు విధులు.)—

సీ॥ తైలంబునకు బహుద్రవములం దెల్పి మా

నము దెల్పకున్న స్నేహమున కవియు ।

నలుమడి గూర్ప రంజిలునని కొన్నిశా

స్త్రములు దెల్పు స్నేహసహముగానె ।

పంచద్రవముల శ్రత్యేకమని కొన్ని

గుణమిచ్చు నిబ్బంగి గూడుకొనిన ।

నుదకమానము దెల్పుకున్న క్వాభ్యద్రవ్య

ములకు చతుర్గుణంబులు ఘటించి ।

చిక్క గాచి చతుర్భాగ శేషమొప్పు

తత్ప్రమాణంబు దెల్పని తరిని స్నేహ ।

మునకు నాలుగుగుణంబులు నునుపవచ్చు

మైని ద్రవములుదెల్పిన భంగి దనరు॥

౩॥

తా॥ తైలంబులయం దుపయోగింపవలయు ద్రవద్రవ్యంబుల ననేక ముల జెప్పి వానిపరిమాణమును దెల్పనిచో ఆద్రవములమొత్తము చమురునకు నాలుగురెట్లుగ చేర్చవలయునని కొన్ని శాస్త్రములయందు చెప్పబడియున్నది. అయిదుద్రవములు చేర్చవలయునని చెప్పబడినప్పు డొక్కొక్కటియు స్నేహ మునకు సమముగ చేర్చవలయునని కొన్ని శాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి. (అనగా అయిదు ద్రవములవరకుమాత్ర మొక్కొక్కటి స్నేహసమముగాను అంత కెక్కువద్రవములనైనచో ద్రవములన్నియుచేరి తైలమునకు నాలుగురెట్లును ఉండవలయుననుట.) ఈపద్ధతి గుణకరమైనది. కషాయంబుల కుదకపరిమాణము జెప్పబడకుండిన కషాయద్రవ్యములకు నాలుగురెట్లు నీళ్ళజేర్చి నాలుగవభా గము మిగులునట్లు కాచవలయును. తైలంబుల జేర్చు నాకషాయమునకు పరిమితి జెప్పబడక పోయినయెడల చమురునకు నాలుగురెట్లు చేర్చవచ్చును. ఇదియు పంచద్రవములవలెనే గుణకరము.

— మతాంతరములు. —

చ॥ చెలువుగ వైద్యబుద్ధి వికసింపగ నొక్క మతాంతరస్థితి ।

దెలిపెదద్రవ్యమానములు దెల్పనివేళలస్నేహసంఖ్యకు ।

నలుమడి నీళ్లు పోడశగుణంబులు గూరిచి పాద శేషము ।

కొలదిగ గాచి తైలమునకుం దగునట్టి చతుర్గుణంబిడ ॥౪॥

ర్వీ తా॥ వైద్యబుద్ధివికసించి వ్యాప్తమైయుండుటకు మరియొక మతమును దెల్పెదను. తైలపాకవిధియందు కషాయద్రవ్యముయొక్క పరిమాణము దెల్పనియెడల స్నేహద్రవ్యముయొక్క పరిమాణమునకు నాలుగురెట్లు కూర్చవలయును. అట్టి కషాయద్రవ్యమున స్నేహమునకు పదునారుభాగము లుదకముంజేర్చి నాలుగవభాగము మిగులునట్లుకాచి యాకషాయంబును స్నేహంబునకు నాలుగురెట్లు చేర్చవలయును.

ర్వీ ఘృతతైలాదులయందు చేర్చబడు ద్రవములు ద్రవ్యములు మొదలగు వానికి తత్తద్యోగములయందు పరిమితులం జెప్పనపుడు చేయదగినీతులు తెలియుటకు చరకాదుల జ్ఞాపకముల నాధారపరచుకొని కొన్ని పరిభాష లేర్పరుపబడియున్నవి. అట్టి పరిభాషలు కొన్ని ఈ యాశ్వాసమున మూడవపద్యము మొదలు పదునెకండవ పద్యమువరకు వివరింపబడియున్నవి. అందుకొన్ని చోట్ల గ్రంథకర్తయొక్క పొరబాటువలననూ (అట్లనుటకు వీలులేదు) వ్రాయసగాండ్లలోపముననో ముద్రాపకుల యజ్ఞతచేతనో మరియేకారణముననో గాని మూలమునకును జ్ఞాపకములకును భేదముగ కనుబడుచున్నది. అట్టివిషయములను చర్చించుట వ్యాఖ్యాతకు ధర్మమగుటచే నిచ్చట కొంచము వివరించెద. నాలుగు, ఐదు పద్యములయందు “ద్రవ్యమానమును చెప్పనిచోటుల స్నేహపరిమితికి నాలుగురెట్లుద్రవ్యములును పదునారుభాగములు జలములునుచేర్చి నాలుగవభాగముగ కషాయముకాచి అట్లు తైలమునకు నాలుగురెట్లుగ నేర్పడిన కషాయమును తైలంబుల చేర్చుకొనవలయును. పాలకును స్వరసమునకును ద్వైగుణ్యము యుక్తమైనది. ఇందులకు జ్ఞాపకము మహాకల్యాణఘృతము.” అని యొకవిధము నిర్ణయింపబడినది. సంస్కృతమున “వైద్యబుద్ధివికాసార్థమిదమన్యత్ప్రకాశ్యతే । క్వాథ్యానామాషధానాంహి ప్రమాణంయత్రనోదితమ్ । చతుర్గుణంచనిర్దిష్ట మన్యత్క్షీరాదికంద్రవమ్ । కషాయోప్యోషధానాంహి తత్రకార్యంచతుర్గుణమ్ । ఉదాహరణమత్రేష్టం మహాకల్యాణకంఘృతమ్॥ ” “ఏవమేవోషధానాంహి ప్రమాణంయత్రనోదితమ్ । ద్విగుణంచనిర్దిష్ట మన్యత్క్షీరాదికంద్రవమ్ । కషాయోప్యోషధానాంహి ద్విగుణంమా

క॥ ఇటువలె నౌషధ మానము

ఘటియింపగ జెల్లుద్విగుణ గతిపాలకగున్ ।

బటువైన స్వరసమునకుం

దిటముగ కల్యాణఘృతము దృష్టాంతమిటన్ ॥ ౧౧ ॥

నమిష్యతే । వాశాదికంజ్వరేప్రోక్త మత్రోదాహరణంస్మృతమ్॥” “చరకోక్తమగు మహాకల్యాణ ఘృతోదాహరణ జ్ఞాపకముచే అనుక్తపరిమాణముగు క్వాథద్రవ్యమునకు స్నేహచాతుర్దణ్యమును అట్టి ద్రవ్యములవలన సిద్ధముచేయబడిన కషాయమును ఇతరములగు తీరాదిద్రవములును స్నేహమున ప్రత్యేకముగ చతుర్దణితములుగ నుండవలయుటయు నేర్పడుచున్నది. మరియు వాశాదిఘృత జ్ఞాపనచే అనుక్తపరిమాణములగు కషాయద్రవ్యములకు స్నేహద్వైగుణ్యమును వానికషాయమునకును ఇతరములగు తీరాది ద్రవములకును ప్రత్యేకముగ స్నేహద్వైగుణ్యమును యుక్తమని యేర్పడుచున్నది.” అనునిష్ఠయమగుపడుచున్నది. ఇట్టి సంస్కృతాంధ్ర విభాగముల రెంటిని పరిశీలించినచో సంస్కృతమున రెండువిధములగు చరకయోగములను దాహరణముగ గ్రహించి చాతుర్దణ్య ద్వైగుణ్యరూపముచే రెండువిధములగు అనుక్తపరిమాణ విధుల నిర్ణయించుటయు నాంధ్రమున కల్యాణఘృతోదాహరణముచే కషాయకౌషధములకు స్నేహచాతుర్దణ్యమును స్వరసతీరములకు ద్వైగుణ్యమును నిర్ణయించబడియుండుటయు కాననగును. వీనివినిశ్చయమునకై మహాకల్యాణఘృత యోగమునుచూచిన నందిట్లుగుపడుచున్నది. “ఏభ్య ఏవస్థిరాదీని జలేపక్తైకవింశతిమ్ । రసేతస్త్రికౌపచేత్సర్పిః ఘృష్టితీరచతుర్దణమ్॥” “కల్యాణఘృతమున చెప్పబడిన ద్రవ్యములనుండి ముయ్యాకుపొన్న మొదలగు నిరువదియొక్క ద్రవ్యములను గ్రహించి వానికషాయమున ఘృతమునకు నాలుగురెట్లు ఆవుపాలతోగూడనేయింజేర్చి వండవలయును,” ఇట్లే వాశాఘృతమున “వాసాంగుడూచీం..... పక్త్యాతేనకషాయేణ పయసాద్విగుణేనచ॥

తా॥ ఈవిధముగనే స్నేహంబున జేగ్గుదగు పరిమాణము జెప్పబడ నపుడు పాలకును స్వరసకషాయంబునకు స్నేహపరిమితికి ద్విగుణంబుగ పరిమాణమును గల్పించుట యుక్తము. ఇట్టివిధికి చరకమున జెప్పబడిన మహాకల్యాణఘృతయోగము ఉదాహరణము.

గీ॥ పాలుద్రవము కషాయంబు బల్కకున్న

చెల్లు క్వాథసమానంబు స్నేహమునకు ।

ద్రవ్యము చతుర్గుణంబు నుదాహరణము

దగునుకీర్తింప సహచరతైల మిచట॥

౬॥

విపచేద్ధృతంజీగ్జ్వరాపహమ్॥” “వస, తిప్పతీగ మొదలగువాని కషాయమును పాలను ఘృతమునకు ద్విగుణముగ జేర్చి ఉక్తద్రవ్యకల్పమును వైచికాచవలయును.” ఈయోగములును సంస్కృతోక్తవిభాగమునే యనుసరించుచున్నవి. ఆంధ్రమునమాత్రము మహాకల్యాణఘృతజ్ఞాపితమగు క్షీరచాతుర్గుణ్యము చెప్పబడనేలేదు. మరియు పైఘృతముచే క్షీరస్వరసములకు ద్విగుణ్యము సూచితమైనదని చెప్పబడియున్నది. పిదప నారవపద్యమున “అచుక్తమగు పాలు ద్రవము కషాయము వీరియొక్క పరిమాణము క్వాథమునకు సమానముగ నుండవలయుననియు క్వాథ్యద్రవ్యము స్నేహమున చతుర్గుణితముగ నుండవలయుననియు దీనికి సూచకము సహచరతైలోదాహరణమనియు చెప్పబడినది. దీనివలన క్వాథమును క్షీరాదిద్రవములును పరిమాణము చెప్పబడునపుడు స్నేహమునకు నాలుగురెట్లుకలవిగ నుండవలయునని యేర్పడుచున్నది. ఇది మహాకల్యాణఘృతమువలన సూచితమైన విషయముగ సంస్కృతమున వెనుకచూపబడియున్నదిగదా? చరకమున చెప్పబడిన సహచరతైలయోగమున “సహచరతులాయాశ్చరసే తైలాశ్శకంపచేత్ । మూలకల్కార్ద్రశపలం దత్వా క్షీరంచతుర్గుణమ్” “తులాపరిమితమగు సహచర (ములుగోరింట) కషాయమున ఆశకపరిమితమగు తైలమును వైచి అందు పదిపలముల కల్కములను నాలుగురెట్లు పాలునుచేర్చి కాచవలయును” అని చెప్పబడియున్నది. దీనికిని వైజెప్ప

తా॥ పాలుగాని యితరద్రవములుగాని స్వరసములుగాని పరిమాణము చెప్పబడనపుడు కషాయంబునకు సమముగ చేర్చుకొనతగినవి. కషాయద్రవ్యము యొక్క పరిమితి స్నేహంబునకు నాల్గురెట్లుండును. ఈ విధికి దృష్టాంతరముగ వాతచికిత్సయందు వివరింపబడిన సహచర్మతైల ముదాహరించదగినది.

క॥ మునుపు దెల్పిన క్వాథము

దనరంగా ఘృతమునకును దగునినుమడిగా ।

నెనరింప ద్రవము లీగతి

ఘనతరముగ గూర్చుకొనము ఘటియించువెనక ॥ ౭॥

క॥ అమలత నిది వాశాదిఘృ

తమునం దెలుపంగ బడియె.....

బడియుండుదానికిని సూచ్యసూచక భావమేమియు నగుపడుటలేదు. దీనికి సంస్కృతభాగము “యత్రౌషధంకషాయోపి ద్రవంక్షీరాదికంత్రయమ్ । ప్రమాణేనయదానోక్తం స్నేహస్యోక్తంతువాభవేత్ । తుల్యక్వాథేన దాతవ్యం తత్రక్షీరాదికంద్రవమ్ । కర్తవ్యంచతథా తచ్ఛయథాస్నేహచతుర్థణమ్ । గౌల్మికోమిశ్రకస్నేహః ఉదాహరణమత్రసిః॥” “స్నేహమునకు ప్రమాణమునుచెప్పి ఔషధ కషాయ క్షీరాదిద్రవములకు ప్రమాణము చెప్పబడనపుడు స్నేహమునకు చతుర్థణముగ క్వాథమును దానికి సమముగ క్షీరాదిద్రవములను చేర్చుకొనవలయును. దీనికిదాహరణము మిశ్రకఘృతము” అని చెప్పబడియున్నది మిశ్రకఘృతయోగమునను “త్రివృతం.....
...../ జలేచతుర్థణైపక్త్వా చతుర్భాగస్థితంరసమ్ । సర్పిరేరండజౌతైలం క్షీరంచైకత్రసాధయేత్” అని చెప్పబడియున్నది. ఇది కొంతవరకు వైపద్యమున కనుకూలముగు సూచకముగ నగుపడుచున్నది ఇట్లు “ఏవం వై ద్విగుణం స్నేహోత్త్రిగుణేన చ కీర్త్యతే । క్షీరాదికేద్రవేకార్యం కషాయగ్రహణంతథా॥” అను సంస్కృతభాగ మిచ్చటి యేడవపద్యమునకు సరియగుచున్నది.

తా॥ ఇట్లే ఘృతపాకవిధియందు పరిమాణము దెలుపబడని కషాయంబులను ఘృతమునకు ద్విగుణంబుగ జేర్చవలయును. ఇట్లు తైలంబులయందు ద్రవంబుల సధికముగ జేర్చిన నయ్యది యధికగుణకరమై వెలయును. ఈవిషయము జ్వరచికిత్సయందు దాహరింపబడిన వాశాది ఘృతముయొక్క యోగమున ప్రకటింపబడినది.

—(సామాన్యముగ స్నేహపాకకాల పరిమితి.)—

.....దగ నౌషధముల్ ।

తమతమ సత్వము విడుచుకొ

గ్రమముగ నై దారు వాసరంబులు గాచక॥ ౮॥

తా॥ సామాన్యముగ నౌషధములు అయిదారుదినములు కాచినచో బలమునువిడుచును. కావున కల్కకషాయాదులతో గూడియుండు స్నేహంబును అయిదారుదినములు కాచవలయును.

—(ద్రవభేదమునుబట్టి స్నేహపాకకాలభేదము.)—

సీ॥ కల్కంబు క్వాథంబు కలిసిన తైలంబు

వండంగదగు నేడు వాసరములు ।

క్షీరంబునకు రెండుజెల్లు దినత్రయ

కలి చల్ల మూత్రంబు క్వాథమస్తు ।

నిజరసంబులు గూర్చ నెరికషాయము పాలు

కల్కంబు గలుప చొక్కముగ నైదు ।

కాని యాంధ్రమున నిందులకు వాశాదిఘృత ముదాహరణముగ నీయబడినది. సంస్కృతమున నది యగుపడదు. ఇట్టి భేదములన్నియు వ్రాతప్రతులయందలి భేదముచేతనో ముద్రాపకుల పరిశీలనారాహిత్యమువలననో కలిగియుండవచ్చుననియు పాఠకు లిందలి యుక్తాయుక్తతలను చర్చింతురనియును తలచి గ్రంథ విస్తరభీతిచే నింతట విరమించుచున్నాడను.

జలముతోగూడి వాసరపట్కము ఘటించు

నులవలు ముస్తలు నుసిరికాయ ।

పెసలు మినుములు వెల్లుల్లి పేలములును

శుంఠి క్వాథ మపుడెగాచ సాబగునందు ।

కల్కమున పాలుతైలంబు గలిపి రెండు

దివసములు వండ గుణములు తేజరిల్లు॥

౯॥

తా॥ స్నేహంబులయందు కల్కములుగాని కషాయములుగాని కలిసిన నట్టి తైలముల నేడు దివసములు కాచవలయును. పాలుగలిగిన తైలంబులు రెండుదినములు వండవలయును. కలి, తక్రము, మూత్రము, క్వాథము, మస్తువు, స్వరసము, వీనితోచేరినపుడు మూడుదినంబులు పక్వము జేయవలయును. వడబోసిన కషాయము కల్కము పాలు వీనితోగూడిన నైదుదినములు కాచదగును. శుద్ధోదకముతోగూడిన నారుదినంబులు కాచవలయును. ఉలవలు తుంగముస్తలు, ఉసిరికకాయలు, పెసలు, మినుములు, తెల్లగడ్డలు, పేలాలు, శుంఠి, వీనికషాయముచేరిన నపుడు కాచినంతన పక్వమగును. కల్కంబునందు పాలనుగాని తైలంబునుగాని చేర్చి కాచవలసియుండెనేని రెండుదినములు కాచినగుణకరమగును.

— మతాంతరము. —

సీ॥ పేలముల్ మినుములు పెసలు నుల్వలు శుంఠి

వెల్లుల్లి కొతిమర్లు విరులు యవలు ।

మాంస మప్పుడెగాచ మహితహా దగునందు

నునిచి తైలం బొకదినము వండ ।

కలిమస్తు రసతక్రములు గల్పుతైలంబు

దినయుగంబు ఫలంబు తిగదుంప ।

తోళ్ళుగాచగ మూడు వేళ్ళు సప్తకమగు

చేనచెక్కలు ద్వాదశావధికము ।

లప్పటి కషాయమున నండనెప్పు తైల
యొకదినము మూడుదినముల నెనరదాన ।
తగుదినత్రయి సప్తక ద్వాదశములు
కాచుదానికి దినసప్తకంబు దనరు॥

౧౦॥

తా॥ పేలాలు, మినుములు, పెసలు, ఉలవలు, శుంఠి, వెల్లుల్లి, దని
యాలు, పూవులు, యనలు, మాంసము వీనిక షాయంబును తైలంబుల జేర్చ
వలయు నేని యప్పుడేకాచి క షాయము దీయవలయును. అట్టిక షాయంబు తైలం
బునజేర్చి యొకదినము వండుటచితము. మరియు కలి, మస్తువు, మాంసరసములు,
తక్రము యివి జేర్చి సిద్ధముజేయు తైలంబులు రెండుదినములు వండవల
యును. పండ్లు, తీగలు, నుంపలు, పట్టలు వీనిక షాయములు తైలంబుల జేర్చ
వలయునెడల మూడుదినములుకాచి క షాయము దీయవలయును. వేళ్ళు యేడు
దినములును చేవచెక్కలు పండ్రెండుదినములును కాచి క షాయము దీయవల
యును. అందు అప్పుడు దీయబడు లాజాది క షాయములు తైలమున జేర్చిన
వెనుక నొకదినమును, మూడుదినములు కాచబడిన ఫలాదుల క షాయములు
చేర్చిన తైలంబులు మూడుదినములును, ఏడుగాని పండ్రెండుగాని దినములవరకు
కాచబడిన మూలములయొక్కయు సారములయొక్కయు క షాయములు చేర్చ
బడిన తైలములు ర్వి యేడుదినములును కాచవలయును.

క॥ ఇదియు మతాంతర మీగతి

గదితంబై శాస్త్రభేదగతులు దనర్చున్ ।

మది నెరుక గలిగి వైద్యుడు

సదమలతఁ బాకరచన సల్పగవలయు॥

౧౧॥

తా॥ ఈ వైద్యబడినది యొకమతము. ఈతీరుననే ఆయాతంత్రముల
యందు వేరువేర జెప్పబడి శాస్త్రమార్గములు భిన్నములై యున్నయవి. వైద్య

ర్వి ఇచ్చట సంస్కృతమున పంచదివసములు చెప్పబడినవి.

డాయాతంత్రములయందలి పద్ధతుల బాగుగ నెరింగి యుక్తగతి పాకముల నెరవేర్చవలయును.

—) స్నేహోపరోపణము. (—

క॥ స్నేహోపరోపణక్రమ

మూహగ కడు శాస్త్రసమ్మోక్షులవైద్య ।

వ్యూహభ్యంతరసంభృత

మోహము బాయంగ నూక్ష్మముగ వివరింతున్ ॥౧౨॥

తా॥ శాస్త్రములయందు జెప్పబడియుండు పద్ధతులననుసరించి వైద్యులయందుండు సందేహములణంగునట్లు పూర్ణమగు నూహతో స్నేహంబుల సిద్ధముచేసి దింపుపద్ధతుల నెరింగింతును.

మ॥ తనకు సౌఖ్యమొసంగు నాసనమున తద్వైద్యుడు ప్రాజ్ఞుఖిం । బు నుదగ్వక్త్రమునైన గూర్చుని ఫణాస్ఫూర్తి సమావృత్తసా । ధనదర్శి న్నడుగంటకంచెడకయు దగ్ధసితింగాశ జ । క్కనగాద్రిష్టచు గాచగావలయు బాకంబొప్పు పర్యంతమున్ ॥ ౧౩॥

తా॥ ఆయాస్నేహంబులు పాకంబుననుండి దింపుసమయము తటస్థమగునపుడు వైద్యుడు తనకు మిగుల సౌఖ్యమునిచ్చు మంచియాసనమున తూర్పుమొగముగ గాని యుత్తరముఖముగ గాని గూరుచుండి పాముపడగవంటి యాకారంబుగలిగి గుండ్రనిచిప్పగల గరిటతో తైలము అడుగంటకయు మాడకయు చెడకయు నుండులాగున జక్కగ కలియద్రిష్టచు పాకమగునంతవరకు కాచవలయును.

—) స్నేహపాకలక్షణము. (—

క॥ నిష్పలపై బోసినచో

చప్పుడులేకయె సుగంధసంగతి నెరయన్ ।

ఎప్పుడు వ్రేలికి నంటక

యొప్పునదియె పాకమునుచు నూహింపదగున్ || ౧౪ ||

తా॥ వండబడిన తైలంబున కొంతదీసి నిప్పులపై బోసినపుడు చిటపట
యను ధ్వనిలేక మంచివాసనగలదై తైలంబునందలి కల్కము నెత్తినలిపిన
వ్రేలి కంటుకొనక యుండెనేని తైలము పాకమున బడినదని యెరుంగదగును.

“ఘృతస్య ఫేనోపరమః తైలస్య చ తదుద్భవః ।

లేహస్య తంతుమత్తా ప్సమజ్జనం శరణం నచ ॥”

“నేతికి నురుగులగుటయు నూనెకు నురుగుకట్టుటయు లేహమునకు
తీగలుసాగుచు నీశ్వయందు వైచిన విడిపోక మునుగుటయు పాకములు”
అని సంస్కృతమున విశేషముగలదు.

—) పాక భేదంబులును వాని లక్షణములును. (—

స్త్రీ॥ చక్కనై మృదుఖరచిక్కణంబు లనంగ

పాకత్రయం బుదు ప్రథమ మమరు ।

చెయ్యంట కల్కంబు చిక్కణంబగు మైన

ముంబలె కల్కంబు ముద్దగట్ట ।

ఖరపాక మిసుకతో సరిసరిగా నున్న

మృదువు నస్యంబునకొదవు ఖరము ।

నభ్యంగనంబున కమచు చిక్కణమది

వస్త్రగట్టంగ ద్రావంగ దగును ।

సుశ్రుతంబున వస్త్రకిజూపె ఖరము

నామదోషంబు లగ్నిమాంద్యములు బుట్టు ।

పాకమతియైన పక్వంబుగాక యున్న

వ్యాధులు పరంపరారీతి నవతరించు ||

తా॥ స్నేహంబుల పాకంబులు మృదువు లనియు ఖరము లనియు చిక్కణంబు లనియు మూడువిధంబుల నుండును. అందు పాకము చేయ బడియుండు స్నేహమునందలి కల్కభాగము వ్రేలి కంటుకొను స్థితియం దుండిన నట్టిపాకము మృదుపాక మనంబడును. స్నేహంబునందలి కల్కము ముద్దగట్టి మైనమువలెనుండిన నయ్యది చిక్కణపాకము నాబడును. మరియు కల్కము చేతితో నలుపదగి యిసుకవలె గరగరలాడుచుండిన ఖరపాక మనం బడును. వీనిలో మృదుపాకయుక్తంబగు తైలంబు నస్యంబుల కుపయోగింప దగును. ఖరపాకముగలది అభ్యంగమునకును చిక్కణపాకవిశిష్టము వస్త్రీయం దుపయోగించుటకును సేవించుటకును ఉపయోగింపవలయును. సుశ్రుతాచార్యులు ఖరపాకము వస్త్రీకుపయుక్తమని నుడివెను. మరియు పాక మధికమైన అజీర్ణవ్యాధులను అగ్ని మాంద్యమును కలుగజేయును. పాక మల్పమైన పరంపరగ రోగములం గలుగజేయును.

క॥ పాకము వచ్చుట దైవము

గాకం దెలియంగ దరముగాదిది కతనన్ ।

పాకము మహాప్రయత్నము

చేకొని వైద్యులకు నెరుగజెల్లును బుద్ధిన్॥ ౧౬॥

తా॥ తైలంబులకు గలుగు పాకములయొక్క స్థితిగతులు దైవంబు నకుందక్క నితరులకు దెలియ శక్యముగాకయుండును. గాన వైద్యుడు మంచి బుద్ధి నుపయోగించి పాకపద్ధతులను మహాప్రయత్నంబున తెలిసికొనుట యుక్తము.

—) స్నేహపీడనక్రమము. (—

సీ॥ పతిపుత్రవతిచేత బాలికచేనైన

గోమయంబున భూమి కొంతయలికి ।

ముగ్గులనిడి విప్రముఖ్యుల బూజించి

లలి చతురశ్రమండలమొనర్చి ।
 అష్టదిక్పాలుర నర్పించి పూర్ణకుం
 భముబెట్టి యెడమ వస్త్రమున జుట్టి ।
 విఘ్నేశ్వరుని నిల్పి ప్రీత్యాదు లష్టది
 క్కులనుంచి గూర్చిన శాలనడుమ ।
 నేత దీపముగావించి గీతవాద్య
 నాదములు మ్రోవ నప్పత్రమీద నునిచి ।
 క్రొత్తవస్త్రమునంబట్టి కొద్దికొద్ది
 వడపుచును యుగ్మదండంబు విడువదగును॥ ౧౭॥

తా॥ సువాసినియు పుత్రవతియునగు యువతిచేగాని కన్యకచేగాని
 సనుపరిమితంబుగనుండు భూమిని గోమయముచే నలికించి ముగ్గులు మొదలగు
 వానిచే నలంకరించి బ్రాహ్మణులు మొదలగువారిం బూజించి నలుచదరముగ
 మండలముంగల్పించి అష్టదిక్కులయందు నష్టదిక్పాలుర నావాహనాదులచే
 పూజించి ఆమండలంబున నెడమభాగంబున కుంభము నొకదానినుంచి దానికి
 వస్త్రంబునుజుట్టి విఘ్నేశప్రతిష్ఠాపనమాచరించి తూర్పుమొదలుకొని ఎనిమిది
 దిక్కులందును క్రమముగ వడ్లు, కండులు, పెసలు, ఉలవలు, అనుములు,
 మినుములు, ఆలచందలు, నూవులు అను నీయష్టధాన్యంబుల నునిచి వాని
 నడుమ నుంచబడిన బియ్యముపై నేతితో దీపమునుంచి మంగళవాద్య
 ములు మ్రోగుచుండ నాకుంభమునునిచి నూతనవస్త్రము నాకుండపైజుట్టి
 దానిలోనికి కాచబడియుండు తైలమును వడపి జంటకొయ్యతో మెల్లగ నా
 తైలంబును కుండలోనికి విడువనలయును.

—(తైలపాకదోషములు.)—

ఉ॥ చిరుగులులేనియుక్ మడతజేయని దట్టపుక్రొత్తవస్త్రమున్ ।
 బరువడిగూర్పగాదగును బాన ద్రవింపుచు నున్న కోకయున్ ।

జరిగినమంచివాసనల జెందకయున్న డుగంటమాడుచో ।

నరయగరోగవంతునకు నాయువులేమి నెరుంగజెల్లెడిన్ ॥౧౮॥

తా॥ స్నేహంబుల వడపోయునపుడు బానకు చినుగులు లేనిదియు మడతలు వేయబడనిదియు దట్టమగునదియునగు నొక నూతనవస్త్రమును గట్టి వలయును. తైలంబును పీడించుసమయమున వస్త్రము చినిగినను బాన చిట్లువడి కారినను సువాసన రాకుండినను తైల మడుగంటుటకాని మాడుటగాని సంభ వించినను తైలము నుపయోగింప నుద్దేశింపబడిన రోగి యూయుద్ధాయము దృఢముకానిదని యెరుంగదగును.

—) వడపోయదగని ఘృతములు. (—

గీ॥ తిక్త షట్పల గుగ్గులుతిక్త వాశ

పంచగవ్యంబు సుకుమార మంచితముగ ।

దాధికంబును వడబోయ దగవు రూక్ష

కృశతి నష్టేంద్రియులుగాని కుశలులకును॥

౧౯॥

తా॥ రూక్ష గుణముకలవారును మిగుల చిక్కినవారును నష్టేంద్రి యులును కాక దృఢముగనుండువారి కుపయోగించునపుడు తిక్తకఘృతము, షట్పలఘృతము, గుగ్గులుతిక్తఘృతము, వాశాఘృతము, పంచగవ్యఘృతము, సుకుమారఘృతము, దాధికఘృతము వీనిని వడపోయకనే యుపయోగింప వలయును. నై కనుపరచబడిన వ్యాధులుకలవారికి వడపోసి యుపయోగింప వలయును.

—) తైలరక్షణము. (—

సీ॥ ఇబ్బంగి నెడపోయ నింపారు తైలమిం

చుక హుతాశన వినాయక దినేశ।

ముఖుల కాహుతిజేసి ముమవంబు బంగారు

వెండి మృణ్మయమేని వెలయుపాత్ర ।

లోనుంచి గూనకు లోహకంకణ మణి
 మాలికల్ మెడగట్టి మదగజేంద్ర ।
 కుంభమందున తైలకుండ గట్టిగనుంచి
 బ్రాహ్మణాశీర్వాద భాషణములు ।
 ఛత్రచామర భేరి కాశంఖమురజ
 తతులుమ్రోయంగ భవనప్రదక్షిణంబు ।
 దిరిగి యుత్తరమున దూర్పు దిక్కునైన
 దాచదగు నొక్క మంగళస్థలమునందు॥

౨౦॥

తా॥ వైజేప్పంబడిన తెరంగున బాగుగ నొడబోసి సిద్ధముచేసి యుం
 చిన తైలంబున గొంతభాగమెత్తి అగ్ని హోత్రుడు, వినాయకుడు, సూర్యుడు
 మొదలగు దేవతలనుద్దేశించి హోమముజేసి తక్కిన తైలమునంతయు మట్టికుండ
 యందున నొక వెండి బంగారు పాత్రంబులయందుననో బోసి లోహముచే
 చేయబడిన కడియము మణిమాలికలు మొదలగువాని నాపాత్రపుమెడకు తగి
 లించి యాతైలపాత్రంబును గజకుంభస్థలమున నుంచి ఛత్రచామరాదులు భేరి
 మొదలగు మంగళవాద్యములు మొదలగు వైభవంబులతో గృహప్రదక్షిణము
 చేయించి యారోగ్యశాలయం దుత్తరమునగాని తూర్పునగాని యాపాత్ర
 మును భద్రపరచి యుంచవలయును.

క॥ ఎరుగక శాస్త్రోక్త క్రమ

మరమర గావింప వస్తు వర్థము పట్లన్ ।

నెఱవిధులు తప్పుచోటన్

జెరుచున్ భూతములు క్రియల సిద్ధులనెల్లన్॥ ౨౧॥

తా॥ అజ్ఞానంబున శాస్త్రోపదేశముల మార్చినను ద్రవ్యధనముల విషయ
 మగు విధులను లోభాదులవల్ల విడిచినను భూతంబులు క్రియవలన కావలసి

యుండు కార్యసిద్ధిని తెరిచివేయును. కాన విధుల నతిక్రమింపక ద్రవ్యమున కును ధనమునకును లోభమునందక నౌపధముల జేయవలయును.

—(ధన్వంతరిపూజ.)—

మ॥ మదిధన్వంతరి పూజనంబొసగి సమ్యక్జ్ఞాన సంపూర్ణసం ।
మదవైద్యుంగన కాంబరాభరణ శుంభద్ధాన్యరత్నాదులం ।
దుదినర్చించినచో నిరంతరము సంతోషించి సర్వేశ్వరుం ।
డుదయంబిచ్చునిరోగభావమిడు పూర్ణోత్సాహసంపన్నుడై॥

తా॥ ఇట్టి తైలపాకవిధియంతయు ముగిసినపిదప మనస్సున ధన్వంతరికి పూజలనాచరించి వైద్యశాస్త్రమున సంపూర్ణమగు జ్ఞానము కలిగియుండు వైద్యశ్రేష్ఠుని బంగారము వస్త్రములు ఆభరణములు ధాన్యము రత్నములు మొదలగుదానినిచ్చి బూజించినచో సర్వేశ్వరుడగు నాభగవంతుడు లో సంతసమంది అభివృద్ధిని ఆరోగ్యమును కలుగజేయును.

—(లేహ్యములు.)—

గీ॥ తైలపాకవిధులు తగ లేహ్యములయందు
కొన్నికొన్ని గీలు కొల్పజెల్లు ।
జేయదగిన మరివిశేషరీతులు శాస్త్ర
సమ్మతముగ దెల్పి సంగ్రహింతు॥

౨౩॥

తా॥ తైలపాకంబులయందు చేయదగు ప్రక్రియలలో కొన్నిటిని లేహ్యములయందుగూడ నుపయోగింప జెల్లును. అట్టి సామాన్యవిధుల విడిచి విశేషముగ లేహ్యముల కేర్పడియుండు విధులను శాస్త్రప్రథతి కనుగుణముగ నిచ్చట కూర్చెద.

—(లేహ్యవివరణము.)—

గీ॥ ఆసవము మాక్షికంబు లేహ్యంబు గుడము
జెప్పనెప్పు సరిష్టాఖ్యజెంది రెండు ।

భేదములనుండు నవి లేహ్యపేయము లన

నాద్యమగు సాంద్ర మంత్య మచ్ఛత్వమొందు॥ ౨౪॥

తా॥ ఆసవము, మాక్షికము, లేహ్యము, గుడము, అరిష్టము అను నీ నామంబు లేకాన్ధకములై యుండును. ఇట్టి నామసమూహముచే చెప్పబడు నది లేహ్యమనియు పేయమనియు రెండుతెరంగుల గలిగియుండును. అందు లేహ్యము ముద్దగను పేయము ద్రవముగను నుండును.

క॥ పాకమువలనక సుగుణో

ద్రేకము గావించు లేహ్య మిటువలె గుణముల్ ।

లేక ఫలమిడదను పేయము

పాకానుగుణత్వమొదవి ఫలమిడునదియున్॥ ౨౫॥

తా॥ లేహ్య మధికమగు పాకమునందును గాన సుగుణముల నధికముగ కలుగజేయును. పేయ మిద్దానివలె గుణము నీయజాలదు. అదియు బాగుగ పాకము నందెనేని పాకానుగుణంబుగ ఫలంబుల నిచ్చును.

గీ॥ వారిమితి దెల్పకున్న ద్రవ్యమున కదియు

పదిగుణంబులు గావింప బరిధివిల్లు ।

అమలముగ లోహపాత్ర లేహ్యంబులందు

గూర్పదగు నృణ్మయమునైన గూర్పంగవచ్చు॥ ౨౬॥

తా॥ అరిష్టపాకంబుల నుపయోగింపవలయు కషాయంబునకు జలపరి మాణ మావిధియందు దెలుపబడనిచో కషాయద్రవ్యంబులకు పదిరెట్లు చేర్చు కొనవలయును. అరిష్టాదుల పచనంబున లోహపాత్రము నుపయోగించుట యుత్తమము. లేనిచో మృణ్మయపాత్రము నుపయోగింపవచ్చును.

—(మృచ్ఛాంధ దృఢీకరణము.)—

క॥ సీసపురేకులు ముందుగ

భాసురసంగతుల నూరుపలముల నిగురన్ ।

నాసిగను గూర్చి గాచుట

చే సాంద్రతగూన బలముజెంది దృఢంబౌ॥

౨౭॥

తా॥ లేహ్యదుల వండుట కుపయోగింపబోవు భాండము దృఢముగ నుండుటకై ముందుగ నాకుండయందు నూరుపలముల నీసపుముక్కలుబోసి కుండనిండుగ నీరుంచి బాగుగ నిగురునటులగాచిన కుండయొక్క యవయవము లన్నియు నిబిడంబులై దృఢముగ బలము కలిగియుండును.

—(జలమానములు వాని యుపయోగము.)—

గీ॥ చెల్లు భాండభైషజ్య సంస్మృష్టలనగ

మూడువిధముల జలమానములును లేహ్య ।

తైలములు జేయువేళ క్వాఢంబుజేయు

వేళ నీమానములు గూర్ప వెలయుబోవు॥

౨౮॥

సీ॥ పాత్రశుష్కతచేత బరగిన ద్రవ్యశు

ష్కతచేత జలమింకుకతన భాండ ।

మానంబు పాబడ్డచోను పాదాంశంబె

పాదంబు భైషజ్యపాలు కెచ్చు ।

పలచతుష్కము దగుప్రస్థంబునకు గూర్ప

సంస్మృష్టిమానంబు శాస్త్రరీతి ।

పరగ ముప్పదిరెండు పలముల కుంచంబు

సలిలంబు గూర్చంగ సంఘటించు ।

ప్రస్థమానంబు రెట్టించి పాదభాగ

పలములను గూర్పగా నెనుబది పలములు ।

నిట్టికుంచంబు గొందరు రెట్టిగొనక

ఫలము లిరుబది గూర్తురు పైసిమితుల॥

౨౯॥

తా॥ భౌండమానమనియు, భైషజ్యమానమనియు, సంస్కృష్టిమానమనియు ముత్తైరంగులగు జలమానములు కలవు. వీనిని తైలారిష్టముల కుపయోగింపబడు కషాయముల గాచనెడ నుపయోగించు టావశ్యకము. ఆమానముల పద్ధతి యెట్టిదనిన? పాత్రంబులయందు ద్రవద్రవ్యములు చిరకాలముండిన నందు కొంతభాగమింకి తరిగిబోవును. అట్టి భౌండసంబంధముగు తరుగుడును పూర్తిజేయుటకై నధికముగ నుపయోగింపబడు జలముయొక్క పరిమితికి భౌండమానమని పేరు. ఇట్టి భౌండమానముకొరకు తైలారిష్టముల కుపయోగింపబడు కషాయము గాచనపుడు భౌండము లోహమయముగాని ప్రాతదిగానియైనచో నియమితపరిమాణముగు జలంబులకు నాలుగవభాగము నధికముగ జేర్చవలయును. భౌండము క్రొత్తదై మృణ్మయమైనచో నింక నధికముగనే జేర్చవలయును. ఇట్లే జలంబులయందు దనేకద్రవ్యముల జేర్చునపు డాద్రవ్యములు కొంతనీటి నింకునట్లు జేయును. అట్టిదానిని పూర్తిజేయుటకు చేర్చబడుదానికి భైషజ్యమానమని పేరు. ఈభైషజ్యమానముకొరకును నియతములగు జలంబులలో నాల్గవభాగంబు నధికంబుగ జేర్చవలయును. మరియు అనేకప్రస్థముల పరిమాణముగల ద్రవంబుల జేర్చవలసియుండెనేని కొలుచునపుడు ప్రతిసారియు ప్రస్థంబున (కుంచమున) గొంత యంటుకొనిపోవును. అట్టి తరుగును పూర్తిచేయుటకు జేర్చబడునది సంస్కృష్టిమానమని చెప్పబడును. ఈమానముకొరకు ప్రతిప్రస్థమునకును నాలుగుపలము లధికముగ జేర్చవలయును. ఇట్లగునపుడు శాస్త్రపద్ధతి ననుసరించినచో జలంబుల కొలతకు ముప్పదిరెండు పలముల పరిమాణముగల ప్రస్థము నుపయోగింపవలయును. ఇట్టి ప్రస్థమును “ద్విగుణంయోజయేద్దార్ద్రం కుడవాదితథాద్రవమ్” అను శాస్త్రవిధి ననుసరించి రెట్టించి షాదభాగంబులగు జలమానంబుల నధికముగ జేర్చిన నేర్పడు నెనుబది పలములను ప్రస్థమునకు పరిమాణముగ నేర్పరచుకొని తైలారిష్టముల కషాయంబుల కుపయోగించుకొనవలయును. ఇట్టిపద్ధతి నవలంబించినచో జలమధికమగునుగాన ముప్పదిరెండుపలముల పరిమితిగల కుంచంబునకు జలమానము నకుగాను ఇరువదిపలము లధికముగ జేర్చి యేబదిరెండు పలముల పరిమాణము

గల ప్రస్థమును పైకషాయంబుల కుపయోగింపదగునని కొంద రాచార్యులు నుడివెదరు.

—(అరిష్టకషాయ పాకక్రమము.)—

క॥ సారంబులు మూలంబులు

నారయకొమ్మలును తోళ్ళు నాకులు కాయల్ ।

గూరిచి నిరుబది దినములు

నారని మంటలనుగాచ నమలతరంబౌ॥

౩౦॥

తా॥ పై జెప్పబడిన క్రమంబున పరిమాణము నేర్పరచి చేవలు దుంపలు కొమ్మలు పట్టలు ఆకులు కాయలు మొదలగు కషాయద్రవ్యముల నన్నిటిని మృదుకఠినాది భేదంబులనెరిగి వెనుకజెప్పబడిన చొప్పున కాలనియమమును పాకనియమమును అనుసరించి చేర్చుచు నిరువదిదినములు విడువక కాచుదుండిన స్వచ్ఛమగు నరిష్టమున కుపయోగించు కషాయమేర్పడును.

—(మతాంతరము.) —

క॥ ఇరుబదియైదు నరిష్టము

నిరుబది రెండై నదినము లింపగు గాచక ।

నెరిపడు నెనిమిది మధ్యమ

మరయగ పదునారు మృదులమగు వస్తువులక॥ ౩౧॥

తా॥ ద్రవ్యంబులు కఠినములైనచో నిరువదియైదుగాని యిరువదిరెండుగాని దినంబులును ద్రవ్యము మధ్యమమైనచో పదునెనిమిది దినంబులును ద్రవ్యము మృదులమైనచో పదునారుదినంబులును కాచవలయును ఇట్లులైనచో నరిష్టకషాయము గుణకరమని కొందరిమతము.

—(ఆత్రేయమతము.)—

సీ॥ కరకము గలిసిన క్వాథంబు నెలగాచ

నమరు

తా॥ కరకకాయల సంబంధము గలుగునపుడు అరిష్టముల కుపయోగింపబడు కషాయము సారమధికమగుటచే ఒకమాసము దినములు కాచవలయునని యాత్రేయుని యభిప్రాయము.

—(అరిష్టకషాయావతరణము.)—

.....నష్టావశేషము జలంబు ।

గాచిచల్లారు వెన్నను వడపోసిక

షాయంబు నల్తాము సంఘటించి ।

పలశతంబు గుడంబుగలిపి పన్నెండుప

దేను నిర్వదియైదు దినములకును ।

త్రైడ్డునగలయంగ ద్రిప్పుచు మెల్లిన

వండంగ దగుచిరం బుండు గుడము ।

రెట్టిగావించ

తా॥ కషాయ కల్పనకొరకుంచబడిన జలంబుల నెనిమిదవభాగము మిగులునట్లు కషాయంబునుగాచి చల్లారినతరువాత ద్రవ్యంబులపిడిచి వడపోసి నాలుగుతూముల (ఒకద్రోణము) పరిమాణముగల యాకషాయంబున నూరు పలంబుల బెల్లమునుచేర్చి గరిటతో మెల్లగ కలియునట్లు కలుపుచు పడ్రెండు లేక పదునైదు మతాంతరంబున నిరువదియైదు దినములవరకు మెల్లగ కాచ దగును. చిరకాలమువరకు నిలువయుండవలయు సర్వస్థంబుల బెల్లంబును వెనుక జెప్పబడినదానికి రెట్టి (రెండునూరులపలములు) గ చేర్చవలయును.

—(బెల్లమునకు శుద్ధి.)—

.....గుడశుద్ధిరీతి ముందు

దెల్పబడిన కషాయంబు దేటపడగ ।

గూడ త్రిఫల కషాయంబు గూర్చిశుద్ధి

సలుపదగు చిత్రమూల కషాయమునను॥

తా॥ ఆయా అరిష్టంబుల జేర్చబడు పాతబెల్లమును వాని వాని కుపయోగింపబడు కషాయంబులయందు జేర్చిన శుద్ధియగును. (అట్లు శుద్ధమైన బెల్లమును అరిష్టపాకంబులయందు చేర్చవగును). లేక త్రిఫలముల కషాయంబునగాని చిత్రమూలపు కషాయమునగాని చేర్చిన బెల్లము శుద్ధమగును.

—(క్రోత్తబెల్లమును శుద్ధిజేయుక్రమము.)—

గీ॥ క్రొత్తబెల్లమైన గూరిచి యినుమడి

చింతబూదినీళ్ళుచేర్చి కలిపి ।

నురుగు వచ్చుదాక బరువడి గాచిన

శుద్ధిబొందు గుడము సొంపుమీర॥

౩౩॥

తా॥ బెల్లము క్రొత్తదైనచో దానికి రెండురెట్లుగ చించాక్షాణోదకము (చింతబెరడును కాల్చి భస్మముచేసి దానిని * తారకల్పమున జెప్పినట్లుల తారముజేసి దానిని యుక్తిగ నీటియందుకలిపి తేర్చిన జలము.) చేర్చి నురుగుకట్టువరకు బాగుగ గాచిన శుద్ధియగును.

“క్వాథాభావే గుడస్యేష్టం జీవంత్యంభసి శోధనమ్ ! ఘాణితీకరణం తుల్యం చిత్రకాంబుద్రవేగుడమ్ ॥” “అరిష్టకషాయంబులగానిచో పాలకూరకషాయంబునగాని చిత్రమూలపు కషాయంబునగాని చేర్చి ఘాణితీకరణము (నురుగు వచ్చునంతవరకు బెల్లమును ద్రవములయందుచేర్చి కాచిన “ఘాణిత” మనబడును) చేయవలయును” అని గుడశోధనప్రకరణమున విశేషము గనబడుచున్నది.

—(తేనెకు శుద్ధి.)—

క॥ క్షీరము నీరంబైనను

తొరంబగు తేనె కెనిమిదోభాగము సొం ।

* మూడవగుచ్ఛము. “మా ఆయుర్వేదపరిభాష” ౧౦౬ పుటలోచూచునది.

పారగ గూరిచి చిక్కగ

నారయ గాచంగ తేనెకది శుద్ధియగున్ ||

౩౪||

తా|| తేనెయొక్క పరిమాణంబునకు నెనిమిదవభాగము పాలనైనను నీటినైనను తేనెయందు గూర్చి నీరు ఇగిరి తేనెమాత్రము మిగులునంతదనుక గాచిన నదియ తేనెకుశుద్ధియగును.

శుద్ధిచేయబడునపుడు తేనెయొక్క పాకమునుగూరించి “మధుశేషంభ వేద్యావత్తావత్పక్వావతారయేత్ | క్షీప్తంజలేనిమగ్నంస్యా దధవాపిచ్ఛి లం భవేత్ | వస్త్రేధవావిలేపిస్యా న్మధుపాకస్యలక్షణమ్|| ” “జలమునుగాని పాలనుగాని తేనెయందుచేర్చి తేనెభాగముమాత్రము మిగులునట్లు కాచవల యును. అట్లు కాచబడిన తేనెను నీటియందు వైచినప్పు డందు మునిగినను జిగురుకలిగినను గుడ్డకురాచినచో నంటుకొనినను దానికి పాకము కలిగినదని తెలియదగును. అట్టిపాకము కలుగునంతవరకును కాచవచ్చును ” అని సంస్కృ తమున చెప్పబడియున్నది. ప్రాచీనగ్రంథముల తేనె వినియోగించు క్రమమును దెల్పుసమయమున “శీతమధువినిక్షేపేత్ ” అనియు, “ఉష్ణముష్ణార్ద్రముష్ణేచ ఉష్ణంచోష్ణేహంతితేత్.” అనియు బోధించెడి యాయుర్వేదాచార్యుల శాసనవాక్యములజూడ విషగుణ స్వభావముగల భృమరాదులచే సంగ్రహించ బడిన తేనెకు ఉష్ణస్పృశ్యమునైన నంగీకరించిన ట్లగుపడదు. ఇట్టి విషయమున నీ గ్రంథకర్తచే జెప్పబడిన మధుశోధనకు మూలమెద్దియో నాదెలిసినకొలది యాయుర్వేదగ్రంథముల గానరాకున్నది. అయినను ఈవైద్యపుగవుండు యవన అగస్త్య సంప్రదాయములయందు కాచిన తేనె నుపయోగించుటయు లేక వేడిపదార్థముల జేర్చుటయు సహజముగనుండుటచే నద్దానిని స్వీకరిం చెనో లేక ఉష్ణమగు తేనె ప్రత్యక్షముగ విషదోషములు లేనిదగుటచే నిట్లు వక్కాణించెనో యూహించజాల.

—(లేహ్యోపయోగిక గుడ పాకలక్షణము.)—

సీ॥ కాచిన *లేహ్యంబు కంచు బంగారంపు
 పాత్రయందునగాని బట్టి రెండు ।
 వ్రేళ్లలోతున నీళ్ళు విశదంబుగా బోసి
 లేహ్యపుబిందువు లీలనుంప ।
 నడుమను గొడుగెత్తి నవ్యవర్ణముగల్గి
 పరిమళింపుచు రాయి భంగి మునుగ ।
 మంచి చిహ్నములని మదిలో నెరింగి గో
 మయ మార్ద్ర సైకత మయినగాని ।
 ఆర్ద్రవస్త్రముపై దింప నర్హమగును
 తెడ్డునంటిన బుగ్గలు తేటపడిన ।
 పాక మదిగాదు నీళ్లలోపలను మునుగ
 పాకమగు నిప్పుపైవై న పరిమళింప॥

౩౫॥

తా॥ లేహ్యమునకుపయోగించు బెల్లపుపాకము తెడ్డున కంటుకొనుచు
 ఘనమై తీగలు సాగుపాకమునకు వచ్చినవెనుక కంచు పాత్రయందుగాని
 బంగారుపాత్రయందుగాని రెండ్లంగుళములలోతున నీరుబోసి అందు పాక
 మొకచుక్క వైచినపుడది బుగ్గగలేచి మంచివర్ణమును పరిమళముయగలిగి
 రాయివలె నానీటియందు మునిగిన సరియైన పాకమునకు గురుతుగ నెరింగి
 గోమయముపైగాని తడియిసుకపైగాని తడిగుడ్డపైగాని యాపాకపుపాత్ర
 మును దింపుకొనవలయును. కొందరు బుగ్గలుగలేచి తెడ్డున కంటికొనినమాత్ర
 ముననే యది పాకలక్షణము కాదనియు నీళ్ళలో వైచినప్పుడు మునిగినను
 నిప్పుపై వైచినపుడు సుగంధము కలిగి యుండినను పాకలక్షణమనియు
 జెప్పెదరు.

* ఇచ్చట లేహ్యశబ్దము బెల్లపుపాకమునకు పర్యాయముగ నెరుంగునది.

“అప్రాప్తపాకిమంగారె స్థాపయిత్వాపునఃపచేత్ ” క్రిందకు దింపిన వెనుక పాకము రాకుండుట తెలియవచ్చెనేని తిరుగ నిష్పల్లవైనుంచి పాకము వచ్చునంతదాక కాచవలయునను విశేషము సంస్కృతమున గనబడుచున్నది.

—) ప్రతివాపచూర్ణ పరిమాణము. (—

క॥ త్రిమరగ ప్రతివాపము లే

హ్యమునం దష్టాంశముం దశాంశకమైనం ।

గొమరారగ పోడశభా

గమునై నం గలుప గుణము గలుగుచునుండు॥ ౩౬॥

తా॥ ప్రతివాపచూర్ణము లేహంబున కెనిమిదవభాగంబుగ నుండవలయునని కొందరందురు. పండ్రెండవభాగంబుగ నుండవలయునని మరికొందరు జేప్పెదరు. పదునారవభాగముగ నుండవలయునని నికంగొందరు వచింతురు.

—) ప్రతివాపచూర్ణమును కలుపురీతి. (—

క॥ ప్రతివాపమొసగ జెదరిన

గతి నుండలు గట్టకుండగల్గుచు మెరుగు ।

ప్పతిలంగ మెట్టుచును తా

మ్రతరంబగు బుద్బుదము లమర పాకమగు॥ ౩౭॥

తా॥ వైజిప్పినరీతిగ లేహ్యంబుల కిట్లు ప్రతివాపచూర్ణంబును కొంచము కొంచముగచేర్చి చూర్ణమంతయుచెదరి లేహ్యంబున వ్యాపించులాగున నుండలు గట్టకుండ అడుగంటినీయక చక్కగ గరిటెచే కలుపుచుండునది. ఇట్లు కలుపుచుండు సమయమున ఎఱ్ఱనిరంగుగల బుడగలులేచిన పరిపక్వమైనదిగ నెరుంగునది.

“పాకేతు పేయారిష్టస్య యదాదర్శప్రలేపితా । రక్తానాంబుద్బుదా నాంచ సముత్పత్తిర్యదాభవేత్ । ఔద్రస్యేవయదాస్వల్ప తనుఘేనప్రదర్శ

నమ్ । సంస్పర్శేతు యదాంగశ్చ తంతుమత్తాతు జాయతే । తతఃసుపక్వం విజ్ఞాత్వా లేహవచ్చావతారయేత్ ” పేయమను నరిప్తమునకు జేయుపాకము గలిపెకంటుకొనుచు తేనెవలెనే ఎఱ్ఱనిబుడగలు గలుగుచు కొద్దిగ కొద్దిగ మరుగులుకట్టుచు వ్రేళ్ళతోనొక్కిన తీగలు సాగుచునుండవలయును. అట్లైన చక్కగ పాకము కలిగినదని యెరింగి లేహమువలె దింపుకొనవలయును. అని సంస్కృతమున నిచ్చో విశేషము కలదు.

—(లేహ్యదుల తేనెను జేర్చుక్రమము.)—

క॥ పాకము వచ్చిన వెనుకం

జేకొని ప్రతివాపమొసగి స్థిరమగు తేనెం ।

గైకొని గూర్పగవలయున్

శ్రీకరమగు నన్యపాత్ర జేర్పగవలయున్॥

౩౮॥

త॥ పై జెప్పబడిన తెరంగున పాకము గలిగినవెనుక నందు ప్రతి వాపచూర్ణంబును జేర్చినపిదప తేనెనుకలిపి మరియొకమంచిపాత్రయందు నద్దాని నునుపవలయును.

ఇచ్చట “ప్రతివాపితచూర్ణంతత్ క్షీప్రంపాత్రాంరెక్షిపేత్ । స్నేహ రిప్తాదయస్తస్మాత్పాత్రాత్ క్షీప్రమనద్భృతాః । యతోభవంత్యతిక్రాంతపా కాః ప్రక్షీణశక్తయః॥” అను నీవాక్యముచే ప్రక్షేపణద్రవ్యముల జేర్చినపిదప పాకము వచ్చినతోడనే యా లేహ్య స్నేహ అరిష్టాదుల నాపాత్రనుండి వేరొక పాత్రయం దుంచవలసినదనియు అట్లు జేయనిచో నాలేహ్యదులు విశేష మగు పాత్రవేడిమిచే తపింపబడి ఖరపాకమునొంది హీనవీర్యములగుననియు సంస్కృత భేషజకల్పమునుండి దెలియుచున్నది.

—(అరిష్టాదుల నుంచదగిన పాత్రనియమము.)—

క॥ తైలంబులు లేహ్యంబులు

చాలగజేయుటయు బాన సత్వము జెడు నీ ।

లీల మరియొక్క పాత్రను

గీలింపుచు సంస్కరణమొగిని జేయదగున్ ||

౩౯||

తా|| అరిష్టపాకంబునకు నిమిషపాత్రము నే యుపయోగింపవలయును. అట్లుగాక మృదాభాండము నుపయోగించునెడల నద్దానిచే ననేకపర్యాయంబులు తైలంబులుగాని లేహ్యంబులుగాని వండిన భాండము బలముచెడును. అట్టి యెడ మరియొక భాండమును గ్రహించి విధివిహితంబగు సంస్కారము నాచరించినపిదప నట్టిభాండము నుపయోగింపదగు.

సంస్కృత భేషజకల్పమున కుంభసంస్కారమిట్లు చెప్పబడియున్నది. “లోహభావేచమృదాభాండం యథోక్తక్రమసంస్కృతమ్ । స్రాక్తోయదుద్ధమధ్వాజ్యతైలాద్యస్యతమోషితమ్ । స్వేషుస్వేషుకషాయేషు చిత్రకక్వధితేధవా । జంబుక్షీగద్రుమాదిత్వక్రషాయేవాచిరోషితమ్ । తతోబిల్వకపిత్థామ్రతులసీమాతులుంగజైఃపత్తైః కుతైశ్చ బహుశోఘ్నయేదాతపే స్థితమ్ । బహిస్సమంతాత్సుశ్లక్షణజతునా పరిమార్జితమ్ । వేష్పితం దృఢవస్త్రేణ చర్మణా వల్కలేనవా । రజ్జుభిస్త్రీగుణైర్వేత్రదక్షైర్వంశత్వచాథవా । బద్ధీయాన్మూరజాకారంగవాత్కృతివా దృఢమ్ । శీతోష్ణవాలమశక కీటలూతాదిశాంతయే । యథోక్తశ్శూర్ణతైస్త్రివైర్వ ర్యద్వాగ్నిమగధోద్భవైః । నాత్యుచ్చసాంద్రమేవాస్త ర్లింశేత్ పక్వమధుప్లుతైః । వాసితం వివిధైః ఘృషైః సుగంధైశ్చమ్చకాదిభిః । గుగ్గుల్వగరుచూర్ణేన ఘృతయుక్తేన ధూపయేత్ । లవంగం జాతికోశంచ కుంకుమం కణ్ఠకీ ఫలమ్ । త్రిజాతకంచ కర్పూరం కస్తూరీమృగనాభికమ్ । శ్లక్ష్యం పిష్ట్య తతః పశ్చాత్కర్షమాత్రం సుధూపయేత్ । అరిష్టం శీతమన్యద్యః పక్వత్ ప్రదాంశమి శ్రితమ్ । ఏవం సుసంస్కృతే భాణ్డే త్యగ్రింశమాత్రం వినిక్షిపేత్ ॥” లోహభాండము లేనియెడల మృదాభాండమును పై గనుబరచినప్రకారము సంస్కరించి దానిని లేహదులుంచుట కుపయోగింపవలయును. అట్టిభాండము ఉపయోగించుటకుపూర్వము జలముగాని నెరుగుగాని తేనెగాని నేయిగాని నూనెగాని పోసి వాడుకొనినదిగ నుండవలయును, లేక ఆలేహదుల నుపయోగింపబడిన

కషాయములుపండి యుంచబడినదిగ నుండవలయును. తేనిచో చిత్రమూలము గాని నేరేడు పాల మొదలగు చెట్లయొక్క చెక్కలుగాని వేసి కాచిన కషాయముతోసి యుంచవలయును. అట్టిభౌండమును ఎండయందుంచి మారేడు వెలగ మామిడి తులసి నూదీఫలము అనుచెట్ల యాకులచేతను దర్భగడ్డిచేతను బాగుగతోమి ఆకుండకు పైభాగమున మెత్తనిలక్కను పూయవలయును. దానిపై దృఢముగు వస్త్రమునుగాని తోలునుగాని భూజ్వాదివృక్షములపట్టలను గాని బాగుగజుట్టి దానిపైని శీతోష్ణములు గాలి దోమలు కీటకములు సాలె పురుగులు మొదలగువానియొక్క బాధ శమించుటకు ముప్పరివేసిన త్రాటి చేనైనను పేముయొక్కగాని వెదురుయొక్కగాని పేల్లచేనైనను మద్దెలకు గాని గవాక్షమునకుగాని కట్టునట్లు బాగుగ నల్లికవేసి కట్టవలయును. పిమ్మట నాయాతేహాదులకు జెప్పబడిన ద్రవ్యములుగాని చిత్రమూలముగాని లవంగ ములుగాని చూర్ణముజేసి కాచిన తేనెయందు కలిపి మిగులదట్టమును ఎత్తును కాకుండునట్లు కుండకు లోభాగమున పూయవలయును. తరువాత నాకుండ యందు సుగంధయుక్తములగు చంపకాది పుష్పములువేసి వాసనపట్టించి గుగ్గిలముయొక్కయు అగరుయొక్కయు చూర్ణములను నేతిలోకలిపి పొగవేసి కుండయందు పట్టవలయును. అనంతరము లవంగములు, జాపత్రి, కుంకుమ పూవు, వాకుడుకాయలు, త్రిజాతములు (లవంగపత్రి, దాల్చినిచెక్క, ఏలకులు), పచ్చకర్పూరము, కస్తూరి వీనిని కన్నప్రమాణమెత్తి మెత్తగనూరి నిప్పులయందువైచి కుండకుఘాపము వేయవలయును. ఇట్లు సంస్కారముచేయబడిన కుండయందు ఇతరపాత్రమునందు వండబడిన అరిష్టమును మరునాడు చల్లబడినతరువాత కాచిన తేనెతోకలిపి మూడుభాగము లుంచవలయును. అనగా మూడుభాగము అరిష్టమును ఒకభాగము తేనెయుచేర్చి యుంచవలయుననుట.

—(అరిష్టకల్పనమున గుడాది ప్రమాణము.)—

క॥ నలుతూము కషాయము శత

పలములు బెల్లంబుగల్పి పరిశుద్ధినిరం ।

జిలుతేనె గుడములో సగ

మలరంగా గూర్పగుణము లమలత కెక్కు॥ ౪౦॥

తా॥ నాలుగుతూముల(ద్రోణము లేక ౨గేల పలములు) పరిమాణము గల యరిష్టకషాయంబున నూరుపలముల బెల్లంబును శుద్ధి జేయబడిన తేనె బెల్లపుపరిమాణమునసగమును (ఏబదిపలములు) చేర్చినచో నాయరిష్టము సుగుణ యుతంబై వెలయును.

—) మతాంతరము. (—

సీ॥ తైలంబు తేనియ తగఘృతంబును రెండు

భాగముల్ రోగంపు భావమెదిగి ।

గూర్పగదగు

తా॥ అరిష్టములు లేహ్యములు మొదలగువానియందు తేనె, నేయి, నూనె యను నీమూటిని జేర్చవలయునెడల నివియన్నియుచేరి రెండుభాగము లుండునటుల జేర్చవలయును. తేనిచో వాత పిత్త కఫములస్థితి ననుసరించి వాని వాని నధికముగ జేర్చవచ్చును. ఎటులనిన:-వాతాధిక్యమున నూనెను, పిత్తాధిక్యమున నేలిని, క్లేష్టాధిక్యమున తేనెను నధికముగ జేర్చవలయునని భావము. మరియు వైయాడుద్రవ్యములను ప్రత్యేకముగ గాని రెండురెండుగాని మూడును జేర్చి గాని దోషములను సాత్త్వికము (అలవాటు) ననుసరించియు నుపయోగింపందగు. లేక వైయాడుద్రవ్యములను వాతపిత్తకఫముల ప్రకోపముల ననుసరించియు సాత్త్వికములననుసరించియు లేహ్యమునకు తైల క్షేద్ర ఆజ్యములు మూడును సముదాయమున మూడుభాగములుగను లేక రెండుభాగములుగను. లేక ఒక్కొక్కభాగముగను జేర్చవలెనని విశేషముగ వేంకటేశపండిత వ్యాఖ్య నుండి దెలియుచున్నది.

—) అరిష్టపాకానంతరకృత్యము. (—

... .. లేహకుండిక మూకుడు

మూసి కోకనుజుట్టి మురువమైన ।

మన్నునుజుట్టి బేర్కొన్న ధాన్యములోన

ప్రాగ్భాగ మీశాన్య భాగమునను ।

చేతెడు లోతుగాబాతి మాసము పది

యేను దినంబులకైన దీయ ।

గుణ మతిశయిల్లు వైద్యుని మణిసువర్ణ

ధాన్యరాసుల సంతృప్తిధరునిజేసి ।

యాపధము మూడునాలవ యంశమైన

నిడదగును ఈనిచో గుణమియ బోదు॥

౪౧॥

తా॥ అరిష్టము పక్వంబైన వెనుక నాకుండకు మూకుడునుమాసి గుడ్డను జుట్టి చీలనిచ్చి ధాన్యరాశియందు తూర్పుభాగమునగాని ఈశాన్యభాగమున గాని చేతెడు లోతున పాతి ఒకమాసముగాని లేక పదునైదుదినములుగాని యుంచి దీసిన మిగుల గుణమునిచ్చును. ధాన్యపుటంబునుండి దీసిన వెనుక మణి సువర్ణాదులచే వైద్యునిబూజించి సంతృప్తింపజేసి యాయాపధంబున మూడవ భాగముగాని నాలవభాగముగాని వైద్యున కీయవలయును. లేనిచో గుణముల నీయంజాలదు.

“ధాన్యస్థకుంభముఖితః ప్రసర్పతి యదా బహిః । అరిష్టోష్మా సుసం పక్వం తదానీం తం సముత్త్తి పేత్ । తతశ్చ స్నేహపాకోక్త విధానేన సమర్చితమ్ । అరిష్టభేషజాగారె స్వనుగుప్తం వినిక్షిపేత్॥” ధాన్యమున పుటమువేయ బడియుండు కుంభముఖమునుండి అరిష్టము పైకిపొంగి వెడలినయెడల బాగుగ పక్వమైనదని యెరింగి స్నేహపాకమున జెప్పబడినట్లు పూజలనుసల్పి అరిష్టము బుంచు గృహమున బాగుగదాచి యుంచవలయును” అని యిచ్చట సంస్కృత భేషజకల్పమున విశేషము గనుబడుచున్నది.

—(జలాదుల న్యూనాధిక్యమున గల్గుశోషము.)—

క॥ జల మధికమైన మదికిం

పలరని గంధంబు నరుచి గల్గును న్యూనం ।

బలరించిన గుణహీనత

గలుగుచు జెడి శోష దప్పి గాపించువెనక ॥ ౪౨॥

తా॥ అరిష్టాదిపాకములయందు జలభాగ మెక్కువయ్యెనేని కుళ్ళి వాసనబుట్టుటయు ఔషధము రుచివిహీనమై యుండుటయు కలుగును, అయ్యది తక్కువయ్యెనేని ఔషధముయొక్కవీర్యము తగ్గుటయేగాక శోషము దప్పి మొదలగు దుష్గుణములను కలిగించును.

సీ॥ ఔషధం బాధికమైన రొమ్మున నొప్పి

యరుచి తక్కువయైన యగ్నిమాంద్య ।

మగు స్వరసాధికమై క్రిముల్ వైవర్ణ్య

మిడు తక్కువై దోషమెచ్చి చెడును ।

గుడమెక్కువై క్రిమి పడిశము నరుచియు

తక్కువై శోష సత్వంపు హాని ।

ప్రతివాప మెక్కువబడ శోషబుట్టు న్యూ

నంబుగా జెడి దీపనంబు జెరుచు ।

మిక్కిలొత్తేనె నోరెండు మెలగు రూక్ష

గుణము దాహంబు నదిజాలకున్న కంపు ।

చమురధికమైన గౌరవసరణిజేయు

జాలకుండిన సత్వనాశంబు జేయు॥

౪౩॥

తా॥ లేహాదులయం ఔషధభాగ మధికమైన హృదయమున శూలయు నరుచియు బుట్టుచు, తక్కువయ్యెనేని యగ్నిమాంద్యమును కలిగించును.

స్వరస మధికమయ్యెనేని క్రిములు కలుగుటయు రంగు జెడుటయు సంభ
వించును. తక్కువయైన దోషముకలిగి శక్తిహీనమగుటచే కౌషధము చెడి
పోవును. బెల్ల మధికమైనచో క్రిములుబుట్టి పడిశమును అరుచిని బుట్టిం
చును. తక్కువయైన నంజును బుట్టించును. ఔషధవీర్యము చెడును. ప్రతి
వాపమాన్య మధికమగునేని శోషము కలిగించుటయు తక్కువయ్యెనేని
ఔషధముచెడి అగ్ని మాంద్యంబును కలిగించుటయు సంభవమగును. తేనెయధిక
మగునేని ఔషధమునకు రూక్షమును బుట్టించుగుణముకలిగి ముఖశోషమును
కలిగించును. తాపము కలుగును. అది తక్కువైనచో దుర్గంధముకలుగును.
స్నేహ మధికమైనచో శరీరమునకు గురుత్వము (ఒడలిబరువు) నిచ్చును.
తక్కువయైనచో ఔషధమునకు శక్తి తగ్గిపోవును.

క॥ న్యూనం బధికము గాకయె

మానుగ వస్తువులగూర్ప మహితంబైయ ।

న్యోన్య గుణంబు లొసంగున్

దానే లేహంబు రోగతతులం ద్రుంచున్॥

౪౪॥

తా॥ కావున లేహదులంజీరు ద్రవ్యంబులన్నియు నధికములుగగాని
తక్కువగగాని కాకుండునట్లు సరిగకూర్చుకొని సిద్ధముజేసినచో పదార్థము
లన్నియు పరస్పరము గుణమును పోషించుకొనుచు నితరౌషధసహాయ మవస
రములేక లేహంబులే సకలరోగముల నివర్తింపజాలియుండును.

—(అభయాలక్షణము)—

క॥ అభయగాకారము దెల్పెద

శుభమగు నభయంబు క్రొత్త నుబలము వృత్తం ।

బు భరంబు దూచగర్హము

రభసము నీరమున మునుగు రాయిపగిదిగన్॥

౪౫॥

తా॥ ఓ పార్వతి! కరకకాయయొక్క స్వరూపమును వివరించెదవి
ము. కరకకాయ క్రొత్తదై బలము కలిగి గుండ్రముగనుండి తూచిన కన్నప్ర
మాణము బరువుకలిగి నీటవైచిన రాతింబోలె మునుగునదై యుండిన శుభక
రమై వెలయును.

గీ॥ దీనికేమి తక్కువైనను కరకంబు

గుణమునిడదు నదుల కూలములను ।

వనుల శైలములను వరుసగ నుత్తమ

మధ్యమాధమంబు లగుచు బుట్టు॥

౮౬॥

తా॥ సైజెప్పబడిన గుణములలో నేవి తక్కువైనను కరకముత్తగుణ
ముల నీయంజాలియుండదు. ఇయ్యది నదీతీరంబుల బుట్టినది యుత్తమమయ్య
వనప్రదేశంబుల బుట్టినది మధ్యమమయ్య పర్వతంబులబుట్టినది యధమమయ్య
జన్మమున బట్టియు గుణమున బట్టియు త్రివిధభేదంబులం గలిగియుండును.

—(అథయాపరిమాణము) —

స్తీ॥ పదికరకంబులు పలమనగను జెల్లు

పదిపలంబులు నూరు పరిధవిల్లు ।

వేకరకంబులు వెన నూరుపలములు

పదిపలంబులు కుంచ మొదవుచుండు ।

పలములు నూరైన భాసిల్లు తులము...

తా॥ పది కరకకాయ లొకపలము పరిమితి గలిగియుండును. నూరుకర
కలు పదిపలముల పరిమాణముండును. వేయికరకంబులు నూరుపలంబులు. పదిపలం
బుల కరకంబు లొకకుంచ(ప్రస్థ)మని కొందరందురు. నూరుపలములైన యొక
తులము. (ఔషధంబులయం దుపయోగింపబడునపు డీపరిమాణంబుల సరిజేసి
యుపయోగింపవలయును. అనగా తూనికకు కాయలసంఖ్య తగ్గినేని జలంబుల

మునుగునట్టి కాయలనువైచి తూనిక సరిచేసుకొనవలయును. తూనికకు కాయల సంఖ్య హెచ్చెనేని తూనికకుసరియగునట్లు కాయలను తగ్గించుకొనవలయును. కాలస్థితినిబట్టి కరకల తూనికవిధికి సరిపడదుగాన నీ పద్ధతి యేర్పరచబడినది).

—(అభయాసంస్కారము.)—

.....గో

మూత్రమునం దహోరాత్ర ముంచి ।

పగులంగగొట్టి చక్కగ విత్తు వదలించి

యిగురంగ వండ సొంపుగ మెలంగు ।

మూడుదినములు గోమూత్ర మున్న బలము

యొడిచి వండంగ నెక్కువై బడయుపైని ।

బోసి వ్రక్కలుగావించి పొలుపు మిగుల

బెల్లమునవండి దాచంగ పేర్చి దగును॥

౪౭॥

త॥ నై జెప్పబడినట్టులు విహితగుణయుక్తములైయుండు కరకముల నొకరాత్రింబగళ్ళు గోమూత్రమున నానవైచి తరువాతదీని పగులగొట్టి విత్తులను దీసివేసి నీరుబోయక యిగురునట్లుడికించిన సంస్కారము నందియుండును. మూడుదినములు గోమూత్రంబుననుంచి తరువాత వానినెత్తి పగులగొట్టి బెల్ల పుపాకమున వండి యుంచదగునని కొందరు వచింతురు.

“అహోరాత్రనిమగ్నాస్తాః పరేహనిసముద్భృతాః । తీక్ష్ణాగ్రాభిశ్శలా కాభిః ప్రతుద్యబహుశస్త్యచి । అర్ధాంగుళాంతరచ్ఛిద్రా గోమూత్రేమర్దితాః పునః । దర్వావ్యవఘృష్యవిపచే నిర్జలంమృదునాగ్నినా । క్షిప్త్వాస్వేస్వేకషా యేవా ప్రతుద్యైతాఃపచేత్తథా ” ఇట్లొక యహోరాత్రకాలము గోమూత్రమున నానిన యొకరక్కాయలను మరుదినమెత్తి పడునగునినుపకడ్డీలచే అరంగశము లోకు కలుగునట్లు వైచర్మమునందంతటను పొడిచి తిరిగి గోమూత్ర

మునవైచి నలుపుచు గరిటతో త్రొక్కుచు నీరంతయు నిగురునట్లుడికించ
వలయును. లేక గోమూత్రమునకు బదులుగ నాయాయరిష్టములకు జెప్పిన
కషాయముల నుపయోగించి వైజెప్పినట్లు చేయవలయును. అని సంస్కృతమున
నిచ్చట విశేషముకలదు. మరియు “చతుర్గుణేతుగోమూత్రే వహ్న్యాశ్మ
ణ్యాస్థితాస్త్ర్యహమ్ । పక్వాప్రతుద్యసూచీభి స్తస్మిన్నేవపునఃపచేత్ ।
దర్విప్రలేపినాతేన ప్రలిప్యంతేయదాభయాః । తదాసలేహముల్లిఖ్య క్షిపే
త్క్వాభేగుడాన్వితే । ఇత్యాహురన్యేమునయః పథ్యాసంశోధనక్రమమ్॥”
కరకకాయలకు నాలుగంతల గోమూత్రమున కరక్కాయలనువైచి నిప్పునెగ
లపై మూడుదినములుంచి వండి తరువాత నాకరక్కాయలకు సూదులతో
బొక్కలుపొడిచి తిరిగియు గోమూత్రముననేవైచి వండవలయును. ఇట్టిమూ
త్రమునకు జిగురుపాకము కలిగి గరిటెకంటుకొనెడి స్థితికలిగినవెనుక నందలి
కరకకాయల కంటుకొనెడి స్థితియం దాలేహముతోకూడకలిపి ముద్దగ నెత్తి
బెల్లముతోకూడియుండు కషాయమున వేయవలయును. ఇట్లు కొందరుమునులు
కరకకాయలకు శుద్ధినిచెప్పెదరు” అని మరియొక విధమగు శుద్ధిగూడ
చూపబడినది.

—(అభయాపాకము.)—

సీ॥ ఇటుజేయ కరకంబు లింపుప్రయోగింప

నలక్వాధమున బెల్ల మమరవైచి ।

సంస్కారకరకంబు సంధించి పండ్రెండు

దినములు వండంగ దేజరిల్లు ।

పాకహీనత నిరువదిదినంబులుగాచ

పాకంబు గుభగుభధ్వనుల నుడుక ।

నుడికిన కాయలొ నున్నరసంబు దీ

పము బెట్ట వెలిగిన పాకమనుచు ।

నెక్కమతము తేనె చక్కెర ప్రతివాప

మొనరగలిపి కరక ముడుగు వెనుక ।

కరకబీజ మెపుడు కాటుకవలె నుండు

నదియె ధాన్యపాకమా దలంప॥

౪౮॥

తా॥ పై చెప్పబడినతెరంగున సంస్కారము చేయబడి కరకకాయలు ప్రయోగంబుల నుపయోగింప మిగుల నర్హంబులైయుండును. అరిష్టవిధియందు చెప్పబడినచొప్పున సిద్ధముచేయబడియుండు కషాయంబున యథోక్తముగ బెల్లమువైచి అందు సంస్కరించబడిన కరకంబుల నుంచి పండ్రెండవది నములు కాచవలయును, సరియగుపాకము కలుగనిచో నిరువదిదినములు వండవలయును, గుభగుభమును ధ్వనిని కలిగించుచు నుడికిన నయ్యది పాకలక్షణము, ఉడికినకాయలయందుండు రసంబునుదీసి యందు వత్తిందడిపి దానిని వెలిగించిన చిటపటధ్వనిలేక మండినచో నదియపాకలక్షణమని కొందరు వచింతు. అట్లు పాకముకలిగినవెనుక విధిననుసరించి యందు తేనె శర్కర ప్రతివాప చూర్ణము వీనిం జేర్చవలయును. అభయారిష్టమును ధాన్యపుటము వేసినవెనుక నాబీజముల పగులగొట్టిన లోపలి మజ్జ కాటుకవలెనుండిన నయ్యది ధాన్య పాకమనబడును.

“ హరీతకీంచనిష్పిడ్య తద్రసంస్రావయేజ్జలే । క్షణాన్మజ్జతిచేత్పక్వ లక్షణం ప్రాహు రుత్తమమ్॥ ” అభయాపాకమున కుపయోగింపబడిన కరక కాయలను దీసి పిడిచి యారసమును నీటిలోవైచిన నయ్యది వెంటనే మునిగె నేని యదియ పాకమని కొందరు వచింతురని మరియొక పాకలక్షణముకూడ సంస్కృత భేషజకాండమున చూపబడినది.

—) తేనెగలుపుట. (—

క॥ కరకము గలిసిన లేహ్యము

మెరుగమరుగ్ మూడునెలలు మించినమీదగ్ ।

బరువడియు దేనె గూర్చగ

స్థిరతరగుణ జాలమొసగి దీర్ఘాయు పిడుగ్ ॥ ౪౯॥

తా॥ కరకకాయల భాగము చేర్చి సిద్ధముచేయబడు లేహంబులు సిద్ధమైనవెనుక మూడుమాసములుంచి పిదప యందు తేనెంజేర్చినచో నట్టిదానిని సేవించువారికి మిగుల స్థిరమగు గుణమును కలుగ జేసి దీర్ఘాయుష్యమునిచ్చును.

—) గుడరహితాభయాపాకము. (—

గీ॥ కరకబీజంబు లెడలించి కలయనూరి

స్వరసమున క్వాధమున గాని వరుసమూడు ।

దినములునువండి తైలాదు లునిచి ధాన్య

రాశిలోదాచ గుణములు రమణకెక్కు ॥ ౫౦॥

తా॥ కరకకాయలయొక్క గింజలను తీసివైచి మెత్తగదంచి విధివిహితముగ స్వరసంబునగాని కషాయంబునగాని వరుసగ మూడుదినములుడికించి స్నేహములు శర్కర మొదలగువానిని వైచి ధాన్యపుటంబిడిన మంచిగుణంబుల నిచ్చును.

ఇచ్చట “గుడరహితానాంతు పథ్యానాంపాకఉచ్యతే” అని ప్రారంభించి పాకమంతయుజెప్పి “తల్లేహంపాతయేదప్పు బిందుశోరిష్టపాకవత్ । బిందోర్విశరణాభావే మాత్రాంతైలాజ్యయోః క్షిపేత్ । అవతార్యప్రతీపాప్యమాశు దద్యాద్యథోదితమ్” ఆపాకంబును బొట్టుబొట్టుగ జలముల యందు విడువవలయును. అట్లువిడిచిన బిందువు జలమున కలిసిపోక యుండే నేని పాకము కలిగినదనియెరింగి విధివిహితపరిమాణ విశిష్టముగ నూనె నేతుల

నందువైచి దింపుకొని ప్రతీవాపము జేర్చవలయును. అని పాకలక్షణము మూలమున చూపబడియున్నది మరియు “చిరాచ్ఛుచ్యుతిచేత్తత్ర మాశ్రయా స్నేహమావపేత్” చిరకాల ముంచబడిన యీలేహ మెండిపోయేనేని యథా పరిమితమగు నేయి చేర్చవలయునని విశేష మొకటి చూపబడియున్నది.

ఇదిగాక “నిద్ధిగామృతావాశా ముస్తాః ప్లేకుకూలకైజలంపక్తోష్ణశ్చ తతోగ్గులుం పరిశోధయేత్ | అథవాగ్గులుం తత్త త్కషాయే సుపరిస్పృతే నిధాయకించిత్క్వథిత మష్టిభూతంసముచ్చితమ్ | సభాండంభ్రామయిత్వాతు పాత్రేఽన్యస్తికైపరిశ్రితే | నిషిచ్య తృణకేశాశ్చకంటకాదీకై వ్యపోహయేత్ | నిర్యాసంనిర్మలంశుద్ధం తస్మాదాశుసమాహ రేత్ | యోగేషు యోజయేత్సమ్యగి తికేచిత్ప్రచక్షతే” వాకుడు, తిప్పతీగ, అడ్డసరము, తుంగగడ్డలు, వేపచెక్క, వీనిని జలములయందు వేసి ఊకనిప్పవైనుంచి కాదుదు నాగూవిరియందు గుగ్గిలమునువండి శుద్ధిచేయవలయును. అనగా నీద్రవ్యములు వేసి కాచబడుచుండు భాండమునకు గుడ్డకట్టి యాగుడ్డయందు గుగ్గిలముంచి వైననూసి మంటవేయుచుండిన గుగ్గిలము పక్వమగును. అట్లువండిన శుద్ధియగుననుట. లేక పై జెప్పబడిన ద్రవ్యములను ప్రత్యేకముగ కషాయములుదీసి యాకషాయంబులయందు గుగ్గిలమును వేసి యాకషాయము వేడియొక్కిరిసిమ్మట కుండను బాగుగ కలియ ద్రిప్పి మరియొకసాత్రయందు వడపోసి ఈవిధముగ నాగుగ్గిలమందుగల గడ్డి వెండ్రుకలు రాళ్ళుకర్రముక్కలు మొదలగు నితరపదార్థముల దీసివైచి చల్లారి న తరువాత కషాయపుటడుగు భాగమున గడ్డకట్టియుండు గుగ్గిలమునెత్తి యోగములయందు చేర్చుకొనవలయును. అను నీరెండువిధములగు గుగ్గులు శోధనములును సంస్కృత భేషజకల్పమున గలవు.

మరియు నీయాశ్వాసమున స్నేహఘృతాది పాకములు మొత్తముగను వెవ్వేరుగను తత్తత్పాకముల విషయమై తెలియదగిన జలమానములు భాండాది సంస్కారములు మొదలగువాని వివరణముతో గూర్చి చెప్పబడియున్నవి. అందిరునదియూడవపద్యము మొదలు గ్రంథాంతమువరకు ఆసవాది పరికల్పన

ములు చూపబడినవి. అట్లు చూపుచు “అరిష్టము, ఆసవము, మాక్షికము, లేహ్యము, గుడము అనునివి యేకాగ్రబోధకములనియు నియ్యాది లేహ్యమనియు పేయమనియు రెండుతెకంగుల నుండుననియు అందు లేహ్యము సాంద్ర (ముద్ద) పాకముగను పేయ మచ్చ (ద్రవ) పాకముగను నుండుననియు చెప్పి యిరువది నాలవపద్యము మొదలు ముప్పదియొనిమిదవపద్యమువరకు లేహ్యపాకంబును అది మొద లేబదియవ పద్యమువరకు అరిష్టపాకంబును వివరింపబడినవి. ఇందు మాక్షికపదముయొక్క స్థానమున సంస్కృత భేషజకల్పమునందు తొద శబ్ద ముపయోగింపబడియున్నది. మరియు శాస్త్రధరాది గ్రంథములయందు దీవిషయములను చూచిన “యదపక్వాషధాంబుభ్యాం సిద్ధం మద్యం స ఆసవః” “పరిమితి భేదములతోగూడి పక్వములుగాని ఓషధులును పరిభాషల ననుసరించి జలమును చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన మద్యమాసవము” అనియు “అరిష్టః క్వాథసాధ్యస్సాస్యత్” “పరిభాషానుసారముగ ఓషధులను జలంబులయందు వైచి కషాయముగాచి యాకషాయముచే సిద్ధముచేయబడునది అరిష్టము” అనియు “క్వాథాదీనాం పునఃపాకా ధ్వనత్వంస్యా ద్రసక్రియా । సోఽన లేహశ్చలేహశ్చ” “కాచబడిన కషాయాదులను తిరిగికాచి ఘనభావము (ముద్దకట్టుట) ను పొందించుట రసక్రియయనబడును. దీనికే ఆనలేహమనియు లేహమనియు పేర్లు” అనియును సమానార్థకములుగ నిచ్చట గ్రహింపబడిన ఆసవారిష్ట లేహపదంబులకు వాచ్యములుగనవి భిన్నములగు పాకములుగనుండునట్లుగుపడుచున్నయది. ఈగ్రంథంబునకు ప్రతిజ్ఞకు పిమ్మట చేయబడిన వివరణమున లేహ్యముయొక్కయు అరిష్టముయొక్కయు విధానప్రకారము లగుపడుచున్నయవి. దీనిని బట్టిచూడగ అరిష్టము అచ్చాకారముగ నుండునదియని తెలియదగియున్నది. ఈసందర్భమునంతయు విచారించిచూచినచో ఆసవారిష్టాదు లిచ్చట సమానార్థకములుగ చెప్పబడినను ఆసవారిష్టములు పేయభేదములుగను లేహ్య మాక్షిక గుడములు లేహ్యభేదములుగను మొత్తమున నివియన్నియు గుడయుతములుగ జేయబడు పాకములలో కించిద్భేదయుక్తములగు విధానములనియు నిర్ణయించుట యుక్తముగ దోచుచున్నయది.

క॥ అని జగముల నేరికిమున్

మనమున దెలియంగరాని మహిత క్రమమున్ ।

విని పార్వతి పరమేశ్వరు

వినుతింపుచు జెందె ప్రమద విస్తారంబున్ ॥ ౧౧॥

—(ఆశ్వాసాంతము.)—

మ॥ పరమోదారరిపుప్రహార జగతీభారప్రధాధార దు ।

స్తరసంసారలతాకుఠార విషదుత్తారప్రకాశోప హా ।

ర రమాధార సుమేరుధీర వరహార ప్రార్థిమందార భీ ।

కరదై తేయవిదార నీలజలదాకార ప్రసాదాలయా॥ ౧౨॥

చ॥ జలధర నీలధీధితివిశాల లసత్కరుణాలపాల ని ।

ర్మలతనువర్ణచేలలసమానమనోహరలీల లోకకా ।

శల కృతిమూలవంది సురసాల రమాసురతావిలోల మం ।

జలగుణజాల పంచశరసుందర వేంకటశైలమగదిరా॥ ౧౩॥

క॥ నారాయణ తారాపతి

భారాజితవదన భువనభారాధారా ।

ధారాధరసమ జగదా

ధారా ధీరా రథాంగధర గంభీరా॥ ౧౪॥

గద్య॥ ఇతిశ్రీవేంకటేశ్వరవరప్రసాదలబ్ధోభయవిధకవితారసా

మోదశుక బహుపాదకులకలశజలధిశీతపాద శరణ్యా

పాదనందన వేంకటాచార్యవిరచితంబగు భేషజకల్పం

బను వైద్యశాస్త్రంబునందు తైల లేహ్యప్రకారంబన్నది

చతుర్థాశ్వాసంబును సర్వంబును సంపూర్ణము.

తా॥ ఇతైరంగున లోకంబుల నేడికి నెరుగరాని మహోదారములగు
వైద్యకపద్ధతుల నన్నిటిని పరమేశ్వరుం డెరుంగించుటయు పార్వతియొరింగి
యమ్మహానుభావుని నుతింపుచు నతులంబగు సంతసంబు నొందెను.

—:0:—

మ॥ పదియుందొమ్మిది జీరునూరులకుపై పద్నాలుగ్గొ గూర్చగా ।
విదితంబైదగు కైస్తవవాఙ్మున దావిఖ్యాతమై యొప్పుచున్ ।
గదితంబౌదు డిశెంబరందు దగునీ గల్యాణమాసంబునన్ ।
పదితోజేరెడు యెన్నిదొదివసమున్ బ్రాపించి జెన్నారునీ॥

కా॥ ఆనందంబను వత్సరంబున సత్సంహారముసాదిమ ।
స్థానంబందు దళంపురెండవతిథిన్ సచ్చక్రవారంబునన్ ।
నానామాన్య భిషగ్గణోచితవిధుల్ నాణెంబుగాదెల్పుచ ।
న్యూనాధిక్యగతిం బ్రకాశక సుపూర్ణోపేతమై రాజిలున్॥

ఇతి శ్రీమన్మహేశ్వర మహారాజధానీ మధ్యవిద్యోతమాన సర్వతోభద్రదీప్య
రత్నసింహాసనాధీశ్వర శ్రీమద్రాజాధిరాజేత్యాది బిరుదావళి విరాజమాన
శ్రీశ్రీకృష్ణరాజసార్వభౌమ సంస్థానాస్థానాయుర్వేద విద్యదైవద్య
ప్రకాణ్డ శ్రీమద్రాజకీయ సంస్కృత మహాపాతశాలాయుర్వేద
మహాపాధ్యాయ అగరం. పుట్టస్వామిశాస్త్రీ చరణారవిష్ట సంసే
వాసమాసాదితాయుర్వేదవిద్యా సత్సంప్రదాయ గౌతమగోత్ర
విరాజమాన దీప్యన్వవాయ శ్రీకృష్ణమాచార్యపాత్ర కోదండ
రామాధ్వరి దౌహిత్ర రామకృష్ణార్య రాజ్యలక్ష్మ్యమాబ
తనూభవ సకల సహృదయ విధేయ శ్రీమత్పంచమజార్జి
చక్రవర్తి ప్రదత్త “వైద్యరత్న” బిరుదావళి విరాజ
మాన “ఆయుర్వేదమార్తాండ” భిషజ్మణి,
పండిత గోపాలాచార్య విరచితంబైన
“ప్రకాశక” యను భేషజకల్పాంధ్ర
తత్పర్యమున చతుర్థాశ్వాసము
సమాప్తము.

శ్రీ.

తప్పొప్పులను దెలుపు పట్టిక.

తప్పు.	ఒప్పు.	పేజీ	శ్లో
ధన్వం	... ధన్వం	... ౨	౮
నిష్ఠుడ	... నిష్ఠుడ	... "	౧౪
వార్థి	... వార్థి	... "	౧౫
స్మగ్ధ	... స్మగ్ధ	... ౩	౩
గ్రంథా	... గ్రంథా	... "	౧౭
గనుగొ	... గనుంగొ	... ౫	౧౪
సహి	... సహి	... ౭	౧
తదేతద్వి	... తదేతద్వి	... ౧౩	౧౫
మిజ	... మింజ	... "	౨౪
యీవి	... ఈవి	... "	౨౫
వీని	... వీనిని	... ౧౮	౭
మయ్యా	... మయ్యా	... ౨౧	౧౨
జీబి	... జిబి	... "	"
యట్ట	... ఎట్ట	... "	౧౮
నాప	... యాప	... ౨౫	౧౧
బదేశ్శ	... బదేశ్శ	... ౩౦	౧౬
తామరు	... తామర	... ౩౧	౧౦
బును, ద్రా	... బును: ప్రతిపస్తువులు. ద్రా	... ౩౩	౧౨
క్రానుగుయు	... కానుగును	... ౩౪	౧౦
యాయ	... ఈయ	... ౪౫	౧౦
యీశుం	... ఈశుం	... ౪౬	౧౩
మూషమ:	... మూషయ	... "	౧౫
ములు ఆరును	... ములైదును	... "	౨౪
యిచ్చట ప	... యిచ్చట పడునాలవ ప	... ౪౭	౧౧
చెదగు	... చెగు	... "	౨౩

తద్వో.	ఒప్పో.	పే.	జ్యో.
కను	... కగు	... ౬౮	౨౧
రాజ	... రాజి	... ౫౦	౨౫
అంగళి	... అంగుళి	... ౫౩	౨
అంగళ	... అంగుళ	... ,,	౧౬
పక	... వక	... ౭౯	౧౯
గడగి	... గడిగి	... ౮౩	౩
కోదకం	... మోదకం	... ౮౬	౧౭
భావనం	... భాదనం	... ,,	౧౮
యందలి	... యందున	... ,,	౧౯
నది	... నలి	... ,,	౨౩
కషా	... కషా	... ౯౩	౬
ధమంబు	... సమము	... ౧౦౨	౧౬
భాష	... భాషి	... ౧౦౪	౨౨
జేర్చ	... జేర్చ	... ౧౦౫	౨౧
తద్వే	... తద్వే	... ౧౧౪	౭
చేర్చ	... చేర్చ	... ౧౧౮	౨౧
వలయుట	... వలయుననుట	... ౧౧౯	౧౦
ఘృష్టి	... గృష్టి	... ,,	౨౧
వస	... అడ్డసరము	... ౧౨౦	౧౦
క్వాథ	... క్వాథ	... ,,	౧౯
యూయు	... యూయు	... ౧౨౯	౮
దకనా	... దకయా	... ౧౩౧	౩
ఫల	... పల	... ౧౩౩	౨౪
కుచంబు	... కుంచంబు	... ౧౩౪	౨౬
క్రి.పే.త్	... క్రి.పే.త్	... ౧౩౮	౧౫
నింకం	... యింకం	... ౧౪౦	౧౨
శ్చమ్మకా	... శ్చమ్మకా	... ౧౪౨	౧౮

శ్రీమద్ధన్వంతరయేనమః.

ఆయుర్వేదాశ్రమ గ్రంథమాలయందు

సంస్కృతమునకు విపులముగ నాంధ్రీవ్యాఖ్యాన రూపములుగను ఆంధ్రీభాషయందు కేవల గద్యరూపములుగను మాచే సంప్రదాయానుసారముగ వ్రాయబడి ముద్రితములై
క్రయమునకు సిద్ధముగ నున్న

ఆయుర్వేద వైద్యగ్రంథములు.

శాశ్వతచందాదారులకు మా మాధవనిదానము తప్ప మిగతపుస్తకములు

100-కి 25-రూప. తగ్గించి ఇవ్వబడును.

1. మాధవనిదానము - సంస్కృతము. విపులాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానము. రోగనిదానాదులం దెలుపు గొప్ప
వైద్యగ్రంథము. వెల ... 3 0 0
2. పథ్యాపథ్యము - సంస్కృతము. విశదముగ తెనుగు
తాత్పర్యమువ్రాయబడినది. ప్రతిరోగమునకును హిత
హితములగు పథ్యాపథ్యములను దెలుపును. వెల ... 1 0 0
3. ఆయుర్వేదపరిభాష - అనేకగొప్ప ఆయుర్వేదగ్రంథ
ములనుండి సంగ్రహింపబడినది. సంస్కృతమునకు
చక్కని తెనుగుటీక. ఆయుర్వేదాపధముల జేయు
వారు ముఖ్యముగ నెరుగవలసిన విషయము అనేకము
లిందుగలవు. వెల ... 1 8 0

2 వైద్యరత్న, పండిత డి గోపాలాచార్య, ఎ.వి.ఎస్., ఎ.ఎమ్.బి. వారిచే

- 4 అగస్త్యవైద్యము - దక్షిణదేశపు వైద్యసంప్రదాయములను బోధించు తెనుగువచనము. వెల ... 0 4 0
5. ఆయుర్వేదాంగశల్యతంత్రము - ఆయుర్వేదమున శస్త్రచికిత్స నెట్లు కనుగొనినదియు దానినభ్యసించు మార్గములను బోధించు తెనుగువచనము వెల ... 0 4
- 6 వస్తీకర్తము - “పిచికారి” యొక్క స్వరూపమును దాని నుపయోగించు విధమును అందుపయోగింపబడు చికిత్సామార్గములును వ్రాయబడియుండు తెనుగు వచనము. వెల ... 0 4 0
7. అర్కప్రకాశము - ప్రతిమూలికనుండియు “అరఖుల” దీయుట కుపాయములను వానిచే రోగములను కుదుర్చు మార్గములను ఆయుర్వేదపద్ధతి ననుసరించి తెలుపు గొప్పచికిత్సా గ్రంథము. సంస్కృతమునకు విస్తృతమైన యాంధ్ర వ్యాఖ్యానము వ్రాయబడి యున్నది. వెల ... 2 0 0
8. భేషజకల్పము - వైద్యప్రక్రియలను తెలుపు సుప్రసిద్ధ ఆంధ్రపద్యకావ్యము. అతి పులమగు నాంధ్ర వ్యాఖ్యానము కలదు. వైద్యులుమాత్రమేగాక ప్రతి యాంధ్రుడును చూడతగిన యుత్తమగ్రంథము. వెల... 1 0 0
9. ఆయుర్వేద(చరిత్ర)ము - ఆయుర్వేదము అందలి విషయములు మొదలగునానిని విపులముగ చర్చించు తెనుగు వచన గ్రంథము. వెల ... 3 4 0

ప్రకృతము ముద్రణములోనుండు ఆయుర్వేద వైద్యగ్రంథములు.

చరకసంహిత - చికిత్సాశాస్త్రములలో నింతటి యుత్తమగ్రంథ మింకొకటిలేదు. దీని విఖ్యాతినిబట్టి ఇందలివిషయముల వివరించుట యనవసరము. ఇది చక్రపాణి, గంగాధరకవిరాజ, యోగీంద్రనాథులు, మొదలగు వ్యాఖ్యాతల వ్యాఖ్యలననుసరించి విపులముగ విశేషవిషయముల కూర్చి రచింపబడిన యాంధ్రీవ్యాఖ్యతో కూడియున్నది.

సుశ్రుతసంహిత - శస్త్రచికిత్సను శారీరవిభాగములను దెలుపు విఖ్యాత వైద్యగ్రంథము. ఇది చక్రపాణి, డల్వణుడు మొదలగువారి వ్యాఖ్యానముల ననుసరించి యనేక నూతనవిషయములంజేర్చి అతిప్రాథమికవ్రాయబడిన యాంధ్రీవ్యాఖ్యాసహితము. యంత్రశస్త్రములయొక్కయు శారీరవిభాగములయొక్కయు ప్రతిమలిందు ముద్రించబడుచున్నవి. మరియు నిందలి శారీరసంబంధములగు పేరులకు యింగ్లీషుతో గ్లాసరికూడ జేర్పబడియున్నది.

రసప్రదీపిక - సుప్రసిద్ధమైన రసప్రక్రియలను బోధించు తెనుగు పద్యకావ్యము. రసార్ణవాది గ్రంథముల సహాయముచే తేటతెనుగున తాత్పర్యము వ్రాయబడినది. ఇందు తెలుపబడియుండు లోహాదిధాతువులకు ఇంగ్లీషు పేర్లు చూపబడియున్నవి.

ఆయుర్వేదచికిత్సాప్రకాశిక - ఇందు వ్యాధులకన్నిటికిని ఆయుర్వేద సంప్రదాయమున మాస్వానుభవముచే నిశ్చితములైన సులభములగు

కషాయ, లేహ్య, చూర్ణ, స్వరసాది చికిత్సాప్రక్రియలు ప్రతిచోటను దొరుకు పదార్థములతో ప్రతివారును జేసుకొనుటకు అనుకూలమైనవి వ్రాయబడియున్నవి.

అష్టభాషావైద్యకనిఘంటువు - మనరాజధానియందలి వైద్యుల వ్యవహారములలో గల మూలికలు సంస్కృతము, తెనుగు, ఆంగ్లము, మళయాళము, కన్నడము, హిందూస్తాని, ఇంగ్లీషు, ల్యాటినీభాషలలో నాయామూలికలు చక్కగ దెలియునటులను సాధ్యమగునంతవరకు ఆమూలికాదుల గుణములతోకూడ వ్రాయబడియున్నది.

నవనాథసిద్ధప్రదీపిక - ఇయ్యది పేరయామాత్య విరచితపద్యకావ్యము. ఇందు నవనాథసిద్ధులు దేశహితమునకై గనుగొనిన గొప్పగొప్పసిద్ధప్రక్రియలు మెండుగాగలవు.

శారీరము (ఫిజియాలజీ). శారీరవిభాగము (అనాటమీ) - ఈరెండును మాకలాశాసనయందలి గొప్ప ఆంగ్లవైద్యవిశారదులచే విరచితములు. ఆంధ్రమున ఇట్టి గ్రంథములు యింతవరకులేవు. చిత్రప్రతిమలతో ముద్రితము.

మధుమేహము, రాజయక్షు, చలిజ్వరము, విషూచి, ఓషధితత్వము మొదలగు గ్రంథములు శాస్త్రోచర్చలతో వచనరూపముగ నుండును.

మరియు భావప్రకాశిక, బృందమాధవము, కల్యాణకారకము, రసార్ణవము, రసరత్నసముచ్చయము, రసరత్నాకరము, రసపరిభాష, నిదానపరిశిష్టము మొదలగు గ్రంథములను నాంధ్రీవ్యాఖ్యలతోడ ముద్రించుచున్నాడను.

నాగరాక్షరములతో ముద్రణములోనున్న ప్రాచీన
వైద్యగ్రంథములు.

ఆయుర్వేదసూత్రములు - నిత్యానందసనాథవిరచిత వ్యాఖ్యాసహితము.
ముద్రణ త్వరలో పూర్తియగును.

భేదసంహిత.

మహాషి భేదవిరచితము.

కల్యాణకారకము.

ఉగ్రాదిత్యాచార్య విరచితము.

యోగశతకము.

వరరుచివిరచితము. (వ్యాఖ్యాసహితము)

ప్రశ్నోత్తరరత్నమాల.

అగ్ని వేళ పునర్వసు సంవాదరూపము.

భేషజకల్పము.

చందనాచార్య వ్యాఖ్యాసహితము.

వాగ్భటమండనము.

పండితభట్ట నరహరివిరచితము.

చారుచర్య.

భోజమహారాజ విరచితము.

ఆయుర్వేదసారము.

రేవణసిద్ధవిరచితము.

ఆనందకందము.

మన్దానభైరవసిద్ధ విరచితము.

కాశ్యపసంహిత.

మహాషి కశ్యపవిరచితము. (అతిప్రాచీనము)

శివతత్వరత్నాకరము.

కేరళిబసవరాజ విరచితము.

భేషజతర్క.

ప్రాచీనము.

రసప్రదీపము.

ప్రాచీనము.

నాడితంత్రము.

ప్రాచీనము.

మొదలగు గ్రంథములు అనేక గ్రంథముల సాహాయ్యమువలన నాయుర్వేదాశ్రమమున జక్కగఁ బరిశోధింపబడి ముద్రణమునకు సిద్ధముగనున్నయవి. మఱియుఁ బైగ్రంథములుగాని యింక నితరవైద్య గ్రంథములుగాని యెవరివద్దనైన నుండినయెడల మాకార్యాలయమునకు దయతోఁ బంపిన వందనములతో నందుకొని మాపుస్తకములతో సరిమాచుకొని పంపెదను.

మఱియు ముద్రణానంతరము ముద్రితమగు నొక గ్రంథముగూడ నుచితముగ బంపెదను.

వైద్యరత్న, పండిత డి. గోపాలాచార్య,

టెలిగ్రాఫ్ అడ్డను
“పండిట్” మదరాస్.

ఎ.వి.ఎస్., ఎ.ఎమ్.బి.,

ఆయుర్వేదాశ్రమం, జి. టి. మదరాస్.

శాశ్వతపు చందాదారులు.

మా గ్రంథమాలయందలి గ్రంథములు ప్రతి ఆంధ్రునకును ప్రతి ఆంధ్రు డేశపు వైద్యునకును ఇతర వైద్యులకును మిక్కిలియుపయోగమగునట్లు తక్కువ వెలల కీయదలచినారము.

మాగ్రంథములన్నియు చవుకగా కావలయునేని మా గ్రంథమాలకు శాశ్వతపు చందాదారులగుటయే యుత్తమము. శాశ్వతచందాదారులగువారు మొదట చందాధనము నీయనక్కరలేదు.

తాము సంతకము జేసిపంపిన దరఖాస్తు అందగానె ఇదివరకు ప్రక టింపబడిన గ్రంథములలో నిలవయున్న గ్రంథములన్నియు తమకు వి. పి. గా పంపబడును. తరువాత క్రొత్తగ్రంథములు ఎప్పటికపుడు వి. పి. గా పంప బడుచుండును.

చందాదారులగువారు మేము పంపిన వి. పి. లు తిరుగగొట్టకుండగలం దులను యెక్కువగ ప్రార్థించెదము. అట్లు తిరుగగొట్టినవారివద్దనుండి గ్రంథ ముల పూరావెలలును మాకగు నష్టమును క్రమముగ రాబట్టుకొనబడును.

కొందరివలె మున్నుందుగ పోషకులవద్దనుండియు చందాదారులవద్ద నుండియు ద్రవ్యమును స్వీకరించి ఒకటిరెండు సంచికలనుమాత్రము యెచ్చు టనోముద్రించి బంపియో లేక బంపకయోయుండు గ్రంథమాలలవలె గాక మాగ్రంథమాలయందలి గ్రంథములను ఆంధ్రసోదరుల సౌకర్యమునకై విశేష మగు మూలధనముతో స్వకీయమగు ముద్రణాలయమును యేర్పరచుకొని అధిక ధనవ్యయముతో పుస్తకములను ముద్రించి ముద్రణము పూర్తియైనతోడనే దెలిపి వి. పి. మూలకముగ పంపుచున్నారము.

శాశ్వతచందాదారులుగ నుండగోరువారు ముందుగ ప్రవేశరుసుము క్రింద రెండుఅణాలు పోష్టుబిళ్లలను పంపుకొనవలెను. శాశ్వతచందాదారు లుగా నున్నవారికి మాగ్రంథమాలయందలి గ్రంథములన్నిటికిని నియమితము లగు ఖరీదులో రూపాయికి వాలుగణాలు తగ్గించి యివ్వబడును. చక్కని కాకితములు చక్కనిఅచ్చు మనోహరమగు బైండుతోజేరిన ఆయుర్వేద వైద్యశాస్త్రగ్రంథములు ఇంతకన్న తక్కువవెలల కిచ్చువారు ఆంధ్రదేశ మునం దెచ్చటను లేరని జెప్పగలము.

ఆయుర్వేద ముద్రాయంత్రమున ముద్రితము, మదరాస్.

శ్రీరస్తు.

భరతఖండమునందలి కలకత్తా, బొంబాయి, బనారస్,
మొదలగు పత్తనములయందు జరిగిన చిత్రవస్తు మహాప్రదర్శనములయందు
బంగారు పతకములను, మొదటితరగతి యోగ్యతాపత్రములను
శ్రీ శ్రీ శ్రీ గద్వాలమహారాణిగారినుండి మహామారినివారకౌషధములకై
బంగారు పతకమును బొంది

శ్రీమత్పంచమజాజీచక్రవర్తి సార్వభౌమునిచే “వైద్యరత్న” యను
బిరుదునుబొందిన ఆయుర్వేదమార్తాండ, భిషజ్జుణి

పండిత డి. గోపాలాచార్యులు, ఎ వి ఎస్.,

గారిచేత, శాస్త్రోక్తముగ తయారుచేయబడిన

ఆ యు ర్వే దీ యౌ ష ధ ము లు.

ప్రమేహభంజని:—మధుమేహము, బహుమూత్రము అను క్రూర
వ్యాధులను బోగొట్టి, యెట్టియపిష్ఠలోనయినను రోగికి శ్రమ నివారణమును
కలుగజేయుటకు నిశ్చయమునయిన యౌషధము. ఈ యౌషధమువలన గుణ
మునుగాంచిన గొప్పవారనేకులు దీనివలన తమకు కలిగిన అధిక ప్రయోజన
మును కృతజ్ఞతాపూర్వకముగ నొప్పుకొనుచున్నారు. వెల రు. 2—8—0.

వజ్రదంతచూర్ణము:—ప్రతిదినము దంతధావనము జేసినయెడల
దంతములనుండి రక్తము కారకుండజేసి, దంత సంబంధముగు నితరవ్యాధులను
నిర్మూలముచేసి దంతమూలములకు మిగుల దారుణ్యము గలుగజేయును.

డబ్బా 1-కి 4 అణాలు.

వృష్యయోగము:—వీర్యవృద్ధినిచ్చి బలమును కలుగజేయుటయందు
ఉత్తమోత్తమమయినది. మెదడునకు మెదడునందుండు నరములకును ప్రధా
నాద్యవయవములకును షటుత్వమును, రక్తవృద్ధిని, దృఢబలమును కలుగ
జేయుటయందీది సంజీవివంటిది. వెల డబ్బా 1-కి రు. 1—0—0.

పూజ్యపాదవటి:—నరముల నొప్పులను నరముల ఈడ్పులను పక్ష వాతములను, చచ్చువాతములను, నిర్మూలముచేయును. హృదయమునకు మిక్కుటముగు బలమును గలుగ జేయును. వెల సీసా - 12 - అణాలు.

పంచానన లేపము:—ఈ యాషాఢము తామరను శుభ్రముగపోగొట్టి విడవకుండ నుపయోగించినయెడల, తిరిగి యెప్పటికి పొడచూపకుండచేయును.

వెల డబ్బా 1-కి 8-అణాలు.

సుఖివిరేచనవటి:—మాత్ర మినపగింజకంటె నధిక ప్రమాణముండదు అసహ్యములేకుండ సేవించదగినది. మలబద్ధకమును నివారించును. పశిబిడ్డలు కూడ నుపయోగింపనగును. వెల సీసా 1-కి 8-అణాలు.

అజీర్ణ పంచాననము:—అజీర్ణమువల్ల కలిగెడు అనేక వ్యాధులలో జ్వరము, సిద్ధలేకపోవుట, రొమ్ములో బరువు, నిస్త్రాణ, బలహీనము, కడుపు నొప్పి యనునవి పోగొట్టుటకు రాజాషాఢము. వెల డబ్బా 1-కి రు. 1.

తాంబూలవటి:—ప్రతిదినము తాంబూలముతో నుపయోగించుట కుద్దేశింపబడినది. మిక్కిలి బలమును కలుగజేయుటయేగాక, తాంబూలము నకు రుచిని పుట్టించి నోటిదుగ్గంధమును పోగొట్టి, కంఠనాళములకును స్వరమునకును జీర్ణశక్తికిని సహాయముచేయును. 50 మాత్రలుగల సీసా 8-అణాలు.

కేశప్రసాదనతైలము:—శిరస్సు చల్లపడునట్లు చేసి వెంట్రుకలు ఊడిపోకుండ పెరుగుటను వృద్ధిచేసి, అకాలమున నెరవకుండునట్లుచేయును. పెరుగునూనెలకు బదులు దీని నుపయోగించుటచే కలిగెడు లాభము అసద్ద శము. వెల సీసా 1-కి రు. 1.

భృగువటి:—రెండురోజులలో శరరోగములను పోగొట్టి మర్మస్థానమునుండి విషజల స్రావమునాపును. దీర్ఘకాలమునుండి బాధింపుచున్న వ్యాధి యందు వారముదినముల సేవవలన రోగిని మిక్కిలి మంచిస్థితికి తెచ్చుట నిస్సంశయము. వెల 24 మాత్రలుగల సీసా 1-కి రు. 1—8—0.

చంద్రకల:—ఒంటికణతనొప్పులు, అన్ని విధములగు తలనొప్పులు, పడిశము, రొమ్ముపడిశము, కణ్ణె, దగ్గు, సామాన్యవాపులు, కీళ్ళవాపులు మొదలగు వాటియందు దీనినిరుద్ధినతోడనే, బాధ మాయమగును. ఇది ప్రతి యింటనుండదగిన కుటుంబాషాఢము. వెల బుడ్డి రు. 0—8—0.

అశోక వటి:—స్త్రీల దురవస్థలను తొలగించుటకు అమూల్యమయిన యాషధము. ఋతు సంబంధముగ, నెుప్పలను, ఇతరజబ్బులను, రజోగర్భాశయములు జెడుటవలన నేర్పడినవ్యాధులను మొదలంట రూపుమాపుటలో నిస్సందియము. వ్యాధినివారణమయినపిదప గర్భోత్పత్తియు సుఖప్రసవమును ఈ యాషధ సేవవలన నేర్పడుచున్నవి. వెల సీసా 1-కి 12-అణాలు,

రక్తశోధక:—సవామేహములచేతను, గసదోషములచేతను, యింక ననేక కారణములచేతను, చెడిపోయిన రక్తమును శుభ్రపరచును. కురుపులు, చీడ, తామర, మేహపాడలు, మొదలగు చర్మదోషములను నిర్మూలము జేయును, నోటిపూతలను, అపుడపుడువచ్చు కండ్లకలకను బోగొట్టును.

వెల బుడ్డి రు. 2—8—0.

అబలాసంజీవిని:—(స్త్రీలకుగలుగు మదమూర్ఛలకు సిద్ధాషధము) యువతులగు స్త్రీలకు ననేక కారణములచే గలుగు అపస్మారములను, మూర్ఛలను, గర్భాశయదోషములను, పలువిధ మనోవికారములను, బోనణ చును. గర్భిణీ స్త్రీలు దీనిని నేవించిన గర్భాశయమునకు మిక్కిలి బలమును, సుఖప్రసవమును, గలుగంజేయును, పిటియు, ఇయ్యది స్త్రీలకేకాక మనుజు సామాన్యముగ సంభవించు మూర్ఛలను అపస్మారములనుకూడ నశింపజేయును.

వెల బుడ్డి రు. 1—8—0.

నృశ్చికదంశ నివారిణి:—తేలుకుట్టినచోట దీని రుద్దినయెడల, 5 నిమిషములలోనే కుట్టినచోటకూడ బాధలేకుండునట్లు జేయునని అనేక వేల మహనీయులు గొనియాడుచున్నారు. వెల బుడ్డి 0—8—0.

జంబీరరసాయనము:—(వైత్యములకు మంచిది.) నోట నీళ్లూరుట, తలతిరుగుట, రొమ్మునెప్పి, రొమ్ములోమంట, కడుపులో త్రిప్పట, వాంతి యగుట, పసరువెళ్లుట—ఈ మొదలగు వైత్యవికారములకు మిగులమంచిది. మఱియు, వైత్యాజీర్ణములకు, మిక్కిలి గుణకారి. వెలబుడ్డి రు. 0—8—0.

చ్యవనప్రాశన:—ఉబ్బసము దగ్గులను, తుయదగ్గులను, సామాన్యపు పొడిదగ్గులను, రొమ్ముపడిశము వలన కఫము జాస్తిగానుండుటను, నివర్తి జేయును. రొమ్మునకు, ఊపిరితిత్తులకు బలమును కలిగించును. తుయరోగులం తటివారి కసమానపుష్టిని శరీరమునకు శక్తినికలిగించును. బాలురును, వృద్ధులు

4 వైద్యరత్న, పండిత డి. గోపాలాచార్యు, ఎ.వి.ఎస్., ఎ.ఎమ్.బి.

నగూడ సేవించదగును బలమునకు దీసికొను చాపనూనెకంటె (Cod liver Oil) వేయిరెట్లు పనిజేయును. ఉబ్బసమువగయిరాలను రాకుండ కాపాడును.

వెల టిన్ను రు. 2—8—0.

అశ్వనివటి:—ప్రతిదినము వచ్చెడి జ్వరములను, దినమువిడిచి దినము వచ్చెడి జ్వరములను, వగ్నాంతములవరకు విడువని జ్వరములను, బిల్లలతోకూడిన జ్వరములనుకూడ నతిశీఘ్రములో మాయముజేయును. వెల బుడ్డి రు. 0-12-0.

మకరధ్వజ:—రోగసామాన్యములను రాకుండ జేయుటయందును, అనేకకారణములచేత బలహీనతనొందిన వారికి బలమును కలుగజేయుటయందును, హిందూవైద్యశాస్త్రమున నింతటి ఖ్యాతిగలమందు వేరొకటిలేదు. నియ్యది, బంగారు మొదలగు మిక్కిలి విలువగల పదార్థములచేత తయారు చేయబడినది. వెల తు 1-కి రు. 24—0—0.

7 డోసులమందు రు. 1—0—0.

సిద్ధ మకరధ్వజ:—పై మందువలనే, అత్యధికమగు బలమును, మెదడుకు నరములకు శక్తిని కలిగించును. మఱియు నపుంసక దోషములనుకూడ బోగొట్టును. నియ్యది, ముత్యములు, బంగారు, మఱియు యితర లోహములతో చేయబడిన యమూల్యోషధము. వెల తు 1-కి రు. 80—0—0.

7 రోజులమందు రు. 5—0—0.

నారాయణతైలము:—పక్షవాతములు, చచ్చువాతములు, కీళ్ళ నొప్పులు, వాపులు, శిరోవాతములు, దీనిని వైన రుద్దుటచేత నిర్మూలము చేయును. వెల బుడ్డి రు. 2—8—0.

నాడీవ్రణాంతక:—నారికురుపులకు వజ్రాయుధమువంటిది. గొప్ప వారనేకులు దీనిని యుపయోగించి దీనిపేరు సార్థకమనిరి.

వెల బుడ్డి రు. 0—12—0.

మాతులుంగర సాయనము:—(గర్భిణీ స్త్రీలకు సంజీవి) గర్భిణీ స్త్రీలకు అనేక కారణములచే సంభవించు వాంతులు మొదలగు వ్యాధులను, బలహీనమును బోనణచును, మఱియు గర్భాశయమునకు బలమును కలుగజేయును. అధికప్రయాసచే ప్రసవించెడి స్త్రీలకు, బాధయనునది దెలియకనే సులభముగ ప్రసవముజేయుటలో, గర్భిణీ స్త్రీలపాలిటికి సంజీవనియిదియే.

వెల బుడ్డి రు. 1—8—0.

వ్రణగోపణి:—గజ్జి, చీడ, పాసినపుండ్లు, కాలినపుండ్లు, వీనిని నిస్సంశయముగ నిర్మూలముజేయును. వెల డబ్బా రు. 0—4—0.

వసంత కుసుమాకరం:—బహువిధ మూత్రవ్యాధులకును, మూత్ర మందలిగల తీపు దోషములకును, ఆర్యవైద్యశాస్త్రమున సుత్తమతమాషధమని ఘంటాపథముగ జెప్పబడుచున్నది. మఱియు, మధుమేహ బహుమూత్ర వ్యాధులచే గలుగు రాచ కురుపులను రాకుండ జేయును. గుండెకాయ కును, నరములకును, బలమునిచ్చుటలో దీనికి సరిపోల్చుటకు వేరొకయవుష ధము మాకు గోచరముగాకున్నది.

వెల తు 1-కి రు. 30—0—0; 7 రోజులమందు రు. 5—8—0.

ఆత్రేయవటి:—కీళ్ళనొప్పులు, సవామేహవాతనొప్పులు, కీళ్ళవా పులు మొదలగు వానిని, విడువకుండెడు దీప్తకాలపు నెప్పులనుకూడ రూపు మాపును. వెల బుడ్డి రు. 0—12—0.

బాలసంజీవనివటి:—ఈ మాత్రలను ప్రతి నిత్యము రేపుమాపువకటి దొప్పన యుపయోగించిన, అజీర్ణములు, దోమువిరేచనములు, జలుబు, దగ్గు, జ్వరము, మొదలగునవి రాకుండయుండును. వచ్చిన నిర్మూలము జేసి ఆరోగ్య మును గలిగించును. పసిబిడ్డల సంతక్షణకుగాను ప్రతికుటుంబమున నుండదగినది.

వెల 50 మాత్రలుగల సీసా 1-కి రు. 0—8—0.

విచిత్రరత్న లేపం:—చాలాకాలమునుండి పీడించెడు సవాయి పుండ్లు, కొరుకుపుండ్లు, భగందర వ్రణములు, గండమాలా వ్రణములు, ప్రధా నావయవమందలి వ్రణసామాన్యములు, స్త్రీల మగ్మస్థలములయందలి వ్రణ ములు, మేహవ్రణములు, మొదలగువానిని శీఘ్రములో గుణముజేయును.

వెల డబ్బా 1-కి రు. 1—8—0.

కదళీకందపాకం:—రక్తవిరేచనములను, నోటివెంట, ముక్కువెంట పండ్లవెంట రక్తముపడుటను, గక్తివమనమును, రక్తకుసుమమును, శరీరతాప మును, ఎదురుగొమ్ము అరకాళ్లు అరచేతుల మంటలను, మూత్రనాళమందలి పోట్లు మంటలను బోనణచును. సెగరోగులకుగల మూత్రపు చురుకునకును చాలామంచిది. పసిబిడ్డల కారకములకు సంజీవనియె!

వెల టిన్ను 1-కి రు. 1—8—0.

మృగమదవటి:—కస్తూరి మాత్రలుగల ఒక ఈసీసా ప్రతికుటుంబములో నుండవలసియున్నది. సకాలములో నీ మాత్ర లుపయోగింపబడిన యెడల జ్వరమునురాకుండ జేసికొనవచ్చును. మఱియు జలుబు, రొమ్మ పడిశము, సన్నిపాతములను బోగొట్టును. వెలసీసా 1-కి రు 1.

సిద్ధగంధక రసాయనమ్:—రక్తశుద్ధిని చేయుటయందీ యకాషధము నంగల అత్యద్భుతమగు గుణమునుబట్టి చర్మవ్యాధులు కొద్దిరోజులీ యకాషధ సేవవలన నివారణమగుచున్నది. ఏడుదినముల యకాషధమునకు వెలరు. 2-8-0

వాశారిష్టం:—జలుబుతో కూడినట్టిగాని, జలుబులేనట్టిగాని ఉబ్బ సములను నశింపజేయును. క్షయరోగులకు, రొమ్మపడిశములకు, ఊపిరితిత్తులకు జేరిన ప్రతివ్యాధికిని, రక్తపిత్తమునకును, రత్నమువంటిది వెల బుడ్డి రు. 1—0—0.

సౌరణపాకం:—రక్తముతోకూడిన మూలశంఖును అత్యద్భుతముగా కుదుర్చును. మఱియు మెలలతోకూడిన మూల జాడ్యమును కొంతకాలము సేవించిన నివర్తిజేయగలదు. వెల టిన్ను రు. 2—0—0.

స్వర్ణక్రవ్యాదరస:—చిరకాలమునుండియున్న అజీర్ణ వాతములకు అమ్మపైత్యములకు అసమానమైనది. కడుపుబ్బరములను, పులితేవులను, బోనణ చును. 7 రోజులమందు రు. 4—0—0.

స్వర్ణవంగం:—శుక్లనప్తములకు, స్వప్నస్థలనములకు, సంజీవివంటిది. మఱియు చిరకాలపు శగరోగములను ధ్వంసముచేయును.

7 రోజులమందు వెల రు. 4—0—0.

చందనబలాలాక్షౌతైలము:—ఉబ్బసరోగము, క్షయరోగము, పురాణ జ్వరములు, పాండు, తలనొప్పులు, శిరోవాతములు, శరీరతాపము, ఉడుకు—ఇవియన్నియు, ఈతైలముచే నొకటిరెండుతడవలు అభ్యంజనము చేసుకొనివ గుణమగును. వెల బుడ్డి రు. 2—0—0.

ఖండకూశ్మాండలేహ్యము:—ఎండిపోవు శరీరస్వభావముగల బిడ్డలకు పెద్దలకును మాంసమునకు పుష్టి జేయును. క్షయము, ఉబ్బసము, పొడిదగ్గు, కలవార్లకు మిగుల మేలు జేయును. ఊపిరితిత్తులకు మంచి బలమును గలుగ జేయును. వెల టిన్ను 1-కి రు. 2—8—0.

వైద్యరత్న పండిత డి. గోపాలాచార్యు,

ఎ. వి. ఎస్., ఎ. ఎమ్. బి., వారి

జీవామృతము.

హిందూదేశమందలి మంచిమూలికలచే
తయారుచేయబడినది.

రక్తమును వృద్ధిజేయును
మేహవాతనొప్పులను బోగొట్టును
అన్నివిధములగు బలహీనములను అణ
చును

పాండురోగులకు మంచిది
గుండెదడను నివారణజేయును
గర్భకారకములను దురుమును
బాలులకు గర్భిణీలకు నుత్తమము
చనుబాలను వృద్ధులకు
మూర్ఖులకు మంచిది
మెదడుకు బలము గలుగజేయును
నరములకు శక్తిని హెచ్చించును
విద్యార్థులకు ప్రాణమిత్రము
ప్రాణశక్తిని హెచ్చించును
క్షయరోగులకు మిగుల మంచిది
కాసరోగులకు అమృతము
గుండికాయకుమిక్కిలి బలమునిచ్చును
ఊపిరి తిత్తులకు అధిక బలముజేయును
ఉబ్బసరోగులకు మిగులహితము

వెలబుడ్డి 1-కి రు. 3-0-0.

12 బుడ్లు వెల రు. 34-0-0.

ప్యాకింగు పోస్టేజి వేరుగా
నివ్వవలెను.

అమృతామలకతైలం

శిరస్సుకుకండ్లను సర్వదాకాపాడును
అన్నివిధ శిరోరోగములనుబోగొట్టును
పార్శ్వనొప్పులను దూరముజేయును
కణతనొప్పులను నిర్మూలముజేయును
పీనసరోగముల రానివ్వను
మెదడుకు బలముజేయును
కర్ణరోగములను నశింపజేయును
కండ్లకు చలువజేయును
అపస్మారముల దూరముజేయును
తలనరములకు బలమునిచ్చును
నేత్రరోగములకు హితము
మూర్ఖులను బోగొట్టును
తలచుండును బోనణచును
వెంట్రుకలను నెరయకుండజేయును
విద్యార్థులకు సర్వదా హితము
వెంట్రుకలను పట్టుకుంచవలెబెంచును
యోచనజేయువారికి మిక్కిలి హితక
రము

మాడుపోట్లను నిర్మూలముజేయును
చర్మరోగులకు మంచిజేయును
తలమంటలను మాన్పును
అధికనిద్రను తగ్గించును
నిద్రలేమిని బోగొట్టును [సును
దీనిగుణములను అనుభవజ్ఞులకు దెలు

వెల బుడ్డి 1-కి అణాలు 12.

వైద్యరత్న పండిత డి. గోపాలాచార్యు

ఎ. వి. ఎస్. ఎ. ఎమ్. బి., వారి

ష్టేగుమందులు.

మహామారి (ష్టేగు) నుండి
ఎంతమాత్రము భయములేదు

శ్రీ గద్వాల మహారాజుగారి మె
ప్పుచే బంగారు పతకమును బొందిన
మాష్టేగు మందులను గడచిన పదునా
లుగు వత్సరములుగ బర్తాలోను ఇండి
యా యాండలి పలుభాగములయందును
పుపయోగించి అనేక ప్రాణులు సుఖ
ము బొందిరి.

ష్టేగుగల ప్రదేశముల దీనిని మేము
చెప్పుప్రకారము సేవించుచుండిన ష్టేగు
బాధ యెంతమాత్రము బాధించదు.
చిన్నలు, పెద్దలు, గర్భిణి స్త్రీలకు
కూడా నుపయోగించవచ్చును.

హైమాదిపానకం.

పెద్దసీసా 1-కి ర్వు. 1—0—0

చిన్న సీసా 1-కి 0—10—0

శతధౌతఘృతం.

పెద్దసీసా 1-కి ర్వు. 0—12—0

చిన్న సీసా 1-కి 0—8—0

కలరామందులు.

మాకలరామందులు అనేక మ్యుని
సిపాలిటీల వారిచేత బొగడబడి యు
న్నవి.

ఈరాజధానిలో నీకలరావ్యాధికై
నుపయోగించెడు మందులలో నెల్ల మా
కలరామందులు శ్రేష్ఠమైనవని ఖ్యాతి
వహించెను.

మామందులకలచోట కలరా లేద
నియే నమ్మవచ్చును. మేము అనేక వేల
జనులకు యిచ్చిచూచి దీనిమహిమను
దెలిసికొనియున్నాము - అనుట అతి
శయోక్తిగా నెంచకూడదు. పశుబిడ్డలు
మొదలు పెద్దలకును, గర్భిణీస్త్రీలకు
కూడా నుపయోగించనగును. ఇతర
మందులవలె మాత్రము బంధించుట
మొదలగు దుర్గుణములులేవు.

కర్పూరాద్యరిష్టం 0-8-0 } అ. 1²
విషూచిసంజీవని 0-4-0 }

ప్యాకింగు పోష్టేజి ప్రత్యేకము.

ఆయుర్వేదాశ్రమం, జి. టి. మదరాస్.